

MASTER'S THESIS

Mijn Lieve Lezeressen! Mijn Jonge Vriendinnen!

Het Nederlandse vrouwbeeld in het 19e eeuwse tijdschrift Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd

Ram, S.M.

Award date:
2019

Awarding institution:
Department Art History and Literature

[Link to publication](#)

General rights

Copyright and moral rights for the publications made accessible in the public portal are retained by the authors and/or other copyright owners and it is a condition of accessing publications that users recognise and abide by the legal requirements associated with these rights.

- Users may download and print one copy of any publication from the public portal for the purpose of private study or research.
- You may not further distribute the material or use it for any profit-making activity or commercial gain.
- You may freely distribute the URL identifying the publication in the public portal.

Take down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us at:

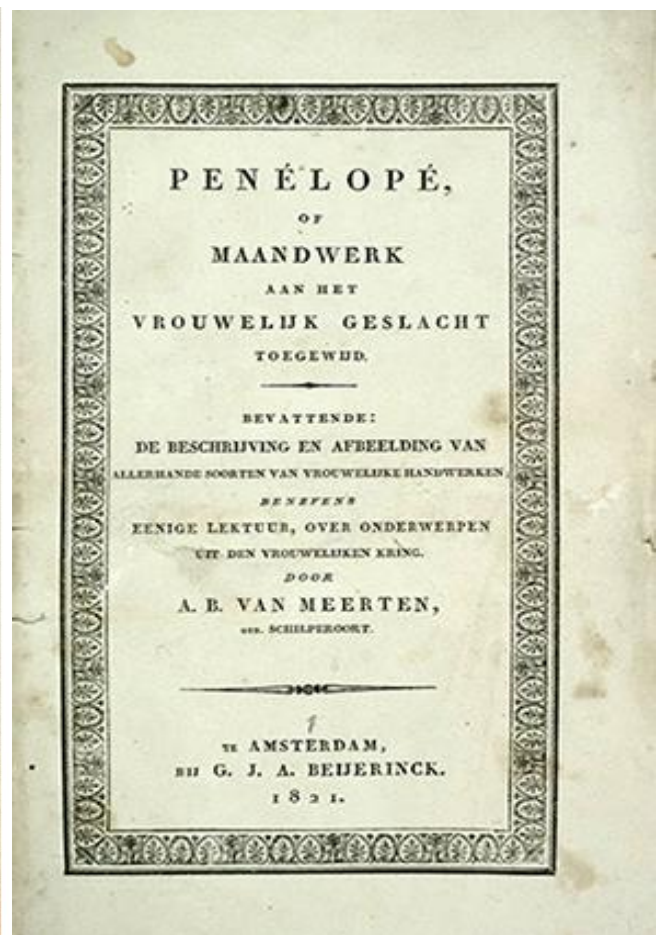
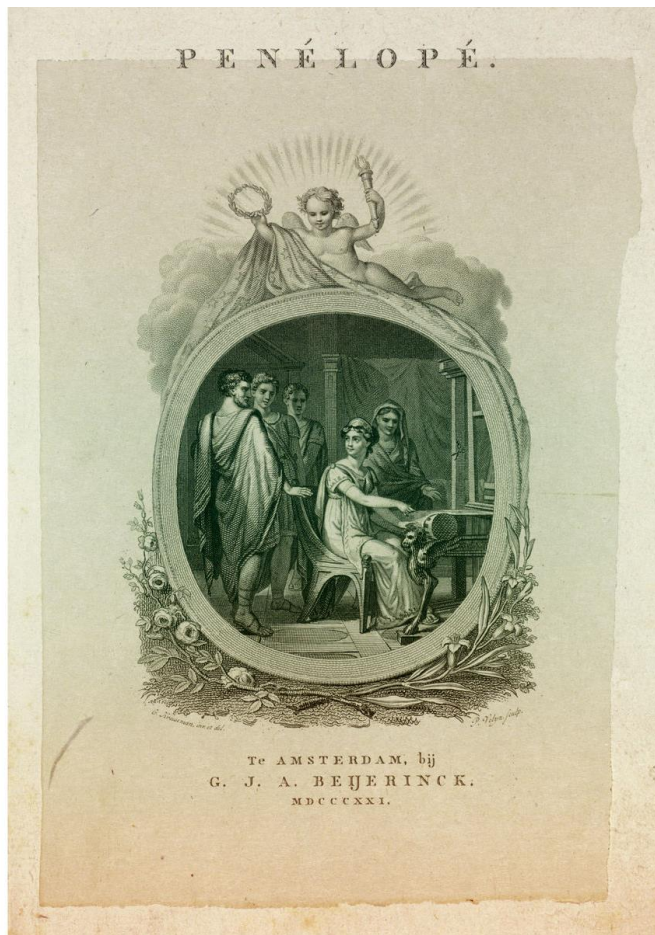
pure-support@ou.nl

providing details and we will investigate your claim.

Downloaded from <https://research.ou.nl/> on date: 05. May. 2023

Open Universiteit
www.ou.nl

Mijne Lieve Lezeressen! Mijne Jonge Vriendinnen!

My Dear Readers! My Young Friends!

Het Nederlandse vrouwbeeld in het 19e-eeuwse tijdschrift *Pénélope*, of
maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd

Open Universiteit
Faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen
Masterscriptie Cultuurwetenschappen
S.M. Ram

Colofon

Naam	:	S.M. Ram
Adres	:	Zandvoortstraat 69
Woonplaats	:	6843 VJ ARNHEM
Telefoonnummer	:	0615071542
Studentnummer	:	837280169
Emailadres	:	tinykleinee@hotmail.com
Datum	:	10 september 2019
Scriptiebegeleider	:	dr. L. Duyvendak
Examinator	:	dr. J. Oosterholt

Summary

This thesis was carried out at the end of the master study Cultural Studies (Algemene Cultuurwetenschappen) and has been an addition to the studies of the late decades in which the interest of females in literature has been researched. The purpose of this research was to analyze the nineteenth-century image of females in the womens magazine *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd* against the life of the founder and editor of the magazine Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853). Van Meerten-Schilperoort was known for the many articles and books she had written during her life. The theme in her works had always been one of education and in her magazine she continued to do so but her target audience hereby were women. In *Penélopé* she provided her readers with moralistic articles in two parts: needlework and reading. In the first she gave her readers instructions of making household items like cushions, footstools and more. In the latter she provided her readers with information and designations how to become a correct mother and educator for the children. This research investigated to what extent this female image in the magazine matched with the way of life and the publications of editor Anna Barbara van Meerten-Schilperoort. In the research the conditions and developments of the ideal image of women in the relevant period has been analyzed and the studies of G. Dorleijn en K. van Rees *Het Nederlandse literaire veld 1800-2000* were used for the theoretical framework to analyze the literary field. This ended up in an investigation of the start and development of the medium magazine with special attention for the development of the womensmagazine using the study of Lotte Jensen as a main line information. The study of G.J. Johannes was used to investigate to which sort of magazine *Penélopé* could be classified.

Examples of lyrics from *Penélopé* which included a clearly position of Van Meerten-Schilperoorts view, were used for analyzing and has been held against her way of life. Particularly in relation to the aspect of the image of women in the contemporary society,.

The main conclusion that could be drawn from this study was the fact that Van Meerten-Schilperoorts drive tot educate led her tot the creation of a magazine that provided women with knowledge to meet the ideal image of women. This ideal image placed women as mothers and educators in the family and Van Meerten-Schilperoort maintained this image. She was convinced that women were not in a position to write and they had to stick with the main purpose in life as a mother and head of the household. But some female writers had an exceptional position because of the positive contribution to society. Van Meerten-Schilperoort had the strong opinion she was such an exception with her writing and in all her works she tried to enlighten the life of the nineteenthcentury woman by giving information and education but always within the standards and values of the contemporary society.

Inhoudsopgave

INLEIDING	5
Vrouwentijdschriften	5
Genderopvattingen	7
Inhoud onderzoek	8
HOOFDSTUK 1	10
‘Geleerde vrouw’ of ‘huisvrouw’	10
1.1 Introductie	10
1.2 Vernieuwingen en veranderingen	10
1.3 Vrouwelijk schrijverschap	16
HOOFDSTUK 2	20
Het tijdschrift	20
2.1 Introductie	20
2.2 Begrip tijdschrift	20
2.3 Vrouwenjournalistiek	27
HOOFDSTUK 3	32
Anna Barbara van Meerten-Schilperoort	32
3.1 Introductie	32
3.2 Anna Barbara Schilperoort	32
3.3 Van Meerten-Schilperoorts werkzame leven	34
3.4 Tot slot	45
HOOFDSTUK 4	47
Penélopé of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd	47
4.1 Introductie	47
4.2 Penélopé	48
4.3 Onderzochte werken	61
HOOFDSTUK 5	65
Conclusie	65
LITERATUURLIJST	69
VERKLARING EIGEN WERK	73

INLEIDING

In het kader van het onderzoek naar de Nederlandse vrouwelijke leescultuur in de negentiende eeuw wordt in deze scriptie onderzocht in hoeverre het uitgedragen vrouwbeeld in het tijdschrift *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd: bevattende de beschrijving en afbeelding van allerhande soorten van vrouwelijke handwerken, benevens eenige lektuur over onderwerpen uit den vrouwelijken kring*, uitgegeven tussen 1821 en 1835, overeenkomt met de levenswijze en publicaties van de redactrice van dit tijdschrift Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853).

Vrouwentijdschriften

Het tijdschrift *Penélopé*, dat onder redactie stond van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort, zou volgens neerlandica en filosofe Lotte Jensen een voorbeeld zijn geweest voor toekomstige vrouwentijdschriften.¹ Hoewel de interesse voor het tijdschrift en zijn redactrice in de tweede helft van de twintigste eeuw niet groot was, ontstond in Nederland aan het eind van de twintigste eeuw een oploeiende belangstelling voor *Penélopé* en de redactrice. In het Historisch Museum Rotterdam werd in 1987 een tentoonstelling geopend waarin de prenten uit dit tijdschrift waren te zien en Van Meerten-Schilperoort was onderwerp van het artikel 'Schrijvende leidsvrouw en kindervriendin: Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853)' in het tijdschrift *Nederlandse Letterkunde*.² Bovendien kwam in 2016 *De Kroon van Gouda* uit: een biografie over de schrijfster van J.P. van de Zwaluw waarin een goed beeld werd gegeven van de persoon Van Meerten-Schilperoort. Uit diverse publicaties over Van Meerten-Schilperoort blijkt dat zij wordt gezien als één van de productiefste vrouwelijke schrijvers uit het begin van de negentiende eeuw. Haar oeuvre bestaat niet alleen uit haar bijdragen aan onder andere schoolboeken, almanakken en tijdschriften, ook zijn in totaal negentig werken onder haar naam gepubliceerd.³ Haar redactie voor het tijdschrift *Penélopé* neemt in dit oeuvre een bijzondere plaats in. Gedurende het veertienjarige bestaan genoot het tijdschrift veel belangstelling in familiekringen, leesgezelschappen en in het meisjesonderwijs. Recensenten waren vooral positief over het ethisch karakter in vele van haar geschriften en de wijze waarop zij adviseerde in de opvoeding van jonge meisjes.⁴

---

¹ Lotte Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt. Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Hilversum 2001) 85.

² A.J. Gelderblom, 'Schrijvende leidsvrouw en kindervriendin: Anna Barbara van Meerten-Schilperoort', *Nederlandse Letterkunde* (1997) 29-41.

³ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 85.

⁴ Ibidem, 122-124.

Het onderzoek in deze scriptie vindt aansluiting bij het in 1997 gestarte landelijke onderzoeksprogramma 'Schrijfsters en hun publieken, 1700-1880'. Dit programma onderzocht de positie van de vrouw in het literaire veld en was een project van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek. Het doel was om de internationale netwerken van contact en beïnvloeding tussen schrijfsters uit de Europese landen te inventariseren en te analyseren zodat meer recht kon worden gedaan aan de vrouwelijke rol als deelnemer in het literaire veld. Als onderdeel van dit onderzoeksprogramma bracht Jensen in 1997 de studie *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt. Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* uit. In deze studie beschrijft zij de geschiedenis van de Nederlandse vrouwentijdschriften tot aan het ontstaan van de emancipatorische tijdschriften aan het eind van de negentiende eeuw. Een speciale plaats in deze studie wordt ingenomen door het tijdschrift *Penélopé*, dat volgens Jensen het eerste Nederlandse vrouwentijdschrift is dat door een vrouw werd geredigeerd en dat bekend staat als één van de eerste succesvolle Nederlandse vrouwentijdschriften.⁵ Zij vond het tijdschrift en haar oprichtster in die mate invloedrijk dat zij in bovengenoemde studie een volledig hoofdstuk wijdde aan het vrouwentijdschrift *Penélopé* en haar oprichtster en redactrice Anna Barbara van Meerten-Schilperoort.

De belangstelling in het tijdschriftonderzoek was een gevolg van een verschuiving van de aandacht in het literatuuronderzoek. De aandacht voor het onderzoek van individuele auteurs, teksten en ideeën werd verschoven naar de bredere context waarin de productie, distributie en consumptie van het literaire werk plaatsvindt. Door dit ruimere cultuurbegrip is meer plaats gekomen voor onderzoek op nieuwe terreinen binnen de literatuur zoals onderzoek naar het boekenaanbod, distributietechnieken, tijdschriftontwikkeling, lezerspubliek etc.

In het boek *De productie van literatuur. Het Nederlandse literaire veld 1800-2000* (2006) richten de auteurs Dorleijn en Van Rees zich op de institutionele analyse van literatuur.⁶ Het uitgangspunt van hun analyse is de veldtheorie die door de Franse socioloog Pierre Bourdieu wordt besproken in zijn studie uit 1993 *Les règles de l'art*.⁷ Volgens deze theorie handelen in de maatschappij of sociale omgeving, verschillende actoren binnen een autonoom veld. Er bestaan diverse velden: het economische, het culturele, het politieke etc. Volgens Bourdieu bestaat het culturele veld uit verschillende actoren die zich bezighouden met de productie, distributie, promotie en consumptie van symbolische goederen en ligt dit culturele veld (net zoals de andere velden) gesitueerd in een veld van macht. In dit machtsveld hebben politieke en sociaaleconomische beslissingen invloed op wat binnen het culturele veld gebeurt. Bovendien

---

⁵ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 85.

⁶ G. Dorleijn en K. van Rees ed., 'Het Nederlandse literaire veld 1800-2000' in: J.J. Kloek, en W.W. Mijnhardt, *De productie, distributie en consumptie van cultuur* (Amsterdam/Atlanta 1991) 15-37.

⁷ Vertaald in het Nederlands als: Pierre Bourdieu, *De regels van de kunst. Wording en structuur van het literaire veld* (Amsterdam 1994).

maken de verschillende actoren binnen het culturele veld gebruik van normatieve opvattingen en bepalen zij wat er wordt waargenomen en gewaardeerd. In deze scriptie zal worden onderzocht of de actoren die zich bezig hielden met de productie, distributie en consumptie van het tijdschrift *Penélopé* de heersende maatschappelijke negentiende-eeuwse normatieve genderopvattingen in stand hielden of transformeerden.

In het onderzoek naar het medium tijdschrift zal ook gebruik worden gemaakt van het begrippenkader uit *De barometer van de smaak* van G.J. Johannes. In deze studie wordt het Nederlandse tijdschrift rond 1800 onder de loep genomen en onderscheidt de auteur naast de indeling van vier hoofdrubrieken voor achttiende-eeuwse tijdschriften, namelijk de nieuwsbladen, geleerdentijdschriften, satirische tijdschriften en spectatoriale geschriften, nog een ander type tijdschrift: het algemeen-culturele tijdschrift.⁸ In deze benaming wordt met de term 'algemeen' verwezen naar een tijdschrift dat bedoeld is voor "algemeen, niet vakspecialistisch of beroepsmatig geïnteresseerden".⁹ Het culturele in de benaming verwijst naar de menselijke cultuur in ruimere zin. Dit type tijdschriften kan dan ook uitgroeien tot een medium dat een bijdrage levert aan de ontwikkeling van de menselijke cultuur. Drie inhoudscomponenten komen in een evenwichtige verhouding in dit type tijdschriften voor: informatie, opinie en amusement en door deze combinatie zijn de algemeen-culturele tijdschriften verschillend van de overige, gespecialiseerde tijdschriften. Bovendien stelt Johannes als voorwaarde dat het algemeen-culturele tijdschrift gericht moet zijn op een algemeen bereik waarin de bovengenoemde componenten worden verenigd. De auteur beschouwt de tijdschriften voor nieuwe doelgroepen zoals de kindertijdschriften, vrouwentijdschriften e.d., niet als aparte typen naast de reeds eerder genoemde hoofdrubrieken, maar als vorm van diversificatie binnen het algemeen culturele tijdschrift. In deze scriptie zal worden onderzocht of het vrouwentijdschrift *Penélopé* voldoet aan de voorwaarde die Johannes aan het algemeen-culturele tijdschrift verbindt.

Genderopvattingen

Om de maatschappelijke negentiende-eeuwse opvattingen over de positie van de vrouw in kaart te brengen wordt in dit onderzoek gebruikgemaakt van de eerder genoemde studie van Lotte Jensen *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*. Ook de studie van Toos Streng *Geschapen om te scheppen?* zal een significante plaats krijgen in dit onderzoek.¹⁰ In haar studie gaat Streng dieper in op de leer die aan het eind van de achttiende eeuw ontstond. In deze leer, de geslachtskaraktertheorie, wordt het gelijkheidsbeginsel tussen man en vrouw

---

⁸ G.J. Johannes, *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830* (Den Haag 1995) 4-6.

⁹ Johannes, *De barometer*, 9.

¹⁰ Toos Streng, *Geschapen om te scheppen?* (Amsterdam 1997).

verworpen en wordt uitgegaan van een dualistisch karakterschema. In dit schema wordt een 'hoog-laag'-verdeling gehanteerd waarbij de mannelijke waarden als hoog worden aangewezen en de vrouwelijke waarden als laag.¹¹ In dit onderzoek zal het dualistisch karakterschema als ondersteuning dienen voor de analysering van de contemporaine genderopvattingen. Bovendien gaat Jensen in voornoemde studie in op het typisch vrouwbeeld in verschillende vrouwentijdschriften. Zij bespreekt niet alleen de opkomst van de Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende en negentiende eeuw, ook de stereotypering van de vrouwelijke ideaalbeelden in de vrouwentijdschriften uit voornoemde periode wordt door haar onderzocht. Jensens onderzoek naar stereotypering van vrouwelijke ideaalbeelden zal in de analyse worden meegenomen. Vervolgens zal uit de analyses van de contemporaine genderopvattingen en de stereotyperingen in het tijdschrift *Penélopé* een vigerend negentiende-eeuws vrouwbeeld worden gededuceerd.

Inhoud onderzoek

Het kader waarbinnen dit onderzoek wordt uitgevoerd, behelst de volgende onderzoeksvragen: welke inhoud wordt aangetroffen in het tijdschrift *Penélopé*, wat houden de heersende genderopvattingen in, in hoeverre correspondeert de inhoud van *Penélopé* met de onderzochte genderopvattingen, welke rol speelde Van Meerten-Schilperoort in de productie en verspreiding van het tijdschrift *Penélopé* en in hoeverre correspondeert haar rol met de heersende genderopvattingen.

Om een goed beeld te krijgen van de sociale en maatschappelijke omstandigheden waarin Van Meerten-Schilperoort haar werkzaamheden uitvoerde, zal in het eerste hoofdstuk worden ingegaan op de politieke ontwikkelingen in Nederland aan het eind van de achttiende en begin negentiende eeuw. Het Verlichtingsdenken, het ontstaan van het beschavingsideaal, de contemporaine genderproblematiek en de rol van de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* in de huiselijkheidsideologie zullen tevens in dit hoofdstuk worden besproken.

Het volgende hoofdstuk zal in het teken staan van het ontstaan en de ontwikkeling van het medium tijdschrift waarbij, zoals eerder vermeld, de studie van Johannes als richtlijn zal dienen om het tijdschrift *Penélopé* als algemeen-cultureel tijdschrift te analyseren.

In het derde hoofdstuk zullen het leven en de werkzaamheden van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort worden besproken. Om de vraag te kunnen beantwoorden of Van Meerten-Schilperoort alleen stond in de vrouwelijke schrijverswereld zal in het kort worden ingegaan op

---

¹¹ Hausen, K., 'Die Polarisierung der "Geschlechtscharaktere". Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben' in: W. Conze *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas* (Stuttgart 1976) 363-393.

de werkzaamheden van twee vrouwelijke schrijvende tijdgenoten van Van Meerten-Schilperoort. Tot slot zullen in het voorlaatste hoofdstuk de rubrieken *Handwerken* en *Lektuur* in het tijdschrift *Penélopé* worden geanalyseerd waarbij de focus op genderspecifieke teksten in de rubriek *Lektuur* komt te liggen. Uiteindelijk zal in het laatste hoofdstuk een conclusie worden getrokken en gepoogd een antwoord te geven op de probleemstelling die in deze scriptie centraal staat.

HOOFDSTUK 1

‘Geleerde vrouw’ of ‘huisvrouw’

*Want ofschoon ik niet kan strijden
Met den degen of 't geweer
Vegt ik tog in deze tijden
Met mijn inkt, papier en veer*

Anthonetta van Calcar¹²

1.1 Introductie

In dit hoofdstuk zal worden ingegaan op de politieke en maatschappelijke ontwikkelingen in de Nederlandse samenleving vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw tot en met de eerste helft van de negentiende eeuw. Deze periode is gekozen omdat dit, ruim genomen, de periode betreft waarin Anna Barbara van Meerten-Schilperoort leefde en werkte als auteur en redactrice. Tevens van belang zijn de politieke ontwikkelingen die in de Nederlandse Republiek gaande waren en die van invloed zijn geweest op de maatschappelijke veranderingen in Nederland tijdens deze periode. Dit hoofdstuk richt zich vooral op de veranderingen in de positie van de vrouw (en dan specifiek de schrijvende vrouw) tijdens bovengenoemde periode.

1.2 Vernieuwingen en veranderingen

Toen in 1747 een Frans legeronderdeel Zeeuws-Vlaanderen binnenviel was de roep om een ander bewind in de Nederlandse Republiek groot. Stadhouder Willem IV werd aan de macht gebracht en een periode van stabiliteit zou aanbreken. Het land bleef echter verdeeld in orangisten (aanhangers van een koninkrijk) en staatsgezinden (aanhangers van een republiek). Door het uitbreken van de Franse revolutie in 1789 werd de Franse revolutionaire ideologie verspreid over de Republiek en kwam Nederland, met militaire steun van de Fransen, onder heerschappij van Nederlandse patriotten. Deze nieuwe Republiek, de Bataafse Republiek genaamd, kreeg een geheel nieuwe constitutie en een volksvertegenwoordiging die democratisch was gekozen. De Bataafse Republiek raakte als bondgenoot van Frankrijk betrokken in een oorlog tegen Rusland en Engeland en het land kwam aan de rand van de afgrond te staan. In 1806 verloor Napoleon het vertrouwen in de Republiek en werd de Bataafse Republiek een vazalstaat van Frankrijk met aan het hoofd koning Lodewijk Napoleon.¹³ De koning voldeed echter niet aan de juiste behartiging van de Franse belangen en in 1810 werd Lodewijk Napoleon door zijn Franse broer Napoleon van zijn taak ontheven. De Republiek werd ingelijfd door Frankrijk en na de nederlaag van Napoleon in de Slag bij Leipzig

¹² Joost Kloek en Wijnand Mijnhardt, 1800. *Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001) 244.

¹³ Kloek en Mijnhardt, 1800, 25-35.

in 1813, verlieten de Fransen in alle haast de Republiek en werd Willem Frederik Prins van Oranje-Nassau de soevereiniteit aangeboden. Het land kon vanaf 1813 aan de wederopbouw beginnen met Koning Willem I, koning der Nederlanden, aan het hoofd.¹⁴

Maatschappelijke ontwikkelingen

Hoewel verschillende ontwikkelingen (politieke, economische, planologische etc.) in de Republiek tot stand kwamen, wordt in deze paragraaf dieper ingegaan op de maatschappelijke ontwikkelingen die hebben bijgedragen aan de veranderingen in de positie van de vrouw. Hiervoor zal allereerst worden ingegaan op het ontstaan en de vorming van het burgeroffensief genaamd: 'het beschavingsideaal'. Voortvloeiend uit deze ideologie werd de rol van de vrouw in het gezin bepaald en werden normen vastgesteld waaraan de vrouw zich diende te conformeren. Zo werden eisen gesteld aan de kennis die vrouwen zich konden toe-eigenen en was de zorg voor het huisgezin de hoogste prioriteit.

Beschavingsideaal

In de periode voor de Bataafse Republiek (1795-1806) waren in de Republiek verschillende ingrijpende maatschappelijke veranderingen in gang gezet om te komen tot een nationale eenheidsstaat. Uit onvrede met de opmars van de Franse zeden en uit frustratie door het uitblijven van Nederlandse expansie, werden aan het begin van de achttiende eeuw de grondbeginsels gelegd voor een specifiek Nederlandse versie van het moreel burgerschap. Dat het moreel burgerschap geen achttiende-eeuwse uitvinding was, blijkt uit het werk van de filosoof Marcus Tullius Cicero die reeds in de eerste eeuw voor Christus schreef over een vroege vorm van het klassieke morele burgerschap. In zijn werk *De Officiis* legde Cicero de nadruk op het belang van deugd, virtus en de bereidheid om privébelangen op te offeren voor het algemeen nut. De filosoof achtte een zorgvuldige opvoeding en onderwijs in de filosofie, retorica en geschiedenis van belang bij de totstandkoming van de modelburger. Zijn doelgroep was voornamelijk de elite omdat deze groep een grote politieke invloed had en de noodzaak in moest gaan zien van moreel verantwoordelijk burgerlijk gedrag.¹⁵ Het beschavingsideaal, dat aan het begin van de achttiende eeuw ontstond, was gefundeerd op Cicero's klassieke burgerschap. Filosoof Justus van Effen pleitte in het spectatoriale geschrift *Hollandsche spectator* (1731-1735) dan ook voor een modern moreel burgerschap. Zijn republikeins beschavingsideaal vertoonde veel overeenkomsten met de werken van de zeventiende-eeuwse politicus Jacob Cats die vooral bekend stond om zijn opvoedkundige gedichten. Van Effen hield zijn tijdgenoten een spiegel voor waarmee de Nederlandse burger werd gezien als drager van

---

¹⁴ Kloek en Mijnhardt, 1800, 25-35.

¹⁵ Ibidem, 165.

een superieure vaderlandse en burgerlijke beschaving. Hierdoor werden de burgers zich bewust van het feit dat zij niet konden voldoen aan dit voorgestelde normatieve beeld.¹⁶ Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw ontstond een grondige modernisering van het morele burgerbegrip. Door de roep om hervormingen ontstonden in de Republiek genootschappen van burgers uit de gegoede burgerij die werden geïnspireerd door verlichte denkbeelden en die streefden naar een eenheidsstaat. De leden, afkomstig uit alle lagen van de bevolking, waren ontwikkelde liefhebbers die onderling kennis uitwisselden. Binnen de vooral informele genootschappen was de roep om een nieuw burgersideaal groot en de leden traden dan ook vaak naar buiten om de kennis te verspreiden onder de bevolking. Een van de centrale thema's van de genootschappen was het belang van het algemeen nut.¹⁷

Het nieuwe burgerideaal werd ook verspreid in diverse spectatoriale tijdschriften, zoals de *Philosooph* en de *Rhapsodist*. De schrijvers zochten niet alleen aansluiting bij de klassieke erfenis, maar gaven deze ook een nieuwe invulling. Zo werden de passies en emoties in de emotionele beleavingswereld, die in het klassieke beschavingsideaal als negatief werden bestempeld, gezien als doelmatig en deel uitmakend van Gods harmonische schepping.¹⁸ De aanhangers van het burgerideaal beschouwden, naast de Franse oppervlakkige hofcultuur, de verschillende ondeugden die binnen de Nederlandse samenleving leefden, als oorzaak van het verval van de Nederlandse zedelijke beschaving. Spilzucht en vrekkingheid was, in de ogen van verschillende schrijvers, ontoelaatbaar. Het streven naar rijkdom moest gematigd worden en in redelijkheid worden bestuurd door spaarzaamheid, een typisch Nederlandse deugd bij uitstek.¹⁹ Om de Nederlander weer tot een rechtschapen burger te kneden, waren er verschillende opvoedingsprogramma's die een uitstekend remedie waren tegen de menselijke tekortkomingen. Spectatoriale schrijvers hadden hierover een duidelijk beeld: via opvoeding, sociaal gedrag en onderwijs konden de ideeën over het nieuwe burgerschap worden overgebracht. Tot aan de zeventiende eeuw had de opvoeding in het teken gestaan van de gedachte dat alle mensen tot alle kwaad in staat waren door aangeboren slechte neigingen die moesten worden uitgeroeid. Filosoof John Locke (1632-1704) had hier een andere mening over: de mens was bij geboorte een blanco blad (*tabula rasa*) en vanaf de geboorte kon het goede door opvoeding worden aangekweekt. Kennis was hierbij de beste hulp om de goede deugd aan te leren. Een goede opvoeding diende daarom gericht te zijn op lezen, schrijven en het verwerven van inzicht in geschiedenis en natuurwetenschap. Locke's ideeën werden al spoedig gemeengoed en zijn werken werden overal vertaald en vele malen herdrukt. Elke opvoedkundige verhandeling uit de tweede helft van de achttiende eeuw was gebaseerd op

---

¹⁶ Kloek en Mijnhardt, 1800, 167.

¹⁷ Nelleke Bakker e.a., *Tot burgerschap en deugd. Volksopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006) 16-17.

¹⁸ Kloek en Mijnhardt, 1800, 173-176.

¹⁹ Ibidem, 171.

Locke's ideeën.²⁰

Ook de Nederlandse spectatoriale tijdschriften vonden nieuwe pedagogische invalshoeken in de totstandkoming van een vernieuwde Nederlandse beschaving door het werk van Locke. De vaderlijke verantwoordelijkheid tot deelname aan de opvoeding kreeg een grotere plaats. Niet alleen de kinderen van het mannelijk geslacht kregen met de pater familias te maken, ook de kinderen van het vrouwelijk geslacht konden meer vaderlijke aandacht verwachten. Het belang van een goede opvoeding en onderricht in de wetenschap, geschiedenis en literatuur werden vereist voor een burgerlijk leven, maar ook deugdzaamheid en een verfijnd innerlijk droegen bij aan een rechtschapen burgerleven.²¹

Maatschappij tot Nut van 't Algemeen

Een cruciale rol in de vorming van het achttiende- en negentiende-eeuwse beschavingsideaal had de *Maatschappij tot Nut van 't Algemeen* (in het vervolg afgekort tot 't Nut). In 1784 werd in Edam het 'Genootschap van Konsten en Wetenschappen, onder de zinspreuk: Tot Nut van 't Algemeen' opgericht. Initiatiefnemers waren Jan van Nieuwenhuijzen en zijn zoon Martinus van Nieuwenhuizen. Doel van het genootschap was om mensen te helpen die zelf niet de mogelijkheid hadden om zich te ontwikkelen. Dat onderwijs en opvoeding hierbij een belangrijke rol speelden, blijkt uit de doelstelling van 't Nut: *'de verbetering van het schoolwezen en de opvoeding der jeugd als de voornaamste grondslag ter vorming, verbetering en beschaving van den burger*. Om deze doelstelling te kunnen behalen wilde 't Nut het onderwijs veranderen en verbeteren.²²

Belangrijk bij het omzetten van de doelstelling in daadwerkelijke actie was het in 1796 uitgekomen rapport *Algemeene Denkbeelden over het Nationaal Onderwijs*, opgesteld door 't Nut. In dit rapport werd een nieuwe visie op mens en maatschappij geformuleerd. Dit hield in dat er werd gepleit voor lager onderwijs voor iedereen zodat burgers konden worden opgevoed tot verantwoordelijke individuen.²³ Uit het rapport bleek bovendien dat, hoewel gedurende de achttiende eeuw onderwijs reeds voor alle lagen van de bevolking beschikbaar was, de staat van het onderwijs beneden de maat was. Onbekwame schoolmeesters trachtten met harde hand en met verouderde leermiddelen in slecht onderhouden gebouwen les te geven.²⁴ Door dit tekortschieten in het onderwijs startte 't Nut met de oprichting van kleuter- en lagere scholen. Bovendien begon men met het uitgeven van schoolboeken en het oprichten van onderwijzersopleidingen (kweekscholen) en andere vormen van beroepsonderwijs. Het Nut riep

---

²⁰ Kloek en Mijnhardt, 1800, 172.

²¹ Ibidem.

²² <http://www.nutalgemeen.nl/over-t-nut/historie>, laatst geraadpleegd op 15 juli 2019.

²³ Bakker e.a., *Tot burgerschap*, 19.

²⁴ Ibidem.

de nationale overheid op om zorg te dragen voor de juiste schoolgebouwen en bovendien de opleiding van onderwijzers te bekostigen. Naast pedagogische activiteiten werden ook andere nuttige maatschappelijke initiatieven genomen zoals het stichten van bibliotheken, spaarbanken en verzekeringen en maatschappelijke zorg (zoals reclassering). Ook stond het uitgeven van zedenkundige boeken op het gebied van geschiedenis, vaderlandse deugden, natuurkunde, rekenen, schoolprenten en schoolliedjes bij 't Nut op het programma. In de loop van de negentiende eeuw nam de overheid veel initiatieven van 't Nut over en verdween de oorspronkelijke doelstelling naar de achtergrond. Tot op de dag van vandaag bestaat 't Nut nog steeds en wordt subsidie verleend uit het NUT-fonds aan verschillende projecten.²⁵

Huiselijkheid in het gezinsleven

Niet alleen vernieuwing van het onderwijs was onderdeel van het beschavingsideaal, ook de huiselijkheid in het gezin werd als positief benadrukt. Reeds in 1580 waren de voorwaarden voor het aangaan van een huwelijk vastgelegd in de Politieke Ordonnantie: ouders van beide partijen moesten toestemming geven en er mocht niet worden getrouwd met familieleden tot de derde graad. Bovendien werd de vrouw, nadat het huwelijk was gesloten, niet meer capabel gevonden om zelfstandig handelingen te verrichten en viel zij onder het gezag van haar echtgenoot die beslissingen haar aangaande goed- of afkeurde.²⁶

Begin 1800 droeg 't Nut de gedachte uit dat de samenleving een gezin in het groot was en burgerlijke deugden zoals eerlijkheid, matigheid, zuinigheid en vlijt volop moesten worden bevorderd.²⁷ Om het huiselijk geluk in goede banen (volgens de normen van 't Nut) te leiden, werden meerdere regels bedacht. Er was een scheiding tussen de binnenwereld, die was bestemd voor vrouwen, en een buitenwereld waaraan de mannen konden deelnemen. Hoewel volgens historicus Donald Haks de hoofdkenmerken van het conjugale gezin al aan het eind van de Middeleeuwen aanwezig waren, kwam in de zeventiende en achttiende eeuw dit type gezin tot volledige ontplooiing en trad het kerngezin met een opvoedende functie op de voorgrond.²⁸ Om het huiselijk geluk te kunnen nastreven, hadden de echtgenoten enkele specifieke verplichtingen: huwelijkstrouw en liefde en zorg voor de kinderen waarbij vooral de echtgenote de aangewezen persoon was om deze zorg uit te voeren.²⁹ Zij kreeg hiervoor enkele taken toegewezen, zoals het op een deugdelijke wijze uitvoeren van het huishouden en

---

²⁵ <http://www.nutalgemeen.nl/over-t-nut/historie>, laatst geraadpleegd op 15 juli 2019.

²⁶ D. Haks, 'Continuïteit en verandering in het gezin in de vroegmoderne tijd' in: red H. Peeters (e.a.), *Vijf eeuwen gezinsleven, Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 31-56, aldaar 38.

²⁷ Bakker e.a., *Tot burgerschap*, 74.

²⁸ D. Haks, 'Continuïteit en verandering in het gezin', 31-56, aldaar 53.

²⁹ Dini Helmers, 'Tweedragt in hun huisselijk koninkrijk. Scheidende paren en huwelijkse deugden (1753-1810)', *Deugd en Ondeugd. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 13 (Amsterdam 1993) 61-84, aldaar 76.

het opvoeden van de kinderen.³⁰ Het huiselijk geluk was een belangrijk onderwerp aan het eind van de achttiende eeuw. Naar aanleiding van een prijsvraag die 't Nut in 1792 uitschreef met het thema: 'Welke zijn de verplichtingen van eenen braaven Huisvader en zulk een Huismoeder in 't gemeen Burgerlijk Leven?' definieerde J. van Ouwerker het huiselijk geluk als volgt:

“De overeenstemming van twee, door het huwelijk aan elkander verbondene harten, welks echtverbindtenis gegrond is op goede beginselen, hartelijken en oprechte liefde, zonder eenige ander oogmerken dan, om de handen in een te slaan, ten einde, onderling, recht gelukkig te leven; - dat te doen door eenen vertrouwelijken, vreedelievenden, deugdzamen en godsdienstige wandel.”³¹

Belangrijk voor het eigentijdse beeld over de opvattingen van het thema huiselijkheid waren de pedagogische werken van de Duitse predikant en pedagoog J.L. Ewald (1748-1822). Aan het begin van de negentiende eeuw werden de vertaalde werken in Nederland uitgebracht. Zijn opvattingen over huiselijkheid, zoals onder andere spaarzaamheid, ordelijkheid en netheid, werden overstemd door zijn denkbeeld dat huiselijkheid samenvalt met onderlinge liefde en saamhorigheid in het gezin met als vaste grondslag godsdienstigheid.³² De predikant prolongeerde in zijn werken dan ook een beschaafde omgangsvorm met het opvallende gegeven dat hij huiselijkheid uitsluitend aan de vrouw relateerde.³³

De Duitse predikant F. Ehrenberg (1776-1853) onderscheidde vier verschillende typen van (vrouwelijke) huiselijkheid. De volgende drie typen keurde hij sterk af: het spaarzame type dat is veranderd in een gierig type, het 'lome' huiselijke type dat geen eigen initiatief heeft en alleen domme belangstelling heeft voor het huishouden en het goedgehartige huishoudelijke type dat het hart leeg laat. De enige juiste vorm van huiselijkheid is de gecultiveerde vorm die alleen te bereiken is voor vrouwen met 'fijnere en hoogere behoeften'. Zij is teder en liefdevol en staat open voor anderen, zij heeft een zedelijk godsdienstig gevoel en werkt met liefde binnen haar vrouwelijke grenzen van het gezin.³⁴

Het geïdealiseerde beeld dat Ewald en Ehrenberg geven van een huiselijke vrouw die zichzelf wegcijfert, levend vanuit haar godsdienstige bezieling, krijgt eind achttiende eeuw zijn weerslag op de Nederlandse samenleving. De voorwaarden die aan dit beeld zijn gekoppeld, werden door 't Nut overgenomen bij de vorming van het beschavingsideaal.

---

³⁰ Helmers, 'Tweedragt in hun huisselijk koninkrijk', 76.

³¹ Ibidem.

³² Ellen Krol, *De smaak der natie* (Hilversum 1977) 66-69.

³³ Ibidem.

³⁴ Ibidem, 71.

1.3 Vrouwelijk schrijverschap

Door de achttiende-eeuwse Verlichtingsgedachte kwam het nieuwe burgerschap, één van de oprichtingspijlers van 't Nut, tot stand. Dit 'nieuwe burgerschap' moest aan verschillende vereisten voldoen: de burger moest zelfstandiger worden en zich richten op arbeid en huiselijkheid. Bovendien moest een balans gevonden worden tussen het eigenbelang en de gemeenschapszin. Maar voor welke personen was dit morele burgerschap toegankelijk? Konden vrouwen een bijdrage leveren aan dit 'nieuwe burgerschap'?

In deze paragraaf wordt in het kort de positie van de vrouw in de achttiende en begin negentiende eeuw geschetst waarbij tevens het vrouwelijk schrijverschap wordt besproken.

Positie van de vrouw

Aan het eind van de achttiende eeuw werd de positie van de vrouw bepaald door de maatschappelijke laag waartoe zij behoorde. Zo hadden vrouwen in hogere kringen minder bewegingsvrijheid, leidden zij in veel gevallen een leeg bestaan en werd de opvoeding van de kinderen overgelaten aan het personeel. In de middenklasse hadden vrouwen een actievere rol in het gezin, hoewel zij door het gebrek aan opvoeding en onderwijs laag werden gewaardeerd. In alle lagen van de maatschappij waren vrouwen echter ondergeschikt aan de man en konden zij, met name van de mannelijke kant, weinig begrip voor deze onderdanige positie verwachten.³⁵

Hoewel de rol van de vrouw voornamelijk was gelegen in het huiselijk gezin, nam de zichtbaarheid van vrouwen in de culturele openbaarheid toe.³⁶ Vrouwen raakten steeds meer betrokken bij de publieke opinie en aan het eind van de achttiende eeuw waren vrouwelijke schrijvers aan een inhaalslag begonnen. Zo koos Anthonetta van Calcar in 1784 voor pen en papier in haar vrouwenstrijd omdat vrouwen niet konden strijden met een geweer. Betje Wolff (1738-1804) kan worden omschreven als strijdbaar activiste van de Nederlandse burgermaatschappij.³⁷ Vanaf 1763 bracht zij verschillende werken uit, waaronder *Proeve over de opvoeding, aan de Nederlandse moeders* (1779).

Een andere Nederlandse vrouwelijke auteur is Petronella Moens (1762-1843). Met haar politieke vertogen en literatuur voor de jeugd had zij een groot aandeel in de vrouwelijke literaire productie in de tweede helft van de achttiende eeuw. In haar veelzijdige geschriften toonde zij zich een exponent van de Verlichting.³⁸ Hoewel zij niet een emancipatorische weg bewandelde,

---

³⁵ H.C. de Wolf ed, *Betje Wolff. Proeve over de opvoeding* (Meppel/Amsterdam 1977) 13-14.

³⁶ Kloek en Mijnhardt, 1800, 246-247.

³⁷ Wijnand Mijnhardt, 'Belle van Zuylen, Etta Palm en Betje Wolff: drie Nederlandse vrouwen en de Europese Verlichting', *Jaarboek voor de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (2017) 18-30, aldaar 23.

³⁸ Ans J. Veltman-van den Bos, *Petronella Moens (1762-1843). De vriendin van 't Vaderland* (Nijmegen 2000) 148.

droeg zij met haar werk bij aan de veranderingen in de ontwikkeling van de vrouw. Omdat uit de vele publicaties van Van Meerten-Schilperoort blijkt dat Moens een belangrijk voorbeeld was voor haar werkzaamheden zal deze schrijfster in hoofdstuk drie uitgebreider worden besproken.

Ook in het Verenigd Koninkrijk kwam de roep om verandering in de vrouwenrechten opzetten. In 1792 bracht de Engelse Mary Wollstonecraft het werk *Vindication of the rights of woman* uit waarin zij pleitte voor meer gelijkheid en zelfstandigheid van de vrouw. De auteur stelde dat mannen de heersende normen en waarden bepaalden en dat vrouwen geen plaats konden bemachtigen in de politiek. Zij was een voorstandster van gemengd onderwijs waardoor al in een vroeg stadium de juiste manieren aan de jongeren werden bijgebracht, met als gevolg een positieve verandering in de positie van de vrouw.³⁹

Verzet tegen schrijvende – geleerde vrouwen

Wat vond men van dit vrouwelijk schrijverschap aan het eind van de achttiende eeuw? Mochten vrouwen wel schrijven en leed de zorg voor de opvoeding van de kinderen en het huishouden hier niet onder? En een ander belangrijk discussiepunt: konden vrouwen wel schrijven?

Onderzoeker Toos Streng geeft in haar werk *Geschapen om te scheppen* een indeling in hoofdstromen over de opvattingen over vrouwen en het schrijverschap in Nederland. In de periode vóór 1815 en de periode tussen 1840 en 1848 werd de gelijkberechtiging van vrouwen nagestreefd, terwijl in de tussenliggende periode, van 1815 tot 1840, een strikte scheiding tussen het mannelijke en vrouwelijke schrijverschap gezichtsbepalend was.⁴⁰ Volgens Streng stond in de negentiende eeuw een schrijvende vrouw ver af van het gangbare ideaalbeeld van de vrouw als huisvrouw, moeder en echtgenote.

Belangrijk voor de verandering in opvattingen over het vrouwelijk schrijverschap was de leer die aan het eind van de achttiende eeuw ontstond en het gelijkheidsbeginsel verwierp: de 'geslachtskaraktertheorie'. Deze theorie wordt in een studie van de Duitse historica Karin Hausen onderzocht. In een systematisch overzicht worden de psychische geslachtskenmerken van de mannelijke kant en de vrouwelijke kant met elkaar vergeleken.⁴¹ De mannelijke kant wordt verbonden met activiteit en rationaliteit en de vrouwelijke kant met emotionaliteit en passiviteit. Bij deze dualistische karakterschema's, die vanaf 1770 in zwang kwamen, was het gedachtengoed van de Franse filosoof Jean-Jacques Rousseau (1712-1778) en de Duitse filosoof Immanuel Kant (1724-1804) van doorslaggevende betekenis. Volgens Kant

---

³⁹ Vertaald in het Nederlands als: Mary Wollstonecraft, *Pleidooi voor de rechten van de vrouw* (Amsterdam 2017).

⁴⁰ Streng, *Geschapen om te scheppen?*, 3.

⁴¹ Hausen, 'Die Polarisierung', 363-393.

vertegenwoordigde de vrouwelijke kant het lagere schone terwijl de mannelijke kant het verhevene, de hoogste vorm van schoonheid, kon ontwikkelen.⁴² Rousseau zette zijn ideeën over de natuurlijke ongelijkheid der seksen uit in zijn werk *Discours sur l'origine et les fondements de l'inégalité les hommes* (1755). Hierin probeerde hij een antwoord te vinden op de vraag wat de oorsprong was van de ongelijkheid tussen man en vrouw en of de ongelijkheid op een natuurwet berustte.

Een andere voorstander van het standpunt van verschillen in het vrouwelijke en mannelijke karakter is de Duitse antropoloog C.F. Pockels (1757-1814). Hij stelde in zijn werk *Characterschets der vrouwen* uit 1800, dat biologische verschillen tussen man en vrouw ook mentale verschillen met zich meebrachten die leidden tot de onderwerping van de vrouw. Hij beschreef de 'dierlijk-zinnige' aard van de man in het werk *Karakterschets der mannen, gegrond op menschkundige waarnemingen, eene wederga van karakterschets der vrouwen* uit 1805. Ook raakten, volgens de antropoloog, vrouwen sneller vermoeid waardoor zij niet een zware en langdurige studie konden volgen.⁴³ De werken van C.F. Pockels werden al snel in het Nederlands vertaald en in twee literaire tijdschriften *Algemeene vaderlandsche letteroefeningen* (1815-1835) en de *Recensent, ook der recensenten* (1806-1850) werd de waardering voor Pockels uitgesproken hoewel ook enkele kanttekeningen werden geplaatst bij zijn opvattingen.⁴⁴ Bovendien werden in het eerstgenoemde tijdschrift 'schrijvende vrouwen' en 'geleerde vrouwen' herhaaldelijk als onderwerp gekozen en vaak op ironische wijze op de korrel genomen.

Deze ongelijkheid tussen man en vrouw werd echter niet alleen door mannen in het leven geroepen ook enkele vrouwelijke auteurs waren van mening dat de huishoudelijke taken en het opvoeden van de kinderen tot de belangrijkste taken van de vrouw behoorden. Zo was de eerder genoemde Moens in haar werk wel positief over de bewustwording van de vrouw, maar hield zij haar hele leven een aversie tegen geleerde vrouwen die zich afzijdig hielden van het huiselijk leven.⁴⁵ Het contemporaine ideaalbeeld van de vrouw werd tevens bevestigd in de roman *Sara Burgerhart* (1782) van Wolff en Aagje Deken (1741-1804). Beide auteurs waren van mening dat vrouwen zich moesten beperken tot huishoudelijke taken en niet moesten streven naar eigen intellectuele ontwikkeling.⁴⁶ Hoewel Wolff de vrouwelijke taken in het huishouden als prioriteit voor de vrouw beschouwde, stond zij niet afkerig tegenover het ontwikkelen van het vrouwelijke intellect. In *Proeve* pleitte zij voor intelligente moeders die hun

---

⁴² Streng, *Geschapen om te scheppen?*, 10.

⁴³ Berry Dongelmans, 'Wat mochten vrouwen lezen in de negentiende eeuw? Niet geschikt voor vrouwen', *Literatuur*. Jaargang 13 (1996) 326-334, aldaar 327.

⁴⁴ Ellen Krol, 'De vrouw is erop gebouwd om zonder bezwaar binnenshuis te kunnen leven', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Jaargang 128 (2012) 365-388, aldaar 368-369.

⁴⁵ Francien Petiet, 'Een onbeduidend wezen? De vrouw in de negentiende-eeuwse Nederlandse literatuur', *Vooys* Jaargang 21 (2003) 155-161, aldaar 155.

⁴⁶ Petiet, 'Een onbeduidend wezen?', 155.

kennis gebruikten bij de opvoeding van de kinderen.

Om bij te dragen aan het intellect van de vrouwelijke lezers en door het succes van *Sara Burgerhart* hadden Wolff en Deken het plan opgevat om een vrouwentijdschrift op te richten: *Vaderlandsche Jonge Juffers*, een Nederlandse bewerking van het Duitse vrouwentijdschrift *Pomona*. In 1786 waren al diverse teksten gereed en in de inleiding sprak Wolff over 'de stukjes' die voor de lezeressen het 'aangenaamst, leerrijkst, en nuttigst' zijn. De publicatie van dit vrouwentijdschrift bleef echter, waarschijnlijk door de politieke omwentelingen in de Republiek, in de oprichtingsfase steken.⁴⁷

In de daaropvolgende decennia werden specifieke vrouwentijdschriften en almanakjes voor vrouwen wel geschikt geacht om te lezen, waardoor verschillende vrouwelijke auteurs het plan opvatten om een algemeen-cultureel vrouwentijdschrift uit te brengen. In het volgende hoofdstuk zal de ontwikkeling van dit type (vrouwen)tijdschrift worden besproken.

---

⁴⁷ Lotte Jensen, 'Een tijdschrift voor *Vaderlandsche Jonge Juffers*: de gestrande poging van Betje Wolff en Aagje Deken om een vrouwentijdschrift op te richten', *Ts Tijdschrift voor Tijdschriftstudies* 10 (2001) 29-38, aldaar 32-33.

HOOFDSTUK 2

Het tijdschrift

Een krant of tijdschrift is enerzijds een eenheid, anderzijds een typische package deal: met het ene element bijvoorbeeld de vorm, de belletrise, de illustraties, worden andere elementen, zoals een ideologische boodschap, meegesmokkeld of omgekeerd.

Remieg Aerts⁴⁸

2.1 Introductie

Om een goed begrip te krijgen van het ontstaan van de publiekspers en de ontwikkeling van het negentiende-eeuwse tijdschrift zal in dit hoofdstuk het medium 'tijdschrift' worden behandeld. Omdat het analyseren van de gehele ontwikkeling van het medium tijdschrift vanaf zijn ontstaan geschiedenis niet relevant is voor dit onderzoek, wordt de onderzoeksperiode ingekaderd. In dit hoofdstuk zal het ontstaan van het tijdschrift in het kort worden besproken en zal dieper worden ingegaan op de ontwikkeling van het medium vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw tot en met de eerste helft van de negentiende eeuw.

2.2 Begrip tijdschrift

De start van de geschiedenis van het tijdschrift in West-Europa kan, volgens Johannes, worden geplaatst tegen het eind van de zeventiende eeuw. In Parijs werd in 1665 het eerste wetenschappelijke tijdschrift, het *Journal des Sçavans*, verwelkomd en al snel volgden Londen, Rome en Leipzig.⁴⁹ Dit soort tijdschriften presenteerden zo veel mogelijk een totaalbeeld van de contemporaine wetenschapsbeoefening en was bestemd voor een selecte groep lezers.⁵⁰ Al snel vond dit initiatief in Nederland navolging en verscheen in 1692 één van de eerste Nederlandstalige wetenschappelijke tijdschriften: *De boekzaal van Europe* (na het overlijden in 1702 van de oprichter *De Boekzaal van de Geleerde Wereld* genoemd).⁵¹ Oprichter en schrijver was de Rotterdamse Pieter Rabus, zoon van een schoenmaker en een autodidactisch intellectueel. Rabus schreef voornamelijk over binnen- en buitenlandse wetenschappelijke publicaties en door zijn verlangen om zoveel mogelijk 'ware' kennis te verspreiden, uitte hij in

---

⁴⁸ Remieg Aerts, 'Het tijdschrift als culturele factor en historische bron', in *Groniek, Historisch tijdschrift* 135 (1996) 171-182, aldaar 181.

⁴⁹ Hans Bots, 'De Journeaux de Hollande en hun functie als forum voor wetenschappelijk debat tussen de leden van de Republiek der Letteren', *Ts. Tijdschrift voor tijdschriftstudies. Jaargang 1997* (nrs 1-2) 15-21, aldaar 15.

⁵⁰ Johannes, *De barometer*, 5.

⁵¹ Inger Leemans en Viktoria Franke, 'De Boekzaal der Geleerde wereld: spin of vlieg in eigen netwerk?', in: Hans Bots en Sophie Levie, *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen* (Nijmegen 2006) 107-124, aldaar 107.

verschillende recensies zijn ongezoeten mening op uitgebrachte wetenschappelijke artikelen. Zijn tijdschrift was bedoeld voor een publiek met interesse in de wetenschap die, zonder de beheersing van een buitenlandse taal, niet in de mogelijkheid was om de internationale wetenschappelijke tijdschriften te kunnen bestuderen.⁵² In de inleiding van *Het geïllustreerde tijdschrift in Nederland* geeft Rein van Rooij de voorkeur aan Hendrik Doedens (1659-1700) als grondlegger van het Nederlandse tijdschrift. Vanaf 1697 werd in het tijdschrift de *Haegse Mercur* onder redactie van Doedens verslag gedaan van niet alleen politieke gebeurtenissen, maar werd ook aandacht geschonken aan alledaagse zaken.⁵³ Het tijdschrift kan volgens Van Rooij worden gezien als de voorloper van het spectatoriale tijdschrift de *Hollandse Spectator*, dat in 1731 door Justus van Effen op de markt werd gebracht. Het spectatoriale tijdschrift droeg vooral moraliserende opinies uit in de vorm van essays en ingezonden brieven. Door een fictieel figuur als woordvoerder op te voeren, werden dagelijkse zaken die in de maatschappij speelden aan de lezer voorgelegd. Door de moraliserende toon van de spectatoriale tijdschriften werden deze vaak 'zedeschriften' genoemd. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw zagen tijdschriften als *De Philanthrope* (1757), *De Denker* (1763) en *De Filosoof* (1766) het licht. Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw kan in West-Europa worden gesproken over een 'booming print culture' door het grote aantal uitgekomen tijdschriften.⁵⁴ Naast de groei van het aantal uitgekomen tijdschriften groeiden ook de oplagen van tijdschriften. Er ontstonden tijdschriften voor specifieke doelgroepen, zoals tijdschriften voor vrouwen, kinderen en verschillende geloofsrichtingen.⁵⁵ Diverse onderzoekers zijn het er over eens dat de Nederlandse tijdschriftenmarkt halverwege de achttiende eeuw aan een opmars begon die zich aan het einde van de eeuw uitte in een 'explosieve groei'.⁵⁶ Volgens Johannes is de oorzaak voor deze explosieve groei in het tijdschriftenaanbod de 'lezersrevolutie' die gedurende de achttiende eeuw zou hebben plaatsgevonden.⁵⁷ Dit hield in dat het lezerspubliek zich in de achttiende eeuw had uitgebreid doordat niet langer alleen een kleine, erudiete elite ging lezen, maar ook burgers van de emanciperende maatschappij. Bovendien was er een verschuiving opgetreden naar het lezen van nieuwe en gevarieerde publicaties door dit 'nieuwe' lezerspubliek.⁵⁸ Historicus en hoogleraar Remieg Aerts zoekt de oorzaak in een geheel andere richting en stelt dat de modernisering van de openbaarheid tot verandering kan hebben geleid. De publieke sfeer van openbaarheid komt voor het eerst op vanaf de zeventiende eeuw en

---

⁵² <https://www.literatuurgeschiedenis.nl/18de/auteurs/lg18060.html>, laatst geraadpleegd op 30 juli 2019.

⁵³ Rein van Rooij, 'Zot genoeg om deze wisjewasjes te koopen...' in: Joan Hemels en Renée Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland. Deel 1 1840-1945* (Amsterdam 1993) 9-12.

⁵⁴ Johannes, *De barometer*, 7.

⁵⁵ Ibidem.

⁵⁶ Ibidem.

⁵⁷ Ibidem, 10.

⁵⁸ Ibidem.

ontstond naast de oudere vorm van de openbare functie van de staat en het hof. De nieuwe publieke sfeer van burgerlijke openbaarheid had zich ontwikkeld binnen het genootschap en het tijdschrift. Via deze media konden belangstellenden zich informeren en onderhouden over zaken van algemeen belang.⁵⁹ Niet alleen in de burgerlijke organisatie speelde het tijdschrift een rol, ook kon het tijdschrift een bijdrage leveren aan de inhoud van een cultuur.⁶⁰ Zo wordt door sommige onderzoekers belang gehecht aan de relevantie van het tijdschrift bij de ontwikkeling van het negentiende-eeuwse nationalisme.⁶¹ Als uitvloeisel van de Verlichtingsbeweging ontstond een proces van culturele natievorming doordat een groeiend aantal burgers van de samenleving zich ging identificeren met een en dezelfde culturele traditie. Dit leidde er toe dat in de laatste decennia van de achttiende eeuw een politiek-ideologische periode ontstond waarin het culturele natiebesef werd gebruikt voor politieke doeleinden.⁶² Tijdschriften hebben, volgens Aerts, een belangrijke bijdrage geleverd aan dit culturele natiebesef.⁶³

Wat werd nu verstaan onder het begrip 'tijdschrift'? In de eerste helft van de achttiende eeuw is het verschil tussen een dag- en nieuwsblad en een periodiek nog niet zo scherp te trekken.⁶⁴ Een voorbeeld van een omschrijving van het begrip 'tijdschrift' is te vinden in een artikel van M. Rietveld-van Wingerden waarin zij stelt dat onder een (jeugd)tijdschrift kan worden verstaan:

“een tijdschrift is een publikatie met meestal een gevarieerde inhoud, verschijnt op gezette tijden, minimaal twee keer per jaar, zonder dat bij voorbaat het tijdstip van beëindiging vaststaat. De jaargangen worden doorlopend genummerd.”⁶⁵

Door toevoeging van het verschijningscriterium worden andere periodieken zoals de almanak en het jaarboek uitgesloten van toepassing van dit begrip.⁶⁶ Hemels en Vegt verstaan in hun studie onder een 'tijdschrift': “een periodiek verschijnend blad met een verschijningsfrequentie van vaker dan één keer per jaar en minstens één keer per week”.⁶⁷

---

⁵⁹ Aerts, 'Het tijdschrift als culturele factor', 173-174.

⁶⁰ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 15.

⁶¹ Johannes, *De barometer*, 13.

⁶² Aerts, 'Het tijdschrift als culturele factor', 178-179.

⁶³ Ibidem, 179.

⁶⁴ Joan Hemels en Renée Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland. Deel 1 1840-1945* (Amsterdam 1993) 21.

⁶⁵ Marjoke Rietveld-van Wingerden, *Voor de lieve kleinen. Het jeugdtijdschrift in Nederland 1757-1942* (Den Haag 1992) 16.

⁶⁶ Johannes, *De barometer*, 28.

⁶⁷ Hemels en Vegt, *Geïllustreerde Tijdschrift*, 83.

In *De barometer van de smaak* geeft Johannes criteria aan waaraan verschillende soorten periodieken vanaf de achttiende eeuw zouden moeten voldoen. De term 'tijdschrift' werd in die tijd nog niet regelmatig gebruikt maar de term 'werk' of 'boek' werd vaak als aanduiding voor dit medium gekozen. Ook het verschil tussen een tijdschrift en een boek was nog niet gebruikelijk. Boeken werden nog niet in zijn geheel gepubliceerd maar in katernen of werden geleverd met een omslagje zodat de lezer zelf kon bepalen of deze katernen tot een boek werden ingebonden.⁶⁸ Iedere losse aflevering van een tijdschrift maakte op deze manier onderdeel uit van een 'werk' in wording dat uiteindelijk een boek zou gaan vormen. Om continuïteit in dit 'werk' in wording te waarborgen werden de pagina's van de losse katernen doorgenummerd.⁶⁹ Een los onderdeel werd uitgegeven op een octavoformaat wat sinds de zestiende eeuw het meest gebruikte formaat was voor boeken en inhield dat zestien pagina's werden gedrukt op één vel papier en vervolgens gevouwen tot een katern van zestien bladzijden van ongeveer 17 tot 24 centimeter hoog.⁷⁰ De lezer kon intekenen of zich abonneren op katernen van een tijdschrift waarbij hij verzekerd was van de levering zonder direct aanspraak te maken op een tijdsperiode. Aan het eind van de achttiende eeuw werd het kalenderjaar als vaste tijdseenheid gekozen en kon de lezer zich voor een bepaalde tijdsperiode abonneren op een tijdschrift.⁷¹

Waaruit bestond rond 1800 het onderscheid tussen een nieuwsblad en een tijdschrift? Dit onderscheid was in deze periode nog moeilijk te constateren volgens Johannes. Beiden verkondigden informatie over de dagelijkse gang van zaken in de maatschappij, het tijdschrift was daarnaast ook drager van amusement en opinies.⁷² Een krant had aan het begin van de negentiende eeuw veelal een frequentie van twee- à driemaal per week en pas na 1830 werd dit opgevoerd naar zesmaal in de week.⁷³ Een tijdschrift verscheen niet dagelijks maar wel vaker dan één keer per jaar.⁷⁴ Het onderzoeksobject van deze scriptie voldoet aan de eerdergenoemde condities voor het medium tijdschrift en in de volgende paragrafen zal *Penélopé* als tijdschrift nader worden geanalyseerd.

---

⁶⁸ Johannes, *De barometer*, 57.

⁶⁹ Ibidem, 61-66.

⁷⁰ 'Octavo (papierformaat)', *Wikipedia, de vrije encyclopedie*.
[https://nl.wikipedia.org/wiki/Octavo_\(papierformaat\)](https://nl.wikipedia.org/wiki/Octavo_(papierformaat)), laatst geraadpleegd op 3 augustus 2019.

⁷¹ Johannes, *De barometer*, 61-66.

⁷² Ibidem, 5.

⁷³ Ibidem.

⁷⁴ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 14.

Typen

Johannes rubriceert in zijn eerdergenoemde studie de achttiende-eeuwse tijdschriften in vier hoofdrubrieken:

1. Nieuwsbladen
2. Geleerdentijdschriften
3. Satirische tijdschriften
4. Spectatoriale tijdschriften⁷⁵

Vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw ziet hij echter een ander type tijdschrift opbloeien: het algemeen-culturele tijdschrift dat bedoeld is voor algemeen geïnteresseerden.⁷⁶ Dit type tijdschrift richtte zich op een algemeen bereik en niet primair tot geleerden of tot een bepaalde beroepsgroep.⁷⁷ Hierin lag de kracht van het algemeen-culturele tijdschrift die allerlei accentverschuivingen toeliet. Sommige tijdschriften richtten zich dan ook op het orthodox-protestantse deel van de bevolking (*Algemeen magazijn*) terwijl het tijdschrift *Vaderlandsche Letteroefeningen* zich richtte tot de Nederlandse letterkundige wereld.⁷⁸ De tendens in alle algemeen-culturele tijdschriften was dat het een totaal tijdschrift beoogde en alles bood voor iedereen, ondanks de differentiatie en specialisering.⁷⁹ Johannes geeft drie criteria voor het algemeen-culturele tijdschrift: het moest informatief, opiniërend en amusant zijn.⁸⁰ Dat deze criteria problematisch konden zijn voor de rangschikking van een bepaald tijdschrift bewees het tijdschrift *Vaderlandsche letteroefeningen* dat was opgericht in 1761 door de broers Cornelis en Petrus Loosjes. Door de letterkundige informatie voor geleerden werd dit type tijdschrift, dat maandelijks verscheen, beschouwd als een geleerdentijdschrift. Johannes constateert echter dat hier sprake is van een mengvorm doordat het blad niet alleen informatie droeg maar ook opinievormend was en plaats maakte voor anekdotes, verhaaltjes, gedichten etc.⁸¹ In zijn studie *De barometer van smaak* pleitte hij dan ook voor een verandering in het rubriceren van verschillende type tijdschriften in de eerste helft van de negentiende eeuw. De vier eerdergenoemde type tijdschriften kunnen onder een ander 'totaal' tijdschrift vallen: het algemeen-culturele tijdschrift dat een lezer alles kon bieden.⁸²

---

⁷⁵ Johannes, *De barometer*, 5-6.

⁷⁶ Ibidem, 8-9.

⁷⁷ Ibidem, 29.

⁷⁸ Ibidem, 139.

⁷⁹ Ibidem.

⁸⁰ Ibidem, 9

⁸¹ Ibidem, 117-122.

⁸² Ibidem, 139.

Tijdschriftstudies

Vanaf het eind van de vorige eeuw werd door historici en literatuurwetenschappers meer belangstelling getoond voor de Nederlandse tijdschriftpers en raakte het onderzoek naar de geschiedenis en ontwikkeling van het tijdschrift in een stroomversnelling. In 1997 startte het landelijke onderzoeksprogramma 'Schrijfsters en hun publieken, 1700-1880' (1997-2001); een project van de Nederlandse Organisatie voor Wetenschappelijk Onderzoek met als doel de internationale netwerken van contact en beïnvloeding tussen schrijfsters uit de Europese landen te inventariseren en te analyseren zodat meer recht kon worden gedaan aan de vrouwelijke rol als deelnemer in het literaire veld.⁸³

Binnen de Onderzoekschool voor Cultuurgeschiedenis van het Huizinga Instituut werd in 1994 de projectgroep *Tijdschriftstudies* opgericht. De projectgroep tracht door discussie over de praktijk, methodologie en theorie van het tijdschriftonderzoek en via het uitbrengen van het wetenschappelijke (inmiddels digitale) tijdschrift *TS>Tijdschrift voor tijdschriftstudies* interdisciplinair onderzoek naar tijdschriften te bevorderen.⁸⁴

Zoals in de inleiding van deze scriptie is opgemerkt, was de belangstelling voor het tijdschriftonderzoek mede een gevolg van het verleggen van de aandacht in het literatuuronderzoek naar een ruimer cultuurbegrip.⁸⁵ Kloek en Mijnhardt constateren dat in de letterkunde de vraagstelling meer gericht was op de maatschappelijke achtergrond van het ontstaan van het literaire werk. Voorheen werd uitgegaan van het literaire werk als zelfstandige eenheid waarbij onder andere de auteur en zijn ideeën onderwerp van onderzoek waren. Halverwege de twintigste eeuw ontstond de trend om de verschillende bevolkingsgroepen die deelnamen aan de verschillende cultuurniveaus te onderzoeken. Het gevolg hiervan was dat het cultuurbegrip ruimer werd opgevat en meer plaats bood voor onderzoek op nieuwe terreinen binnen de literatuur zoals het boekenaanbod, distributie-technieken, tijdschriftontwikkeling, lezerspubliek etc.⁸⁶

Als grondlegger van de zogenoemde veldtheorie publiceerde de Franse socioloog Pierre Bourdieu in 1992 zijn studie *Les règles de l'art*. Hoofdgedachte in deze theorie is dat binnen de maatschappij of sociale omgeving, verschillende actoren handelen binnen een autonoom veld.⁸⁷ Er kunnen diverse autonome velden bestaan: het economische, het culturele, het politieke etc. Volgens Bourdieu bestaat het culturele veld uit verschillende actoren die zich bezig houden met de productie, distributie, promotie en consumptie van symbolische goederen en ligt dit culturele

---

⁸³ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 9.

⁸⁴ 'Een paar woorden ter introductie van ts Tijdschrift voor Tijdschriftstudies', *Ts Tijdschrift voor tijdschriftstudies*. Jaargang 1997 (nrs 1-2) 2-3.

⁸⁵ Kloek, J.J. en Mijnhardt, W.W., *Balans & perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De productie, distributie en consumptie van cultuur* (Amsterdam/Atlanta 1991) 5-11.

⁸⁶ Ibidem.

⁸⁷ Bourdieu, *De regels van de kunst*, 11-17 en 279-283.

veld (net zoals de andere velden) gesitueerd in een veld van macht dat wordt beïnvloed door politieke en sociaaleconomische besluiten.⁸⁸ De verschillende actoren in dit culturele veld bepalen hierdoor welke normatieve opvattingen in dit veld worden onderscheiden en waargenomen. Door analyse van deze instituties (zoals het onderwijs, de uitgeverijen, het lezerspubliek) en hun samenhang binnen het culturele veld, kan de cultuur van bepaalde samenlevingen worden bestudeerd.⁸⁹

Ook Dorleijn en Van Rees merken op dat niet alleen de werken van auteurs, maar ook de andere actoren moeten worden betrokken. De auteurs richten zich met name op de symbolische (o.a. docenten, critici, jury's) en materiële (o.a. uitgevers, boekenclubs, boekhandelsketens) productie in het literaire onderzoek.⁹⁰ Om een goed inzicht te krijgen in het proces van het literaire veld wordt de wisselwerking tussen verschillende instituties en de auteur onderzocht. Het literaire veld is echter een voortdurend veranderend systeem van machtsrelaties die elkaar beïnvloeden. Volgens Dorleijn en Rees heeft de literatuurkritiek in dit literaire veld sinds de achttiende eeuw een dominerende rol.⁹¹

Aansluitend op bovengenoemde studies zijn rond de laatste eeuwwisseling verschillende onderzoeken verschenen die zich richtten op het culturele veld van het literaire werk. In dit kader verscheen in 2001 een publicatie van Berry Dongelmans en Boudien de Vries waarin verschillende bronnen van onderzoek werden gegeven om de negentiende-eeuwse vrouwelijke leescultuur in kaart te kunnen brengen.⁹² Hans Bots en Sophie Levie verkenden de netwerken in relatie tot tijdschriften: om in een goede informatievoorziening te voorzien en om hun journalistieke taak op een juiste manier te kunnen uitoefenen, was het een eerste vereiste voor redacteuren en uitgevers van tijdschriften om het wetenschappelijke, culturele en literaire veld te bestuderen.⁹³ Studies zoals die van Johannes over de achttiende- en negentiende-eeuwse Nederlandse tijdschriftcultuur lieten zien, dat tijdschriften ook medebepalend waren voor de ontwikkeling van een cultuur naast het feit dat een tijdschrift de stand van zaken in de maatschappij weerspiegelde.

Het onderzoek binnen het literaire veld heeft in de laatste decennia van de vorige eeuw ook geleid tot aandacht voor het vrouwentijdschrift. Suzan van Dijk en Dini Helmers pleitten al in

---

⁸⁸ Bourdieu, *De regels van de kunst*, 174-180.

⁸⁹ Ibidem, 261-270.

⁹⁰ G. Dorleijn en K. van Rees, ed., 'Het Nederlandse literaire veld', 33-35.

⁹¹ C.J. van Rees en G.J. Dorleijn, 'De impact van literaturopvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literaire opvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap' (Den Haag 1993) 5.

⁹² Berry Dongelmans en Boudien de Vries, 'Het zoeklicht op de lezeres. Bronnen voor het onderzoek naar negentiende-eeuwse leescultuur', *De Negentiende Eeuw* 25 (2001) 2, 64-100.

⁹³ Hans Bots en Sophie Levie, 'Inleiding. Een adequate nieuwsvoorziening' in: Hans Bots en Sophie Levie, *Periodieken en hun kringen. Een verkenning en netwerken in de laatste drie eeuwen* (Nijmegen 2006) 7-17.

1991 voor de noodzaak van onderzoek naar vrouwentijdschriften en zij spraken de verwachting uit dat zo'n onderzoek kennis zal opleveren over de positie van de vrouw in de maatschappij.⁹⁴ Een uitgebreid onderzoek naar het vrouwentijdschrift is verricht door Lotte Jensen. In haar proefschrift uit 2001 *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt* onderzocht zij de ontwikkeling van het vrouwentijdschrift vanaf de achttiende eeuw. Zij ging in haar studie dieper in op de journalistieke activiteiten van vrouwen in verschillende vrouwentijdschriften. Tevens ging zij uit van de actieve, hervormende kracht van het tijdschrift en betwistte zij de passiviteit van het tijdschrift. Deze passiviteit wordt herkend in de spiegelmetafoor waarin wordt gesteld dat het tijdschrift een weerspiegeling is van wat zich in de maatschappij afspeelt. De onderzoekster constateert echter dat tijdschriften opiniebepalend en beeldvormend waren en dat zij een actieve kracht hadden in de ontwikkeling van nieuwe ideeën. Bovendien kwamen in tijdschriften normatieve waarden, normen en begrippen tot stand. Vrouwentijdschriften werden daarom niet alleen gebruikt om de beeldvorming over vrouwen weer te geven maar ook om deze beeldvorming om te buigen en veranderingen in het vrouwbeeld te realiseren.⁹⁵

2.3 Vrouwenjournalistiek

In deze paragraaf wordt dieper ingegaan op het ontstaan van de vrouwenjournalistiek in Nederland. Opvallend is de ontwikkeling van de vrouwenpers in de periode vóór 1800 waarin de vrouwenjournalistiek aan een opmars begon en de periode ná 1800 waarin vrouwen werden gematigd in hun deelname aan de journalistiek.⁹⁶

Ontwikkeling

Het ontstaan van de vrouwenjournalistiek in Nederland kan worden geplaatst aan het begin van de achttiende eeuw. De uit Zwitserland gevluchte Anne-Marguerite Dunoyer (1663-1719) verrichtte vanaf 1710 redactiewerk op twee Franstalige tijdschriften die werden uitgegeven in Den Haag. De in Duitsland geboren Marie-Elisabeth Bouée (1737-1794) schreef voor een in Nederland uitgegeven Franstalig tijdschrift *Bibliothèque des Sciences et des Beaux-Arts* (1754-1778). Deze tijdschriften waren echter niet specifiek gericht op vrouwen maar richtten zich op een gemengd publiek.⁹⁷ In navolging van de Franstalige vrouwenjournalistiek ontstond rond de tweede helft van de achttiende eeuw ook de Nederlandstalige vrouwenjournalistiek. Wolff droeg

---

⁹⁴ Suzan van Dijk en Dini Helmers, 'Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende eeuw' in: J.J. Kloek en W.W. Mijnhardt, *Balans & perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De productie, distributie en consumptie van cultuur* (Amsterdam en Atlanta 1991) 71-88.

⁹⁵ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 17-20.

⁹⁶ Ibidem, 234.

⁹⁷ Ibidem, 55-56.

met haar pseudoniem Silviana voor een groot deel bij aan afleveringen van *De Gryzaard* (1767-1769) en met Deken maakte zij een begin met een Nederlandse bewerking van het Duitse tijdschrift *Pomona*, zoals eerder beschreven in het eerste hoofdstuk van deze scriptie. In het volgende hoofdstuk zal uitgebreider op het leven van Wolff worden gegaan. De eerdergenoemde explosieve groei aan gedrukte publicaties heeft aan het eind van de achttiende eeuw ook bijgedragen aan de groei van het aantal vrouwelijke schrijvers. Steeds meer vrouwen gingen in hun levensonderhoud voorzien door zich te richten op het schrijverschap en door de inkomsten uit de journalistiek konden zij een bijdrage leveren aan het gezinsinkomen.⁹⁸

Belangrijk bij deze groei van het aantal vrouwelijke schrijvers was ook de politieke situatie in Nederland aan het eind van de achttiende en begin van de negentiende eeuw. De tegenstellingen tussen de orangisten en patriotten zijn hiervoor bepalend geweest. Onder de eersten was een beduidend lager aantal vrouwelijke journalistes te vinden dan bij de laatsten. Een journaliste van orangistische zijde was Etta Palm, die in 1795 een vooruitstrevend pleidooi hield in de *Oprechte Nationaale Courant* voor het oprichten van vrouwenclubs naar Frans voorbeeld. Door de democratische doelstelling aan patriottische zijde konden veel meer vrouwelijke journalisten zich uitten via pen en papier. Zo maakten sommige schrijfsters met een radicale houding zich sterk voor de burgerrechten van de vrouw en kozen andere schrijfsters voor een gematigde koers, zoals Wolff, Deken en Moens. In hun publicaties waren zij niet zo zeer gekant tegen het voorgeschreven discours waarin de vrouw werd gekoppeld aan het moederschap en het huishouden, maar waren zij voorstanders van een betere scholing voor meisjes en vrouwen. Een betere scholing zou de opvoeding ten goede komen en uiteindelijk resulteren in het welzijn van de natie.⁹⁹

Aan het eind van de achttiende eeuw was door de Nederlandse politieke omwenteling een duidelijke terugval te zien in het aantal journalistes in de vrouwenpers. Het maatschappelijke klimaat veranderde en de eerder besproken huiselijkheidsideologie werd omarmd door verschillende lagen van de samenleving. In deze ideologie was geen plaats voor het vrouwelijke schrijverschap en het aantal vrouwen in de journalistiek daalde gestaag.¹⁰⁰

Vrouwentijdschriften

Aan het eind van de achttiende eeuw kwamen enkele Nederlandstalige vrouwentijdschriften op de markt, zoals de *Algemeene Oeffenschool der Vrouwen* (1784-1785) en *De Dames-Post* (1785). Eerstgenoemd tijdschrift werd geredigeerd door de schrijfster Margareta Geertruid van der Werken (1734-ca. 1800) en het laatstgenoemde tijdschrift stond geheel onder leiding van

---

⁹⁸ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 59.

⁹⁹ Ibidem, 77-79.

¹⁰⁰ Ibidem, 84.

mannelijke redacteurs.¹⁰¹ Een gemiddelde aflevering van de *Algemeene Oeffenschool der Vrouwen* bestond uit dichtstukken, ingezonden brieven, verhalen, artikelen over wetenschap en kunst, huishoudelijke mededelingen, levensbeschrijvingen van beroemde vrouwen, recensies en toneelnieuws. Uit een recensie in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* blijkt dat dit tijdschrift een vertaling was van het Duitse vrouwentijdschrift *Damen-Journal, von einer Damen-Gesellschaft* (1784).

Eén van de wezenlijkste kenmerken van een vrouwentijdschrift is, volgens Jensen, het ambigue karakter dat enerzijds de vrouwelijke ideaalbeelden verspreidde maar anderzijds ook bevrijdende prikkels kon uitstralen. Volgens de auteur fungeerde het vrouwentijdschrift als een repressief medium maar had het ook de macht om de publieke opinie omtrent het verwachte vrouwbeeld te veranderen en voorgoed te wijzigen.¹⁰² Zij is van mening dat in deze tijdschriften ideaalbeelden van de vrouw werden geprolonged. Tevens werd zichtbaar gemaakt welke eigenschappen bij de vrouw aanwezig moesten zijn of verder ontwikkeld moesten worden. Uitgangspunt hierbij was dat de eerdergenoemde taken op een correcte manier (dat wil zeggen volgens de heersende regels) uit werden gevoerd.¹⁰³ Zoals in de vorige paragraaf besproken stelt Jensen dat de spiegelmetafoor inmiddels is achterhaald en dat tijdschriften niet alleen weerspiegelden wat er in de maatschappij speelden, maar dat tijdschriften ook optraden als 'motor' achter de ontwikkelingen van ideeën.¹⁰⁴

Een goed voorbeeld is de ontwikkeling van het feministische vrouwentijdschrift dat rond 1870 ontstond. Het maakte deel uit van de groeiende emancipatiebeweging: de zogenaamde eerste feministische golf in de periode van 1870 tot 1920. In deze tijdschriften werd aandacht gevraagd voor de rechten van de vrouw en in de eerste feministische vrouwentijdschriften zoals *Ons Streven* (1870-1878) en *Onze Roeping* (1870-1873) werden deze rechten in nieuwe rubrieken uitvoerig besproken. Zo bevatten de afleveringen van deze vrouwentijdschriften algemeen-informatieve essays, nieuws op het gebied van vrouwenemancipatie, natuurwetenschappelijke onderwerpen voor vrouwen (bijvoorbeeld scheikunde voor vrouwen), binnenlands en buitenlands overzicht, fictioneel proza en recensies.¹⁰⁵

In Nederland echter maakte het Nederlandstalige vrouwentijdschrift in vergelijking met andere Europese landen, pas laat zijn opgang. Tot 1800 werden in de Republiek in totaal zeven vrouwentijdschriften uitgebracht terwijl in de omringende Europese landen dit aantal veel hoger was. Zo verschenen in Engeland 26 vrouwentijdschriften, in Frankrijk 17 en in Duitsland 115.¹⁰⁶

---

¹⁰¹ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 41.

¹⁰² Ibidem, 20.

¹⁰³ Ibidem, 19.

¹⁰⁴ Ibidem, 18.

¹⁰⁵ Aerts, 'Het tijdschrift als historische bron', 183-194.

¹⁰⁶ Jensen *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 26.

Jensen verklaart dit lage aantal uit het feit dat de Republiek een klein taalgebied had, het Franstalige vrouwentijdschrift populair was en de vrouwenalmanak in opkomst was.¹⁰⁷ Een andere verklaring zou, volgens dezelfde auteur, ook de opkomst van de tijdschriften voor een gemengd publiek kunnen zijn. In de laat achttiende-eeuwse spectatoriale en algemeen-culturele tijdschriften werd door de journalisten wel degelijk rekening gehouden met de vrouw als lezer. Dit blijkt onder meer uit het direct aanspreken van de vrouwelijke lezers in sommige tijdschriften en het opvoeren van allerlei verschillende vrouwelijke personages die het goede voorbeeld lieten zien of de vrouwelijke gebreken bekritiseerden.¹⁰⁸ Vaak werden deze artikelen geschreven door een mannelijke auteur en was een artikel over vrouwen niet bestemd voor de vrouw maar voor de man. Justus van Effen schreef dikwijls in de eerdergenoemde *De Hollandsche Spectator* met een vleugje ironie over de vrouwen en men kan zich afvragen of deze tijdschriften dan ook bestemd waren voor het vrouwelijke deel van de bevolking.¹⁰⁹

Geleidelijk kwam de vrouwenjournalistiek vanaf de tweede helft van de achttiende eeuw tot ontwikkeling. Wolff speelde een grote rol in deze ontwikkeling en haar journalistieke productie is omvangrijk te noemen. Wolff en haar medeschrijfster Deken verdienden een inkomen door het schrijven van verschillende romans en gedichten. Voor hun roman *Willem Leevend* ontvingen zij het bedrag van fl. 5.000,- wat in die tijd een vermogen was.¹¹⁰ Ten tijde van de Bataafse Republiek steeg het aantal vrouwelijke journalisten doordat meer vrouwen gingen schrijven om in hun levensonderhoud te voorzien.¹¹¹

De radicale, patriottische Catharina Heybeek (1764-1810) bracht in deze periode geschriften uit die gekant waren tegen het contemporaine vrouwbeeld van de huiselijke vrouwenideologie. Het netwerk dat rondom haar persactiviteiten ontstond bestond uit vrouwelijke journalisten die de achtergestelde positie van de vrouw aan de kaak stelden.¹¹²

Na de Bataafse revolutionaire jaren was een duidelijke achteruitgang te zien in de progressieve opmars van de vrouwenjournalistiek.¹¹³ De radicale uitlatingen die voorheen werden geuit in de geschriften, waren verdwenen en in de vrouwenjournalistiek ontstond een periode van stilte in de eerste twintig jaar van de negentiende eeuw.¹¹⁴

---

¹⁰⁷ Jensen *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 51.

¹⁰⁸ Ibidem, 30.

¹⁰⁹ Ibidem, 31.

¹¹⁰ Riet Schenkeveld-van der Dussen, Karel Porteman, Piet Couttenier, *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850. Van Anna Bijns tot Elise van Calcar* (Amsterdam 1997) 45-48.

¹¹¹ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 59.

¹¹² Ibidem, 62-64.

¹¹³ Ibidem, 84.

¹¹⁴ Ibidem.

Voorafgaand aan de publicatie van de eerste feministische tijdschriften in de tweede helft van de negentiende eeuw, zoals de eerder besproken tijdschriften *Ons Streven* en *Onze Roeping*, werd tussen 1821 en 1835 een tijdschrift uitgebracht dat in de secundaire literatuur wordt getypeerd als 'het eerste succesvolle Nederlandstalige vrouwentijdschrift': *Penélopé of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd* onder redactie van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853). De redactrice vulde de rubrieken *Handwerken* en *Lektuur* met instructies voor het handwerken en moralistisch proza. *Penélopé* werd gezien als een tijdschrift voor vrouwen door vrouwen en in de volgende hoofdstukken zal dieper worden ingegaan op dit tijdschrift en de oprichtster.

HOOFDSTUK 3

Anna Barbara van Meerten-Schilperoort

„... zij is niet meer, de brave, gemoedelijke vrouw, “Neêrlands kindervriendin!”

C.C. van Meerten (oudste dochter van Van Meerten-Schilperoort in een memorandum na het overlijden van haar moeder)¹¹⁵

3.1 Introductie

Sinds de negentiende eeuw is veel gepubliceerd over het leven en het werk van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort. Zo haalde Mineke van Essen in het artikel *Anna Barbara van Meerten-Schilperoort: Feminist Pioneer* de onderhandelingen aan die Van Meerten-Schilperoort voerde over haar honorarium en over de beste prijs voor een nog uit te brengen boek.¹¹⁶ In haar studie *Anna Barbara van Meerten-Schilperoort* noemde H.P. Hogeweg-De Haart Van Meerten-Schilperoort zelfs één van de belangrijkste voorloopsters van de vrouwenbeweging.¹¹⁷

In dit hoofdstuk zal een impressie worden gegeven van het leven van de hoofdpersoon van deze scriptie. Het onderhavige hoofdstuk gaat dieper in op het persoonlijke leven van Van Meerten-Schilperoort. Vervolgens zullen haar liefdadigheidswerkzaamheden en haar werkzaamheden als schrijfster worden besproken. Zo maakte zij zich sterk voor verbeteringen in het onderwijs voor meisjes en trachtte zij de leefomstandigheden in gevangenissen om te vormen. Haar werkzaamheden als schrijfster van verschillende didactische, moralistische en opvoedkundige geschriften, laten de veelzijdige kanten van Van Meerten-Schilperoort zien. Om deze werkzaamheden in het licht van het contemporaine tijdsbeeld te bezien, zullen ook de schrijfsters Wolff en Moens kort worden besproken. Aangenomen kan worden dat beide auteurs van invloed zijn geweest op het werk van Van Meerten-Schilperoort.

3.2 Anna Barbara Schilperoort

In het Zuid-Hollandse Voorburg, op de grens met Den Haag, kwam op 3 januari 1778 Anna Barbara Schilperoort ter wereld. Haar ouders vernoemden haar naar de moeder van vaders kant die al op jonge leeftijd was overleden. Anna Barbara Schilperoort (ook wel Antje genoemd)

¹¹⁵ C.C. van Meerten, 'Iets over mevrouw van Meerten, geb. Schilperoort, vooral over hare laatste dagen, medegedeeld aan hare vriendinnen, door hare oudste dochter' in: bew. A.B. van Meerten-Schilperoort, *De geschiedenis der Apostelen voor meergevorderde jongelieden* (Amsterdam 1853), IX-XLI.

¹¹⁶ Mineke van Essen, 'Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853): Feminist Pioneer?', *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 77, fasc. 2 (1999) 383-401.
Doi: <https://doi.org/10.3406/rbph.1999.4364>, laatst geraadpleegd op 3 augustus 2019.

¹¹⁷ H.P. Hogeweg-De Haart, *Anna Barbara van Meerten-Schilperoort* (Amsterdam 1956) 9.

groeide, samen met haar oudere halfbroer, op in een rustig en welgesteld gezin en het huis aan de Haagse Trekvliet bood haar veel mogelijkheden om de natuur te ontdekken.¹¹⁸ In veel van haar latere werken verwerkte Van Meerten-Schilperoort dan ook haar liefde voor de dieren en de natuur. Door de studie van haar halfbroer verhuisde het hele gezin in 1784 naar een woning in de drukke binnenstad van Leiden. Hier waren al direct de spanningen voelbaar tussen de patriottische vrijkorpsen en de Prinsgezinden.¹¹⁹ De 'patriotten', een groep Nederlanders die ontevreden waren over het beleid van de heersende stadhouder Willem V, had zich vanaf 1781 verenigd in schutterijen en genootschappen. De groep streed voor grotere individuele vrijheid en kwam op voor de rechten van de mens. Het verspreide pamflet: 'Aan het Volk van Nederland' was de aanzet tot een revolutie waarin een rechtmatig aandeel in het landelijke bestuur werd geëist door de patriotten. In verschillende steden in Nederland kwamen de gewapende patriottische vrijkorpsen aan de macht, hoewel ze veel tegenstand ondervonden van de prinsgezinden, aanhangers van de prins. Ook in Leiden waren ongeregeldeheden tussen de patriotten en de prinsgezinden en om de orde te handhaven werden cavaleristen in de stad gelegerd.¹²⁰

In deze turbulente Leidse omgeving kreeg Van Meerten-Schilperoort les van haar moeder en pas op dertienjarige leeftijd ontving zij regulier dagelijks onderwijs. In dat jaar (1791) verhuisden Van Meerten-Schilperoort en haar ouders naar Noordwijk-Binnen waar zij werd ingeschreven bij het Instituut voor Jonge Juffrouwen in diezelfde plaats. Dit instituut stond onder leiding van Marie Marguerite du Flos en Anna Louise Wägeli en het dagonderwijs bestond uit rekenen, lezen en schrijven, Frans en Duits, boekhouden, godsdienst, dansen, etiquette en muziek, naaien, breien en handwerken. In haar latere werk *Reis door het Koninkrijk* beschreef zij in het vijfde en laatste deel Noordwijk-Binnen als een vrolijke bloementuin en sprak zij over twee beroemde kostscholen: een voor de jongens en een voor de meisjes.¹²¹ Van Meerten-Schilperoort was echter niet tevreden over de opleiding op de kostschool en haar dochter sprak jaren later in de inleiding van haar moeders laatste werk van 'oppervlakkig en gebrekkig' genoten onderwijs.¹²² Nadat de familie Schilperoort in 1793 naar Zaltbommel vertrokken, ging Van Meerten-Schilperoort in de leer bij dominee Joost Gerard Kist.¹²³ Een jaar later vond de ontmoeting plaats met Henrik van Meerten (1766-1830). De familie Van Meerten kwam uit Gorinchem en Van Meertens vader, Leonard van Meerten, was predikant van de Nederduits gereformeerde gemeente in Arkel. In navolging van zijn vader ging Henrik van Meerten, als

---

¹¹⁸ Jean-Philippe van der Zwaluw, *De Kroon van Gouda. Veelzijdig voorloopster van de vrouwenbeweging. Anna Barbara van Meerten-Schilperoort* (Leeuwarden 2016) 13.

¹¹⁹ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 34-37.

¹²⁰ Ibidem, 37-38.

¹²¹ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Reis door het Koninkrijk. Vijfde en laatste deel* (Amsterdam 1829) 331-332.

¹²² C.C. van Meerten, 'Iets over Mevrouw van Meerten, geb. Schilperoort', 12.

¹²³ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 45.

tweede zoon, op dertienjarige leeftijd de opleiding theologie volgen aan de Leidse universiteit.¹²⁴ Wellicht dat hij in zijn Leidse tijd de spanningen tussen de patriotten en de prinsgezinden voelde en mogelijk dat hij open stond voor de nieuwe politieke ideeën die werden verspreid.¹²⁵ Weinig is hierover terug te vinden, maar zijn naam komt wel voor op een naamlijst van de 'Sociëteit van Wapenhandel te Leyden', die de patriottische troepen in Utrecht gingen versterken om de confrontatie aan te gaan met de troepen van de uit de stad gezette stadhouder.¹²⁶ Dat Van Meerten zich aangetrokken voelde tot de contemporaine verlichte ideeën blijkt ook uit zijn latere lidmaatschap van 't Nut.¹²⁷

Nadat de rust was hersteld en de Prinsgezinden in 1787 hun plek in het land hadden heroverd, rondde hij zijn opleiding aan de universiteit af en werd kort daarna benoemd tot predikant van Wadenhoijen. Hoewel nog niet gepromoveerd, aanvaardde hij de benoeming en samen met zijn zuster Elisabeth Esther van Meerten, die voor zijn huishouden zou gaan zorgen, nam hij zijn intrek in Wadenhoijen. Enkele jaren later voegden ook zijn ouders zich toe aan zijn huishouden. Nadat hij in 1794 de zestienjarige Anna Barbara Schilperoort had leren kennen, vond enkele maanden later in de Sint Maartenskerk te Zaltbommel de voltrekking van hun huwelijk plaats. Het getrouwde stel nam hun intrek in de pastorie in Wadenhoijen en het daaropvolgend jaar vielen de Franse troepen binnen in de Betuwe.¹²⁸ Na enkele jaren nam Henrik een beroep aan in Bedijkte Schermer en in 1798 werd hun eerste kind geboren, een dochter, Cornelia Catharina genaamd. In de volgende jaren zullen nog twee dochters en drie zonen volgen, waarvan één al in het eerste jaar overlijdt.¹²⁹ Na de geboorte van hun eerste kind verhuisde het gezin naar Gouda waar Van Meerten een beroep aannam als predikant. In deze plaats zullen de Van Meertens de rest van hun leven blijven wonen en zal Van Meerten-Schilperoort door de Gouwenaars in latere jaren worden benoemd als ereburger en worden geëerd voor haar sociale en maatschappelijke werkzaamheden.¹³⁰

3.3 Van Meerten-Schilperoorts werkzame leven

Pedagogiek en onderwijs

Vanaf het begin van haar moederschap had Van Meerten-Schilperoort niet alleen de wens om haar kinderen zelf op te voeden, maar ook om zelf het onderwijs aan haar kinderen te geven.

---

¹²⁴ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 51-52.

¹²⁵ Ibidem, 52.

¹²⁶ Ibidem, 51-52

¹²⁷ Ibidem, 57.

¹²⁸ Gelderblom, 'Schrijvende leidsvrouw en kindervriendin', 32.

¹²⁹ Hogeweg-De Haart, *Anna Barbara van Meerten-Schilperoort*, 2.

¹³⁰ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 8.

Helaas had zij door het gebrekkige onderricht dat zij had genoten, niet voldoende kennis om deze wens tot uitvoering te brengen. Om haar kennis te vergroten en bij te schaven werd haar opleiding, met hulp van haar man, opgepakt. Diederik Geelgoed, een Goudse hoofdonderwijzer, werd ingeschakeld om Van Meerten-Schilperoorts opleiding ter hand te nemen. Geelgoed runde sinds 1796 een Nederduitse school en was verbonden aan de school van het Aalmoezeniershuis en zodoende goed in staat om de twintigjarige Van Meerten-Schilperoort van de nodige kennis te voorzien.¹³¹ Het lesmateriaal dat Geelgoed op zijn school gebruikte, was bovendien uitstekend geschikt om Van Meerten-Schilperoort te onderwijzen. Overigens kreeg zij niet alleen les in lezen, schrijven, rekenen en vaderlandse geschiedenis, ook leerde zij meer over Hollandsche stijloefeningen, wiskunde en algebra.¹³² Het meeste van haar kostbare vrije tijd bracht zij door achter haar boeken en door zelfstudie vergaarde zij haar kennis. Haar oudste dochter sprak in een memorandum van de voorkeur van haar moeder voor een 'stille afzondering' en het studeren op een 'zolderkamertje'. Zij herinnerde zich de gewoonte van haar ouders om in de winter bij kaarslicht en in de zomer in de tuin vanaf vier uur in de ochtend aan het werk te gaan. Door deze levenswijze in afzondering en door spaarzaam omgaan met de tijd kon haar moeder in de loop van de jaren vele publicaties uitbrengen en tegelijkertijd zorg dragen voor haar gezin.¹³³ Bij deze zorg werd zij echter wel bijgestaan door haar moeder die, na het overlijden van haar man, als inwonend gezinslid in het huis Van Meerten de leiding van het huishouden op zich nam. Door het overnemen van een groot gedeelte van de huishoudelijke taken door haar moeder kon Van Meerten-Schilperoort zich volledig wijden aan haar studie en schrijverschap.¹³⁴ Na de dood van haar moeder in 1816 stelde zij een huishoudster aan die de taken kon overnemen.

Door Van Meerten-Schilperoorts onvermoeibare drang naar kennis en met de hulp van enkele welwillende en modern denkende mannen (zoals echtgenoot Van Meerten en leraar Geelgoed) kwam zij binnen enkele jaren in het bezit van een enorme kennis. Deze uitgebreide kennis blijkt uit verschillende publicaties die zij in de loop van de latere jaren zal gaan uitgeven. Van reisverhalen met uitgebreide topografische informatie tot een bijbel voor kinderen en een tijdschrift voor vrouwen.

Nadat Van Meerten-Schilperoort de leiding had genomen in het onderwijs aan haar kinderen, kwamen in 1810 twee jonge meisjes uit gegoede kringen in de kost in het huis Van Meerten.¹³⁵ Waarschijnlijk was zij door haar slechte financiële situatie tot dit besluit gekomen. Door de scheiding tussen staat en kerk die in 1798 werd ingevoerd waren de salarissen van predikanten

---

¹³¹ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 80-82.

¹³² Ibidem, 82.

¹³³ C.C. van Meerten, 'Iets over Mevrouw van Meerten', XIX-XX.

¹³⁴ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 84.

¹³⁵ Ibidem, 100-101.

verlaagd en moesten de predikanten bovendien zelf het onderhoud aan de kerk bekostigen. Hoewel Anna en haar moeder in eerste instantie nog rente ontvingen op hun door erfenis verkregen staatsobligaties, werd deze rente door Napoleon in 1808 en de daaropvolgende jaren niet uitgekeerd. Bovendien werd in 1810 de tiërcering afgekondigd: slechts één derde van de rente op staatsobligaties zou worden uitbetaald.¹³⁶ Al snel besloten Van Meerten-Schilperoort en haar echtgenoot om een school voor jonge meisjes te openen: *het nieuwe Instituut voor Opvoeding voor Jongedames*. De school werd gehouden aan huis en Van Meerten-Schilperoort gaf les aan haar eigen kinderen, twee inwonende meisjes en enkele dochters van Goudse families. Zonder een pedagogische achtergrond droeg zij haar kennis over op de meisjes, zonder lijfstraffen en op moderne wijze.¹³⁷ Deze moderne wijze zag men terug in de lesboekjes die Van Meerten-Schilperoort vanaf 1811 ging uitgeven. Zij miste in het bestaande lesmateriaal boeken die specifiek geschreven waren voor de verschillende ontwikkelingsniveaus van het opgroeiende kind. De boekjes *Leer- en leesboek over de taal*, de *Atlas voor Kinderen* en *Leer- en leesboekje over de Aardrijkskunde* moesten dit gemis opvangen.¹³⁸ De reden dat deze werken anoniem werden uitgegeven, was haar vrees voor de openbaarheid en haar onvoldoende zelfvertrouwen volgens de auteur van haar biografie Van der Zwaluw.¹³⁹ In de vele werken die vanaf 1816 wel onder haar eigen naam werden gepubliceerd, verspreidde zij haar filosofie ten opzichte van het meisjesonderwijs, de positie van de vrouw, het gevangeniswezen en de religie.

In eerdere jaren had Van Meerten-Schilperoort het plan opgevat om een kweekschool voor onderwijzeressen te beginnen. Onder het Franse bewind werden aan het begin van de negentiende eeuw in Nederland diverse onderwijsherzelingen doorgevoerd en 't Nut stichtte in 1795 al enkele kweekscholen waar een opleiding tot onderwijzer kon worden gevolgd. In 1806 trad, mede dankzij de inspanningen van 't Nut, de nieuwe schoolwet in werking die voorzag in klassikaal onderwijs bestemd voor kinderen uit alle maatschappelijke lagen. Tevens werd het individuele onderwijs, dat hoofdzakelijk door kinderen uit de hogere klassen van de samenleving werd genoten, afgeschaft. Schoolopzieners werden aangesteld die toezagen op verbetering van het onderwijs en controleerden op de deskundigheid van het onderwijspersoneel.¹⁴⁰ In Gouda werd Van Meerten in 1804 aangesteld als lid van de commissie van het lager onderwijs. Hij behield deze functie tot 1806 en aanvaardde pas in 1816 weer een functie als provinciaal schoolinspecteur.¹⁴¹ Direct na laatstgenoemde aanstelling legde hij het kweekschoolplan van zijn vrouw neer bij de Minister van Binnenlandse Zaken. Het

---

¹³⁶ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 99.

¹³⁷ Ibidem, 102.

¹³⁸ Ibidem, 103.

¹³⁹ Ibidem.

¹⁴⁰ Ibidem, 109-111.

¹⁴¹ Van Essen, 'Anna Barbara van Meerten-Schilperoort', 388.

voorstel hield in om niet alleen kweekscholen voor onderwijzers in te stellen (er waren al plannen voor twee kweekscholen voor onderwijzers in Nederland), maar ook voor onderwijzeressen. Omdat het lagere onderwijs werd gegeven door onderwijzers kon, volgens Van Meerten, niet op een adequate manier aan de interesses van de meisjes worden voldaan. In zijn plan werd de oprichting van een meisjesschool voorgesteld die moest worden beheerd door goed getrainde vrouwelijke leerkrachten onder leiding van een vrouwelijk persoon met leidinggevende capaciteiten. Dat het voorstel niet geheel belangeloos was, bleek uit de voorgestelde naam van de persoon die zo'n organisatie zou kunnen leiden: Anna Barbara Van Meerten-Schilperoort.¹⁴² In een brief uit 1817 gericht aan de Commissaris Generaal voor het Onderwijs en voor de Kunsten en Wetenschappen pleitte Van Meerten voor een positief advies op zijn voorstel en benadrukte hij dat er geen verschil bestond in de opvoeding van beide geslachten. Hij prees zijn vrouw aan die grote pedagogische en didactische kwaliteiten zou beheersen en goed in staat zou zijn om de leiding van een meisjesschool in de juiste banen te leiden.¹⁴³ Helaas werd het voorstel bij gebrek aan financiële middelen afgekeurd en de subsidie werd niet verstrekt aan de Van Meertens, waardoor het plan voor een kweekschool voor vrouwelijke onderwijzers werd afgeblazen.

Van Meerten-Schilperoort zat echter niet bij de pakken neer en vervolgde het onderwijs aan huis voor haar kinderen en leerlingen en publiceerde enkele werken, zoals in 1816 het *Eerste Spel over de natuurlijke historie, Tot Nut en Vermaak der Jeugd* en in 1818 het vervolg hierop. In dit werk stond Van Meerten-Schilperoorts liefde voor de dieren centraal en probeerde zij deze liefde aan haar jeugdige lezers over te brengen.¹⁴⁴ Vanaf dat moment werd zij bekend door haar kinderboeken. Haar godsdienstige leerboeken en werken met vrouwelijke instructies zoals het *Magazijn voor Jonge Jufvrouwen en Aankomende meisjes* waarin via fictieve dialogen aanwijzingen voor het huishoudelijke werk werden gegeven, vonden ook gretig aftrek. Naast de kinderboeken en instructieboeken waren ook haar reisverhalen zeer geliefd.¹⁴⁵

Gevangeniswerk

Van Meerten-Schilperoort ontwikkelde zich niet alleen op het schrijversvlak, ook haar filantropische instelling bracht haar tot nieuwe ontwikkelingen. In 1821 ging zij dieper in op een voorstel van de vader van één van haar inwonende leerlingen, W.H. Suringar, filantroop en bestuurslid van 't Nut. In dit voorstel riep hij op tot de oprichting van een Nederlands genootschap om de positie van gevangenen te verbeteren in navolging van de ideeën van de

---

¹⁴² Van Essen, 'Anna Barbara van Meerten-Schilperoort', 389.

¹⁴³ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 111.

¹⁴⁴ Ibidem, 116.

¹⁴⁵ Gelderblom, 'Schrijvende leidsvrouw en kindervriendin', 34.

Engelse filantroop Elizabeth Fry (1780-1845).¹⁴⁶ Fry behoorde tot een Engels quakergenootschap en door haar religieuze achtergrond werd zij geïnspireerd om zich sterk te maken om armlastigen in de samenleving een nieuw perspectief te kunnen bieden. Zij stond, ook buiten haar land, bekend om haar werk in het Engelse gevangeniswezen.¹⁴⁷ Ook Van Meerten-Schilperoort had kennis van het werk van de Engelse filantroop en in een brief aan W.H. Suringar schreef zij met enthousiasme over dit initiatief en steunde zij Fry's plannen van harte.¹⁴⁸ In 1825 publiceerde zij in *Penélopé* een artikel met een beschrijving van het Engelse quakergenootschap waartoe Fry behoorde. Tevens brak zij in het artikel 'Een Droom' een lans voor hulp aan ex-gevangen bij het vinden van een plek in de maatschappij. De auctoriële verteller in dit verhaal droomde over een periode in de toekomst waarin ex-gevangenen een functie als bedienden hebben gevonden in het huishouden van de zuster van een rechter. De rechter kwam na decennia in West-Indië te hebben doorgebracht bij zijn zuster Elizabeth op visite en was verbijsterd over het feit dat ex-gevangenen als bedienden in het huis waren aangesteld. Hij riep vervolgens zijn zuster op om deze personen het huis uit te sturen. Elizabeth was echter geheel overtuigd van haar missie om personen, in dit geval de gevangenen, maatschappelijk en sociaal verder te helpen en haar broer kon haar dan ook niet overtuigen van het tegendeel.¹⁴⁹

Pas in 1832 zal Van Meerten-Schilperoort, mede door haar drukke werkzaamheden, in staat zijn om daadwerkelijk vrouwen in de Goudse gevangenis bij te staan. Samen met predikantsvrouw mevrouw Brandt Maas werden enkele malen vrouwelijke gevangenen bezocht. Tijdens deze bezoeken werd voorgelezen uit verschillende werken en les in taalvaardigheid gegeven aan vrouwen die dit wilden. In 1841 bezocht Elizabeth Fry, vergezeld door W.H. Suringar, de Goudse gevangenis en zag zij het positieve effect van het goede werk van beide dames.¹⁵⁰ Van Meerten-Schilperoort was in de eerste helft van de negentiende eeuw uniek met haar gevangenenwerk en haar inzet voor verbetering van de positie van vrouwen in de gevangenis kan worden gezien als aanloop naar de verdere ontwikkeling van zorg voor gevangenen.¹⁵¹

---

¹⁴⁶ Van Essen, 'Anna Barbara van Meerten-Schilperoort', 395.

¹⁴⁷ Johanna W.A. Naber, *Wegbereidsters: Elizabeth Fry, Florence Nightingale, Josephine Butler, Priscilla Bright MacLaren* (Utrecht 1928) 9-48.

¹⁴⁸ Ibidem, 52.

¹⁴⁹ Anna Barbara van Meerten-Schilperoort, 'De Droom' in: *Penélopé of Maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1825) 29-56.

¹⁵⁰ Hogeweg-De Haart, *Anna Barbara van Meerten-Schilperoort*, 23.

¹⁵¹ Van Essen, 'Anna Barbara van Meerten-Schilperoort', 395.

Publicaties

Uit de biografie van der Zwaluw blijkt dat Van Meerten-Schilperoort een groot oeuvre op haar naam heeft staan. In een overzicht vermeldt hij de werken die door Van Meerten-Schilperoort zijn uitgebracht.¹⁵² De auteur geeft aan dat dit overzicht geenszins volledig is, omdat het niet valt uit te sluiten dat bij toekomstig onderzoek nog meer werken aan haar kunnen worden toegeschreven. Bij sommige werken is niet duidelijk in welk jaar deze zijn uitgebracht en van de anonieme werken vermeldt hij alleen de werken waarvan met zekerheid gezegd kan worden dat zij tot het werk van Van Meerten-Schilperoort behoren.

Tussen 1815 en haar overlijden in 1853 kwamen ongeveer negentig boeken onder haar naam uit, de herdrukken niet inbegrepen.¹⁵³ In haar gehele oeuvre richtte zij zich op verschillende doelgroepen en heeft zij in diverse genres geschreven. Van der Zwaluw heeft de werken van Van Meerten-Schilperoort gesplitst in drie categorieën: boeken, spellen en toneelstukken, periodieken (redactie) en bijdragen daaraan (artikelen) en essays en artikelen (speciale uitgaven).¹⁵⁴ Om een duidelijker beeld te krijgen van de publicaties van Van Meerten-Schilperoort zal deze indeling in categorieën worden aangehouden en zal uit iedere categorie één werk worden besproken. De uitgifte van het tijdschrift *Penélopé* zal in deze paragraaf niet worden meegenomen omdat het tijdschrift uitgebreid in het volgende hoofdstuk aan de orde komt.

De rode draad in de eerste categorie is het thema dat zich toespitst op het gebied van kennisverwerving (richting het educatieve element). Van Meerten-Schilperoort bracht onder andere het werk *Verhalen voor kinderen* uit, vertaald uit het Engels, bestaande uit verschillende verhalen, zoals 'de kleine Veerman' en 'De moederlooze Maria' met het centrale thema dat het goede in de mens altijd wordt beloond. Niet alleen het moralistische komt in deze categorie naar voren. In de reisverhalen, zoals de verschillende delen van *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, voor Jonge Lieden*, informeert zij de lezer door verschillende steden en hun omgeving te beschrijven. Wat vooral opvalt in haar teksten is haar liefde voor de natuur en op een bijna minutieuze manier omschrijft zij in *Reis door het Koninkrijk* de omgeving. In het vijfde en laatste deel van dit werk geeft zij de weg naar de stad Breda als volgt weer:

“Eene fraaije laan van jonge populieren voert van het Haagje¹⁵⁵ naar Breda,

---

¹⁵² Van der Zwaluw, *De Kroon*, 346-355.

¹⁵³ Van Essen, 'Anna Barbara van Meerten-Schilperoort', 390.

¹⁵⁴ Van der Zwaluw, *De Kroon*, 346-355.

¹⁵⁵ Hiermee wordt bedoeld de voormalige gemeente 'Princenhage' die vanaf 1942 als een van de wijken van de gemeente Breda is ingelijfd.

terwijl men, zonder om te rijden, voor een gedeelte door het heerlijk,
230 morgen groot zijnde Liesbosch, komt naar Breda.”¹⁵⁶

Het belerende element komt in de tweede categorie als centraal thema sterk naar voren. In de uitgebrachte periodieken onder haar redactie komen onder andere de volgende werken naar voren: *Philopaedion*, *Tijdschrift voor de Jeugd* (1824-1827, 1829-1831), *Almanak voor de jeugd, voor de jaren 1827-1848* (1826-1847) en *Almanak voor Dienstboden* (1839-1844, met bijdragen van o.a. Moens). In de verschillende afleveringen van de almanak wordt een agenda met de diverse feestdagen vertoond, een kalender voor de zons- en maansverduisteringen, kalender van de verjaardagen van leden van de Koninklijke familie en ‘mengelwerk’. Van Meerten-Schilperoort gaf in dit ‘mengelwerk’ onder andere adviezen aan het dienstpersoneel om de verantwoordelijkheid te nemen voor de vereiste zorg en toewijding:

“Maar – en dit is de hoofdzaak – weinig kindermeisjes beseffen het gewigt van hunne betrekking. Of hebt gij er wel ooit aan gedacht, dat de ouders u het liefste, dat zij hebben, toevertrouwen? dat van uwe zorg het karakter, het geluk, ja het leven der kinderen afhangt? Hoe menigmaal heeft men, door nalatigheid of onvoorzigtigheid van dienstboden, aan wie de kinderen vertrouwd worden, de treurigste gebeurtenissen te betreuren gehad!”¹⁵⁷

In de derde categorie, uitgebrachte essays en artikelen, gaat het vooral om informatie en hebben de volgende werken een plek gevonden: *Karakterschetsen van Zuid-Nederlanders*. Een uitgave van de Maatschappij tot Nut van 't Algemeen, jaartal onbekend en *Een vriendelijk woord van raad, troost en opbeuring voor mijne arme medemenschen. Uitg. ten voordeele van het Protest. landbouwk. Gesticht* (1853). In dit laatste werk, geschreven in opdracht van het ‘Protestantsch Landbouwkundig Gesticht’, wordt door Van Meerten-Schilperoort het verhaal weergegeven over een arm gezin dat door een grondigere beleving van hun godsdienst een beter bestaan kan krijgen:

“... dat gij allen vlijtig ter kerk gaat en uwe godsdienstpligten waarneemt, dit weet ik van u; dat is niet genoeg. Gij moet u ook in uw huis met de godsdienst bezig houden. Geen dag worde zonder God begonnen. Gij, huisvaders, moet iederen morgen met uw gezin nederknielen, en in korte, eenvoudige woorden, den Heer danken voor Zijne bewaring in den nacht

---

¹⁵⁶ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, voor Jonge Lieden* (Amsterdam 1829) 7-8.

¹⁵⁷ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Almanak voor Dienstboden* (Schoonhoven 1844) 111-112.

en zegen over uw dagwerk afbidden; ...”¹⁵⁸

Bovenstaand overzicht geeft een impressie van de vele en verschillende werken die uitgebracht zijn door Van Meerten-Schilperoort. Uit het overzicht van Van der Zwaluw blijkt wel dat het gros van de werken en artikelen die door haar zijn uitgegeven, behoren tot de eerste rubriek.

Contemporaine vrouwelijke schrijvers

Was Van Meerten-Schilperoort nu uniek in haar tijd? Was zij een voorloopster als vrouwelijke auteur met haar werk of hadden ook andere vrouwelijke tijdgenoten dergelijke ambities? Om hierover een duidelijker beeld te krijgen worden in de volgende paragrafen in het kort twee andere contemporaine vrouwelijke collega's besproken. Aangenomen kan worden dat Van Meerten-Schilperoort weet heeft gehad en werken heeft gelezen van Betje Wolff.¹⁵⁹ Bovendien noemt Van Meerten-Schilperoort in haar voorwoord in de eerste aflevering van het tijdschrift *Penélopé* de reputatie van Moens als kinderboekenschrijfster en werd het artikel van Moens 'De Gryzaard' in een latere jaargang van het tijdschrift geplaatst.¹⁶⁰

Elisabeth Wolff-Bekker (1738-1804)

Een schrijfster waarbij het verlichte denken in haar gehele werk doorklinkt is Wolff.¹⁶¹ Zij werd als Elisabeth Bekker in 1738 te Vlissingen geboren en was, volgens Mijnhardt in zijn artikel in het *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* uit 2017, één van Nederlands' meest befaamde en wellicht belangrijkste achttiende-eeuwse schrijfsters. Volgens de auteur in datzelfde artikel kwam Wolff op voor een nieuw burgerschapsideaal waarin de gelijkheid van mensen werd benadrukt. Zij werd gezien als een strijdbaar activiste van de Nederlandse samenleving die de nieuwe idealen voor alle lagen van de maatschappij beschikbaar wilde maken.¹⁶² De oorsprong van haar latere activiteiten kan liggen in de betrekkelijk vrije opvoeding die Wolff had genoten waarin zij door haar moeder werd geprikkeld om haar talenten te ontplooien. Deze talenten waren al vroeg zichtbaar bij Wolff; zo was zij bijzonder leergierig en maakte zij op zesjarige leeftijd al verschillende gedichten.¹⁶³ Na het overlijden van haar moeder

---

¹⁵⁸ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Een vriendelijk woord van raad, troost en opbeuring voor mijne arme medemenschen. Uitg. ten voordeel van het Protest. Landbouwk. Gesticht* (Montfoort 1853) 36.

¹⁵⁹ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 97.

¹⁶⁰ Ibidem, 121.

¹⁶¹ Schenkeveld-van der Dussen e.a., *Met en zonder lauwerkrans*, 73.

¹⁶² W.W. Mijnhardt, 'Belle van Zuylen, Etta Palm en Betje Wolff: drie Nederlandse vrouwen en de Europese Verlichting' in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (2017) 18-30, aldaar 18-19.

¹⁶³ P.J. Buijnsters, *Wolff en Deken* (Leiden 1984) 13-16.

gaf zij zich op dertienjarige leeftijd helemaal over aan haar dichtkunst.

Op twintigjarige leeftijd raakte zij in een briefwisseling met de dertig jaar oudere predikant Wolff en na een jaar traden de penvrienden in het huwelijk. Wellicht door zijn ervaring in het publiceren van enkele lokaal-historische geschriften kreeg Wolff van haar echtgenoot de geestelijke vrijheid om zich te ontwikkelen.¹⁶⁴ Begin 1763 verscheen haar eerste dichtbundel: *Bespiegelingen over het genoeg*. In dit werk trachtte Wolff op verlichte wijze traditionele christelijke waarheden te presenteren. Dit deed zij op een satirische manier waarin zij, via de poëzie, uiting gaf aan de taal van haar hart en gemoedsleven.¹⁶⁵

In de beginjaren van haar carrière als auteur ontmoette zij de schrijfster en filosofe Anna Van der Horst en een vriendschap ontstond.¹⁶⁶ Door de ideeën die de vriendinnen op het gebied van de positie van de vrouw creëerden, schreef Wolff het werk *Staat der Rechtheid* (1765) dat een pleidooi was voor het recht van de vrouw op ontwikkeling en studie.¹⁶⁷ Wolff wijdde ook een gedicht aan haar vriendschap met Van der Horst genaamd 'Aan Mejuffer Anna van der Horst', waarin zij niet alleen de geleerdheid van haar vriendin aanhaalde, maar ook Tesselschade Roemers Visscher als vrouwelijk voorbeeld uit de zeventiende eeuw noemde.¹⁶⁸ Wolff en Van der Horst waren overtuigd van de intellectuele ontwikkeling die getalenteerde vrouwen konden ondergaan en beiden hadden zij een afkeer van strenge, godsdienstige orthodoxie. In 1765 kwam een einde aan de vriendschap toen het Van der Horst, vanuit haar streng gelovige familie, verboden werd om nog verder met Wolff om te gaan.¹⁶⁹

In de navolgende jaren publiceerde Wolff weinig en verondersteld wordt dat zij heeft getracht om bijgeschoold te worden in het maken van poëzie om het niveau van haar gedichten te verhogen.¹⁷⁰ Nadat zij in 1776 haar penvriendin Agatha (Aagje) Deken had ontmoet, bloeide een levenslange vriendschap op. Al snel na het overlijden van predikant Wolff in 1777 kreeg Deken een kamer bij Wolff in de pastorie in de Beemster. Enkele jaren later verscheen de eerdergenoemde *Proeve over de opvoeding*, een werk van Wolff maar met een berijmd voorwoord van Deken. In dit werk richtte Wolff zich tot de vrouwen uit de 'Middelstand' en hield zij een pleidooi voor het zo natuurlijk mogelijk opvoeden van kinderen, rekening houdend met

---

¹⁶⁴ Buijnsters, *Wolff*, 30.

¹⁶⁵ Ibidem, 51-53.

¹⁶⁶ Maaike Meijer, 'Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland' in: M. Duyves, G. Hekma en P. Koelemij (red), *Onder mannen, onder vrouwen. Studies van homosociale emancipatie* (Amsterdam 1984) 167-178, aldaar 169.

¹⁶⁷ Meijer, 'Vrome en geleerde hartsvriendinnen', 169.

¹⁶⁸ Ibidem, 170.

¹⁶⁹ Buijnsters, *Wolff*, 61.

¹⁷⁰ Ibidem, 76.

hun ontwikkelingen op iedere leeftijd. De *Proeve* kan worden gezien als een omwenteling in het denken over de positie van de vrouw en was een pleidooi voor de positieve waardering voor de vrouw, het kind en de opvoeding.¹⁷¹ Voorop in dit werk stond het samenhangend denken over gezin, ouders, kinderen en opvoeding en al vrij snel werd dit denken door een maatschappelijke bovenlaag als gangbaar beschouwd. Het werk is dan ook een voorbeeld van het verlichtingsdenken over de maatschappij waarbij, volgens Wolff, de redelijkheid de basis was van een maatschappij.¹⁷² Tegelijkertijd sprak zij zich uit tegen de autoritaire macht, zowel thuis als in de maatschappij en was de eerdergenoemde redelijkheid het meest voorkomende gezagsinstrument dat mensen gelijkwaardig maakte.¹⁷³ Wolff en Deken wilden hun gezamenlijke schrijverschap gebruiken om het volk te verlichten en door het publiceren van verschillende propagandabrochures pleitten zij voor herstel van de patriottische beweging. In 1781 kwam de verzenbundel *Economische liedjes* uit die een groot succes werd en in de daaropvolgende jaren enkele malen werd herdrukt. Volgens Wolff en Deken waren de liedjes ter lering en vermaak voor de verschillende maatschappelijke lagen van de bevolking.¹⁷⁴ Gezamenlijk schreven beide vrouwen in de volgende jaren nog enkele romans: *De Historie van mejuffrouw Sara Burgerhart* (1783), *De Historie van den Heer Willem Leevend* (acht delen) (1784-1785), *De Historie van mejuffrouw Cornelia Wildschut* (zes delen) (1793-1796). Waarschijnlijk uit onvrede met de politieke situatie en door hun sympathie met het patriottische Verlichtingsdenken vertrokken beide schrijfsters in 1789 naar Frankrijk waar zij enkele jaren verbleven. Toen in 1797 de Bataafse Republiek was uitgeroepen en de rust was hersteld in het vaderland vonden de vrouwen de politieke situatie zodanig vertrouwenwekkend dat zij verhuisden naar Ossendrecht. Hier verbleven zij echter kort en na in Den Haag een woning te hebben betrokken, overleden beide auteurs enkele dagen na elkaar in november 1804.¹⁷⁵

Hoewel er veel overeenkomsten zijn tussen de levens van Wolff en Van Meerten-Schilperoort, zijn er ook enkele verschillen te constateren. Wolff was een voorstander van de geestelijke ontwikkeling van de vrouw, met de kanttekening dat de taak van de vrouw was gelegen in de opvoeding en het huishouden. Ook Van Meerten-Schilperoort was deze mening toegedaan en zette dit standpunt in diverse publicaties uiteen. Net als Wolff was Van Meerten-Schilperoort getrouwd met een geestelijke en in het werk van beide auteurs is deze godsdienstige grondslag terug te vinden. Ook kregen beide vrouwen van hun echtgenoot genoeg geestelijke vrijheid om hun werkzaamheden op een juiste manier te kunnen uitvoeren. Een verschil is te vinden in hun

---

¹⁷¹ De Wolf (ed.), *Betje Wolff. Proeve over de opvoeding*, 8.

¹⁷² Ibidem.

¹⁷³ Ibidem, 15.

¹⁷⁴ Arie Jan Gelderblom, 'Wolff en Deken als liedjesfabriek', in: A.J. Gelderblom, *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781* (Amsterdam 1991) 137-160, aldaar 139-143.

¹⁷⁵ Buijnsters, *Wolff*, 337.

politieke geëngageerdheid: deze speelde een grote rol in het leven van Wolff, bij Van Meerten-Schilperoort was dit gevoel niet geheel of niet zo sterk aanwezig.

Petronella Moens (1762-1843)

Petronella Moens was, als gevolg van de kinderpokken, op vierjarige leeftijd slechtziend geraakt. Zij stond bekend als een krachtig persoon met een duidelijke persoonlijkheid. Ondanks haar slechtziendheid, had zij een groot oeuvre op haar naam staan: van toneelwerk, romans en briefromans tot godsdienstige vertogen, gelegenheidsgedichten en politieke pamfletten. Door haar slechtziendheid dicteerde zij haar teksten aan haar secretaresse annex gezelschapsdame.¹⁷⁶ De waardering voor haar werk was zo groot dat zij tijdens haar leven vele malen in de prijzen viel met haar werk. Zo werd haar gedicht 'De Ware Christen' in 1785 bekroond door de *Amsterdamsche Courant* met een gouden medaille ter waarde van dertig dukaten.¹⁷⁷

Moens voelde zich betrokken bij allerlei sociaal-maatschappelijke en politieke kwesties en liet in haar werken haar sterke patriottische voorkeur zien. Samen met de predikant Bernardus Bosch publiceerde zij verschillende geschriften waaronder *De Nieuwe Constitutie* (1792) en redigeerde zij een zestal tijdschriften, o.a. *De Menschevriend* (1787-1797), *De Godsdienstvriend* (1789-1793) en *De Wereld-beschouwer* (1794-1795). In bovengenoemde tijdschriften was duidelijk het Verlichtingsdenken zichtbaar waarin werd aangespoord om, met als basis de christelijke religie, zich deugdzzaam te gedragen en de rede boven de hartstocht te kiezen.¹⁷⁸

Toen Moens tussen 1798 en 1799 een eigen weekblad uitgaf onder de naam *De Vriendin van 't Vaderland* moest de uitgifte, waarschijnlijk door gebrek aan abonnees, al snel worden gestaakt.¹⁷⁹ Hoewel zij in het eerste nummer van dit tijdschrift onthulde dat zij niets met de politiek gemeen had, paste dit blad in het soort politieke geschriften waarin het Bataafse patriottisme werd aangehangen.¹⁸⁰ Zij presenteerde zich als een vrouw met een eigen visie op de maatschappelijke ontwikkelingen en was zich bewust van haar uitzonderingspositie als vrouwelijke redacteur.

Dat zij een uitzonderingspositie als vrouwelijke schrijver bekleedde, blijkt uit de gepubliceerde, fictieve briefwisselingen in het tijdschrift *De Menschevriend* waarin zij inging op de maatschappelijke positie van vrouwen. In deze briefwisseling kwam Moens' standpunt over de plaats die de vrouw moest innemen in de maatschappij naar voren. Zij stelde dat, hoewel

---

¹⁷⁶ Lia van Gemert en Ans J. Veltman-van de Bos, 'Schrijfsters in de literaire kritiek tussen 1770 en 1850' in: W.J. van den Akker et al. (red.), *Vrouwen en de canon. Speciaal nummer van Nederlandse Letterkunde* 2 (1997) 258-270, aldaar 263.

¹⁷⁷ Schenkeveld-van der Dussen e.a., *Met en zonder lauwerkrans*, 742-745.

¹⁷⁸ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 75-77.

¹⁷⁹ Ibidem.

¹⁸⁰ Schenkeveld-van der Dussen e.a., *Met en zonder lauwerkrans*, 743.

belezen vrouwen en vrouwen met een 'gezonde redeneerkunde' in staat zouden zijn om te regeren en hun politieke stem uit te brengen, het toch niet verstandig was om dit toe te laten.¹⁸¹ Het was het beste voor de maatschappij, volgens Moens, dat mannen regeerden en vrouwen, door het moederschap, een bijdrage leverden aan het welzijn van de natie als opvoedsters van de nieuwe generatie.¹⁸² Moens was overtuigd van het feit dat mannen en vrouwen in potentie over dezelfde intellectuele capaciteiten beschikten en voor het welzijn van de natie was het dan ook logisch dat vrouwen deze intellectuele capaciteiten ontwikkelden.¹⁸³ In al haar werken ging Moens' handelwijze uit van een "verlicht, emancipatorisch standpunt, maar bleef zij gematigd in haar koers".¹⁸⁴ Na haar overlijden op tachtigjarige leeftijd werd zij begraven in Utrecht.

Er zijn veel overeenkomsten aan te wijzen tussen Moens en Van Meerten-Schilperoort. Zo waren beiden ervan overtuigd dat vrouwen en mannen geestelijk gelijk waren, maar dat het voor het welzijn van het land beter was dat de vrouw zich richtte op het huishouden en de opvoeding. Hiervoor moest het onderwijs voor meisjes en vrouwen wel worden verbeterd zodat de intellectuele capaciteiten verder ontwikkeld konden worden. Moens wilde een verandering in de positie van de vrouw, hoewel zij niet radicaal was in haar uitslatingen. Van Meerten-Schilperoort sloot zich hierbij aan en was het tevens met Moens eens dat het vrouwelijke schrijverschap gold voor vrouwen in een uitzonderingspositie. Beide auteurs hadden ook gemeen dat zij zich betrokken voelden bij sociaal-maatschappelijke kwesties en beiden gaven hier in hun publicaties uiting aan.

3.4 Tot slot

De hier besproken vrouwelijke auteurs kunnen worden gezien als wegbereiders voor de sterk opkomende emancipatie van de vrouw in de negentiende eeuw. De omstandigheden die maakten dat vrouwen een onderdanige plaats in het gezin en de maatschappij innamen, zijn aan het afbrokkelen. Wolff en Moens hebben hieraan een bijdrage geleverd door in hun geschriften, op hun eigen wijze, de positie van de vrouw te bespreken en te herwaarderen. Veel van hun ideeën zijn overgenomen door progressieve tijdgenoten en 'gepaste' vrouwelijke ontwikkeling en onderwijs kwamen in opmars. Hierbij werd wel aangetekend dat de vrouw als moeder en opvoedster een taak te vervullen had in de maatschappij. In dit sociale landschap ontwikkelde ook Van Meerten-Schilperoort zich tot een voorstandster van de verlichte ideeën

---

¹⁸¹ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 78.

¹⁸² Ibidem, 78-79.

¹⁸³ Ibidem, 79.

¹⁸⁴ Ibidem.

rondom het recht van de vrouw op onderwijs en ontwikkeling. Daarentegen brak zij ook een lans voor de specifieke vrouwelijke activiteiten die al eeuwen door vrouwen werden uitgevoerd. Uit die combinatie, de ontwikkeling van de geest met de ontwikkeling van de vrouwelijke creativiteit, ontstond het tijdschrift *Penélopé*, dat in het volgende hoofdstuk het onderwerp van onderzoek zal zijn.

HOOFDSTUK 4

Penélopé of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd

*Hebt gij reeds ingeteekend, lieve Moeder!
op het plan van het Maandwerk, aan het
Vrouwelijk Geslacht toegewijd, hetwelk de
Boekverkooper ons gisteren zond?*¹⁸⁵

4.1 Introductie

In 1821 verscheen bij uitgeverij J.G.A. Beijerinck in Amsterdam het eerste deel van het tijdschrift *Penélopé, of Maandwerk aan het Vrouwelijk Geslacht toegewijd* (hierna *Penélopé* genoemd) onder redactie van Anna Barbara van Meerten-Schilperoort. Dit tijdschrift wordt door verschillende onderzoekers zoals Jensen ook wel het eerste vrouwentijdschrift genoemd en zou een voorbeeldfunctie vervullen voor toekomstige vrouwentijdschriften.¹⁸⁶ Met de uitgave van dit tijdschrift werd een nieuwe fase ingeluid in de ontwikkeling van de Nederlandse vrouwenpers en vrouwenjournalistiek. In de eerste helft van de negentiende eeuw kreeg het Nederlandse vrouwentijdschrift een vaste plaats op de markt.¹⁸⁷ Na deze periode kwamen de vrouwentijdschriften meer in het teken van de emancipatiestrijd te staan, zoals de in een eerder hoofdstuk vermelde tijdschriften *Ons Streven* en *Onze Roeping*.¹⁸⁸

In dit hoofdstuk zal het tijdschrift *Penélopé* uitgebreid worden besproken en geanalyseerd. De geschiedenis van de opkomst van het vrouwentijdschrift in Nederland is in het voorgaande hoofdstuk reeds besproken. Er zal worden ingegaan op het ontstaan en de ontwikkeling van *Penélopé* en de hiermee verband houdende positie van de redactrice Van Meerten-Schilperoort. Vervolgens wordt overgegaan op een inhoudelijke bespreking van het tijdschrift door de onderdelen *Handwerk* en *Lektuur* te analyseren met het accent op het onderdeel *Lektuur*. In het kader van dit onderzoek wordt bij de analyse van het onderdeel *Lektuur* vooral de focus gelegd op publicaties die verband houden met het uitgedragen vrouwbeeld. De eventuele bewerkstelligde stereotypering in *Penélopé* door Van Meerten-Schilperoort zullen worden vergeleken met de eventuele stereotypering in twee van haar andere werken. De *Gids voor Jonge Lieden van beschaafden stand; tot regeling van hun gedrag, bij hunne eerste intrede in de wereld, zoowel als in hunne huiselijke betrekkingen* (1821) en een ouder werk *Opvoedings-leer voor beschaafde, christelijke moeders, in voorlezingen van Dr. G.A.F. Sickel*,

---

¹⁸⁵ A.B. van Meerten-Schilperoort, 'lets over Penélopé', *Penélopé of Maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd* (Amsterdam 1821) IX.

¹⁸⁶ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 85.

¹⁸⁷ Ibidem, 23-24.

¹⁸⁸ Ibidem.

schoolopziener te Maagdenburg (1838). zullen worden onderzocht. Beide werken worden geanalyseerd met als leidraad de vrouwelijke stereotypering. Tot slot zullen de uitkomsten van de analyses, die van *Penélopé* en die van bovengenoemde werken, met elkaar vergeleken worden.

4.2 Penélopé

Zoals in de inleiding genoemd, publiceerde G.J.A. Beijerinck in 1821 het eerste deel van het vrouwentijdschrift *Penélopé*. Het was een tijdschrift voor vrouwen door vrouwen en stond geheel onder redactie van Van Meerten-Schilperoort. Het tijdschrift paste in een traditie van opvoedkundige literatuur en dan specifiek in de vrouwelijke traditie. In de achttiende eeuw zijn verschillende internationale opvoedkundige werken verschenen zoals: *Émile, ou De l'éducation* van Jean-Jacques Rousseau (1712-1778), verschillende educatieve werken van de Zwitserse pedagoog Johan Heinrich Pestalozzi (1746-1827) en de werken van de Franse gouvernante en schrijfster Marie Le Prince de Beaumont (1711-1780) zoals *Magasin des Enfants* (1756) en *Magasin des jeunes dames* (1764). Van Meerten-Schilperoort heeft verschillende werken van Le Prince Beaumont met aanpassingen vertaald in het Nederlands waardoor zij op de hoogte was van de inhoud van de werken van Le Prince Beaumont.¹⁸⁹ Door haar verwijzingen naar de werken in het tijdschrift kan ook worden aangenomen dat zij op de hoogte was van de, niet alleen in Nederland maar ook in de rest van Europa, uitgebrachte opvoedkundige werken. Het is dan ook niet verwonderlijk dat zij in het eerste deel van *Penélopé* verwees naar de mannelijke en vrouwelijke auteurs die zich bezig hielden met opvoedkundige literatuur.¹⁹⁰ Zo haalde zij, naast het werk van de zeventiende-eeuwse Jacob Cats en de achttiende-eeuwse Franse filosoof J.F. Martinet, onder andere ook de pedagogisch-literaire werken aan van de Franse Stéphanie de Genlis, de werken van Elisabeth Maria Post (1755-1812), Petronella Moens (1762-1843) en de Duitse Caroline Rudolphi (1753-1811). De verwijzing naar de werken van bovengenoemde auteurs laat nogmaals de (internationale) belangstelling van de redactrice zien in opvoedkundige werken. Volgens Jensen werd *Penélopé* hierdoor “in een internationale traditie van pedagogisch-educatieve literatuur” geplaatst en werd de nadruk gelegd op de affiniteit met vrouwelijke auteurs uit die traditie.¹⁹¹

Vanaf het allereerste deel luidde de volledige titel van het tijdschrift: *Penélopé of Maandwerk aan het Vrouwelijk Geslacht toegewijd. Bevattende: de Beschrijving en Afbeelding van allerhande soorten van vrouwelijke Handwerken; benevens eenige Lektuur over onderwerpen*

---

¹⁸⁹ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 96-97.

¹⁹⁰ Ibidem, 94-95.

¹⁹¹ Ibidem, 98.

uit den vrouwelijken kring. Ter informatie werd in het eerste deel de herkomst van de naam Penélopé verklaard. Het artikel 'Iets over Penélopé' vertelt, via een dialoog tussen een moeder en haar dochter, het verhaal van een persoon uit de klassieke Oudheid: Penélopé. In dit mythologische verhaal werkt Penélopé, in afwachting van de terugkeer van haar echtgenoot Odysseus (Van Meerten-Schilperoort houdt de Latijnse naam Ulysses aan), aan het weven van een kleed. Penélopé staat bekend "... als eene vrouw, uitmuntende door haar bekwaamheid in vrouwenlijken arbeid; uitmuntende vooral in vrouwelijke deugden, als Huisvrouw, Echtgenoot en Moeder" volgens Van Meerten-Schilperoort in de inleiding.¹⁹² Doordat Odysseus niet terugkeerde van de Trojaanse oorlog, dongen vele jongelui om Penélopé's hand en zij beloofde dat zij met één van hen zou trouwen als het geweven kleed gereed was. Overtuigd door haar liefde voor Odysseus bleef Penélopé geloven dat hij terug zou keren uit de oorlog. Iedere nacht haalde zij het gewevene weer uit en het kleed werd nooit voltooid. In het slotwoord van de inleiding geeft de auteur aan dat de naam *Penélopé* uitermate geschikt werd bevonden om als titel van een werk te dienen dat uitsluitend voor vrouwen bestemd is.¹⁹³

In het eerste jaar bracht Van Meerten-Schilperoort iedere maand een aflevering van het tijdschrift uit waarna alle twaalf delen werden gebundeld tot één band. In de daaropvolgende jaren werd de uitgifte beperkt tot zes afleveringen per jaar (tweemaandelijks) en werden twee opeenvolgende jaren gebundeld. Vanaf de start van het tijdschrift was iedere aflevering onderverdeeld in twee delen: *Handwerken* en *Lektuur* en ieder deel had een afzonderlijke paginering zodat de aparte delen op elkaar aansloten bij het bundelen.¹⁹⁴

In het eerste gebundelde deel (1821) worden twee lijsten met 462 intekenaars gepubliceerd. Naast de naam van de Koningin der Nederlanden komen op de lijsten de namen voor van andere particuliere intekenaars, verschillende leesgezelschappen en boekverkopers uit diverse regio's van het land.¹⁹⁵ Ook jonkvrouwe S.C.E. Enschedé uit Haarlem stond als één van de intekenaars op de lijst. Aangenomen kan worden dat dit Sandrina Catharina Elizabeth Enschedé betrof, dochter van Johannes Enschedé jr. (1750-1799) en nazaat van de oprichter van het drukkersbedrijf Enschedé in Haarlem. Uit het onderzoek van Jensen blijkt dat de meeste intekenaars afkomstig zijn uit de grotere steden zoals Amsterdam, Rotterdam en 's-Gravenhage en een klein percentage uit de kleinere steden zoals Groningen, Gouda en Arnhem.¹⁹⁶

---

¹⁹² Van Meerten-Schilperoort, 'Iets over Penélopé', IX-XX.

¹⁹³ Ibidem, XX.

¹⁹⁴ De uitgaves van het tijdschrift *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* zijn te vinden in de KB in Den Haag onder archiefnummer: KW TM0226.

¹⁹⁵ A.B. van Meerten-Schilperoort, 'Naamen der Intekenaren', in: *Penélopé*, Deel no. 1 (Amsterdam 1821) IV-VIII.

¹⁹⁶ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 116.

Niet alleen uit de lijst met intekenaars kan men de kring van lezers afleiden, maar ook de prijs van het tijdschrift bepaalde de kring van lezers. Voor één jaargang van *Penélopé* moest fl. 15,00 worden betaald en omgerekend naar de huidige euro zou een abonnement € 142,05 per jaar bedragen.¹⁹⁷ Door de hoogte van het abonnementsbedrag kon slechts een welgestelde maatschappelijke laag zich het tijdschrift veroorloven. Het jaarloon van een arbeider was niet toereikend genoeg om een abonnement af te sluiten. Zo bedroeg het dagloon van een loodgieter in de periode 1827/1832 slechts fl 1,00 per dag en ontving een arbeider in een broodfabriek in diezelfde periode een bedrag tussen fl 5,00 en fl 6,00 per week.¹⁹⁸

Critici waren vanaf de start van de eerste publicatie positief over het tijdschrift. Het onderdeel *Handwerken* werd uitgebreid besproken en het onderdeel *Lektuur* werd als een bijkomstigheid gezien. De artikelen in dit laatste onderdeel werden niet beschouwd als grensoverschrijdend omdat Van Meerten-Schilperoort schreef voor vrouwen en het schrijven voor deze groep door de kritiek niet hoog werd aangeslagen.¹⁹⁹ Een recensent schreef in de *Vaderlandsche Letteroefeningen* uit 1832 het volgende:

“Wij kondigen mits dezen onzer lieve Jufferschap de voltooiing aan van het tweede gedeelte des zesden Deels der bevallige *Penélopé*. Zij houdt zich voortreffelijk staande, en wij mogen er alzoo hetzelfde van getuigen, wat wij voorheen tot lof hebben bijgebracht. De Afbeeldingen zijn even fraai geteekend en even levendig gekleurd, als die der vroegere Deelen. De Lektuur, als aanhangsel, levert onderscheidene leerzame en aangename bijdragen. Kortom, dit Tijdschrift, eenig in zijne soort, verstrekt, voortdurend, even zeer Mevr. VAN MEERTEN en der Kunst tot eer, als het, de Maagdelijke hand met keur van aardige, ook wel eens nuttige handwerkjes bezig houdende, haar tevens eenig voedsel voor verstand en hart verschaft, ver te schatten boven het ledig nederzitten tot het lezen van Romans, die de verbeelding verwilderen, en het hoofd vervullen met romaneske beelden, in regstreeksche tegenstelling staande tot die eenvoudige, huiselijke pligten, hare bestemming voor volgenden leeftijd.”²⁰⁰

Uit bovenstaande recensie blijkt de enigszins denigrerende toon die werd getoond voor het

---

¹⁹⁷ <https://iisg.amsterdam/nl/onderzoek/projecten/hpw/calculate.php>, laatst geraadpleegd op 8 augustus 2019.

¹⁹⁸ J.L. van Zanden, ‘Lonen en arbeidsmarkt in Amsterdam, 1800-1865’ in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, negende jaargang (1983) 3-27, aldaar 8.

¹⁹⁹ Streng, *Geschapen om te scheppen?*, 24-25.

²⁰⁰ ‘*Penélopé*. Door Wed. a.b. van meerten, geb. Schilperoort’, *Vaderlandsche letteroefeningen*. Jaargang 1832 (1832) 184.

werk van Van Meerten-Schilperoort. In haar studie *Geschapen om te scheppen* spreekt Streng van een “welwillende arrogantie” als zij de toon in de recensies bespreekt.²⁰¹ Het onderdeel *Lektuur* wordt gezien als ‘aanhangel’ en verschaft de lezer enige kennis en de handwerkjes in het onderdeel *Handwerken* worden gezien als “aardig, ook wel eens nuttig”. Hoewel het succes van *Penélopé* mede te danken is aan de positieve recensies die Van Meerten-Schilperoort toebedeeld kreeg vanuit de gevestigde kritiek, is bovengenoemde recensie een voorbeeld van het stellen van lagere eisen aan het werk van vrouwelijke schrijvers in de achttiende en negentiende eeuw.²⁰²

Onderdeel Handwerken

Iedere aflevering van *Penélopé* startte met het onderdeel *Handwerken* (alleen het eerste nummer week hier van af door te starten met een inleiding). Het was voor het eerst dat een Nederlands tijdschrift zo’n aanzienlijke plaats inruimde voor het handwerken, met gevolg dat dit onderdeel een belangrijk element zou blijven in de vrouwentijdschriften.²⁰³

De uitgebreide beschrijvingen die Van Meerten-Schilperoort in dit onderdeel plaatste, varieerden van het maken van kunstbloemen, tasjes, schilderijtjes van ècht haar, borduur-technieken voor het borduren van kragen, mutsen en zakdoeken tot het schilderen van een werktafeltje. Veel van de beschrijvingen van de hoofdartikelen werden verlucht met kleurenlitho’s van de Goudse kunstschilder en illustrator C. Borsteegh (1773-1834). Borsteegh was vanaf 1819 aangesteld als ‘stadsteekenmeester’ van Gouda en afgezien van enkele schilderijen en tekeningen is er weinig van zijn werk overgebleven, volgens het Biografisch woordenboek der Nederlanden uit 1855.²⁰⁴ Zijn illustraties in *Penélopé* zijn “... even fraai geteekend en even levendig gekleurd ...” volgens het eerder genoemde artikel in *Vaderlandsche letteroefeningen* uit 1832.²⁰⁵

Uit de verschillende beschrijvingen blijkt de grote belangstelling van Van Meerten-Schilperoort voor het handwerk. Door de variëteit en diversiteit in de aangeboden technieken ontstond een onderdeel dat voor ieder wat wils had. In deel 3 (1825) beschreef Van Meerten-Schilperoort naast het maken van een ketting van meloenpitten, uitgebreid de techniek voor het maken van een tas van papier, het maken van een sigarenkoker van gevlochten stro en leer en de bijzondere techniek van het verwerken van ècht haar als onderdeel van een schilderij,

---

²⁰¹ Streng, *Geschapen om te scheppen?*, 25.

²⁰² Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 124.

²⁰³ Ibidem, 99.

²⁰⁴ A.J. van der Aa, ‘Cornelis Borsteegh’, *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 2. Derde en vierde stuk* (1855) 968.

²⁰⁵ ‘Penélopé. Door Wed. a.b. van meerten, geb. Schilperoort’ in: *Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1832* (1832) 184.

borduursel of sieraad.²⁰⁶

De door Van Meerten-Schilperoort besproken technieken waren niet nieuw, maar hadden een eeuwenoude traditie en kwamen al in verschillende historische teksten voor. Eeuwenlang vormde het handwerken een onderdeel van de opvoeding van vrouwen en tot ver in de negentiende eeuw steunde de combinatie van vrouwen en handwerken op drie verschillende opvattingen: ethische (zowel het nuttige als het deugdzame bevorderen zoals geduld, vlijt, netheid en spaarzaamheid), kennisvermeedende (in groepsverband kon men handwerken èn lezen) en financiële (mogelijkheid om in eigen levensonderhoud voorzien).²⁰⁷ Uit de artikelen in het onderdeel *Handwerken* blijkt de voorkeur van Van Meerten-Schilperoort voor het ethische aspect, hoewel zij ook vaak bovengenoemde opvattingen verbond in haar artikelen. In het tijdschrift wees zij herhaaldelijk op de gevaren van 'ledigheid in het bestaan'. Met de ontplooiing van de creatieve geest via tekenen, muziek en het handwerken, kon 'menig ledig uur' worden gevuld. Jensen spreekt in haar studie dan ook van een "bezigheidsethiek" voor het, door Van Meerten-Schilperoort gestimuleerde, ontwikkelen van de creatieve talenten.²⁰⁸ In het onderdeel *Lektuur* publiceerde de redactrice meerdere artikelen die de lezeressen aanspoorden om de bovengenoemde handvaardigheden te ontwikkelen. Bovendien bevorderde en ontwikkelde het handwerken ook verschillende eigenschappen die bijdroegen aan het ideaalbeeld van de huiselijke en moederlijke vrouw. Netheid was bijvoorbeeld een belangrijke eigenschap bij het vervaardigen van een "halsketting A La mosaïque" en geduld en oplettendheid kon tot een "schoone uitwerking" leiden.²⁰⁹ Zelfs het vervaardigen van huispantoffels kon als handwerkobject symbool staan voor het ideale gedrag van de vrouw.²¹⁰

Bovenstaande laat zien dat Van Meerten-Schilperoort, bij het schrijven van het onderdeel *Handwerken* in *Penélopé*, uitging van de deugdzame eigenschappen van het handwerken. Zij verweefde dit met het contemporaine stelsel van normen en waarden waarin de handwerkende vrouw niet alleen toegaf aan haar natuurlijke bestemming, maar zij zich bovendien vlijtig en deugdzaam gedroeg.²¹¹ Deze denkbeelden sloten goed aan bij de heersende huiselijkheids-ideologie die in het voorgaande hoofdstuk is besproken.

---

²⁰⁶ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1825) 2-190.

²⁰⁷ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 101-104.

²⁰⁸ Ibidem, 104-105

²⁰⁹ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* jaargang 1821, nummer 4, 49.

²¹⁰ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* jaargang 1829, nummer 5, 50.

²¹¹ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 106.

Onderdeel Lektuur

Jensen spreekt in haar studie uit 2001 over de moralistische aard in de verschillende artikelen die Van Meerten-Schilperoort in het onderdeel *Lektuur* aan de orde stelt.²¹² Deze moralistische aard was bewust door Van Meerten-Schilperoort in de artikelen vermengd om haar lezers, wellicht in navolging van haar ervaring in het onderwijs, adviezen te geven, gedragsregels te leren en door middel van aanwijzingen het gedrag van de vrouw bij te schaven. Van Meerten-Schilperoort vermengde dan ook vaak fictie met realiteit in haar teksten om de situaties voor haar lezers zo herkenbaar mogelijk te maken. Een actueel onderwerp werd vaak op verhalende wijze neergezet en door de combinatie van verschillende genres ontstonden verhalen met een overdenking aan het begin of aan het eind dialogen met poëtische teksten.²¹³ Dat het werk van Van Meerten-Schilperoort als nuttig en leerzaam kon worden bestempeld, wordt door A.J. Gelderblom beaamd door het oeuvre van Van Meerten-Schilperoort te beschrijven als een “dienende, pragmatische poëtica”. Verder stelt de auteur dat “zij nergens in haar werk uitblonk in zelfexpressie en originaliteit” doordat zij in haar werk vele teksten van andere auteurs parafraseerde of vertaalde.²¹⁴

Hoewel Van Meerten-Schilperoort haar schrijverscapaciteiten al jaren met veel succes benutte, was zij van mening dat de vrouw niet geschapen was om te schrijven. In het eerste jaar van *Penélopé* verscheen hieromtrent een artikel waarin enkele succesvolle schrijvende vrouwen aan de orde kwamen: “hare schrijfsters, hare Dacias, hare Staels, hare Merkens”. Van Meerten-Schilperoort was, ondanks haar bewondering voor de schrijvende vrouw, van mening dat de huiselijke plichten van de vrouw verkozen moesten worden boven schrijf-, vertaal- of borduurwerk. Zelfs als door de opbrengsten van het geschrevene een bijdrage kon worden geleverd aan het gezinsinkomen. Slechts in nijpende omstandigheden kon de vrouw door schrijven een financiële bijdrage leveren aan het gezinsinkomen, echter altijd met goedkeuring van haar echtgenoot.²¹⁵ In een later werk uit 1835 was zij nog stilliger en vond zij dat de vrouw in geen enkele situatie financieel mocht bijdragen aan het gezinsinkomen omdat dit kon leiden tot verwaarlozing van het huishouden.²¹⁶ Wel is Van Meerten-Schilperoort van mening dat de geestelijke vermogens van de vrouw onderhouden en gestimuleerd moesten worden door het lezen van stichtelijke literatuur en teksten.²¹⁷

Gegeven bovenstaande standpunten van Van Meerten-Schilperoort over de positie van de

---

²¹² Lotte Jensen, ‘Van Dames-post tot Onze Roeping. Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende en negentiende eeuw’, *Literatuur*. Jaargang 16 (1999) 11-18, aldaar 13.

²¹³ Jensen, ‘Van Damespost’, 108.

²¹⁴ Gelderblom, ‘Schrijvende leidsvrouw en kindervriendin’, 35-37.

²¹⁵ Van Meerten-Schilperoort, *Penélopé*, nummer 5, 81.

²¹⁶ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Tafereelen uit den buidsstaat en het huwelijksleven van jonge bruiden, vrouwen en moeders*, (Amsterdam 1834) 87.

²¹⁷ Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 110.

vrouw, zullen in de volgende paragrafen enkele teksten worden besproken ter onderbouwing van deze standpunten.

Moralistisch proza

Als voorbeeld volgt hier het verhaal van twee zussen met de Bijbelse namen Maria en Martha. In het Evangelie van Lucas krijgen deze zussen een specifieke rolverdeling toebedeeld: Maria zette zich naast Jezus' voeten neer om hem aan te horen terwijl Martha uit gastvrijheid het eten bereidde. Ook Van Meerten-Schilperoort zette deze rolverdeling in haar artikel voort en symboliseerde het verrichten van de huishoudelijke verplichtingen voor de vrouw in Martha en het ontwikkelen van de geest in Maria. In het slotbetoon wordt de moraal van dit verhaal kenbaar gemaakt.

In onderstaande tekst brengt Van Meerten-Schilperoort het gevoel van voldoening naar voren bij het uitvoeren van de huishoudelijke taken:

“Het is waar, de vrouwelijke arbeid van naaien, stoppen, breijen, knopen, de wasch bezorgen enz. is werktuigelijk op zich zelve, maar zult gij die wel langer zoo noemen, wanneer gij ze beschouwt als het middel om alles rondom u, om u zelve, uwen man of uwe kinderen of broeders of zuster, door reinheid en zuiverheid een voorkomen van netheid en zindelijkheid te geven, en goeden smaak aan den dag te leggen? Is het niet waar, dat gij – en wie zou dat der vrouwelijke ijdelheid niet gaarne vergeven? – dat gij met bijzonder welgevallen neder ziet op een kleed, eenen hoed of een ander kleedingstuk, door u zelve vervaardigd, en ten getuige strekkende van uwe bekwaamheid, zoo wel van als uwen goeden smaak, waardoor ook zoo menige penning in het huisgezin bespaard wordt?”²¹⁸

Worden alleen de geestelijke talenten ontwikkeld, zoals in het geval van Maria, dan hoeft zij geen respect te verwachten en kan zij niet een volwaardige vrouw zijn:

“Hoe dikwijls zal zij zich voor haren man, voor hare kinderen, hare dienstboden, ja voor zich zelve moeten schamen, en zelfs door de onkundigste onder hen verlegen gemaakt kunnen worden. Neen, deze vrouw of dit meisje moge voor het overige vele goede hoedanig-

---

²¹⁸ A.B. van Meerten-Schilperoort, 'Martha en Maria, of het verband tusschen zin voor huisselijkheid en geestbeschaving', *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1825) 309-336, aldaar 322-323.

heden hebben, zij moge vele talenten bezitten, door hare kennis den man op zijde streven, er ontbreekt toch altijd iets, er ontbreekt veel aan; regt beminnelijk, regt achtings waardig is zij niet te noemen. Zij kan niet voldoen aan hare vrouwelijke bestemming, zij is niet geheel vrouw.”²¹⁹

Aan het eind van het artikel komt Van Meerten-Schilperoort met haar slotbetoog en raadt zij de lezers aan om zich als Martha bezig te houden met de huishoudelijke taken, hoewel de vorming van het verstand ook een plaats moet krijgen binnen de werkzaamheden:

“Welnu, mijne Vriendinnen! Als gij uwe werktuigelijke bezigheden uit dat oogpunt beschouwt, houden zij dan niet reeds op werktuigelijk te zijn? Volgt dan de MARTHA’s onder u na, legt u toe op de huisselijke bezigheden, want zonder derzelve kennis, zult gij nooit aan uwe bestemming kunnen voldoen. Evenwel houdt hier onder steeds in het oog, dat het niettemin een even dure pligt is, u op de vorming van uw verstand, en veredeling van uw hart toe te leggen. Of ik bid u, wat is de vrouw, die dit verzuimt, die zich enkel en alleen bepaalt tot de werktuigelijke bezigheden deze levens, die nooit een boek in de hand neemt...”²²⁰

In het volgende artikel ‘Is de werkkring des mans belangrijker dan die der vrouw?’ in *Penélopé* nr. 7 (1821) wordt de man als held, als kostwinner, als alwetende neergezet naast de vrouw als opvoedster, als bestuurster van het huishouden en gezin. Kern van het artikel is de onmisbare plaats van de vrouw in het leven van de man. Wie heeft hem opgevoed, wie leerde hem zijn sociale vaardigheden, wie bracht hem intellectuele vaardigheden bij; zonder de vrouw zou hij niets meer zijn dan een ‘ruwe barbaar’. Door de invloed van de vrouw kan zijn temperament worden getemperd en kan hij uitgroeien tot een ware held. Het is de man die wijsheid en wetenschap over de aarde verspreidt, die zedelijkheid en deugd naleeft en die het woord van God predikt. Echter de vrouw heeft zijn kinderhart geopend voor dit soort zaken en heeft hierdoor bijgedragen aan de grootheid van de man:

“Ja, mijne zusters! De natuur heeft ons deze gave ter overreding, ter verzachting geschonken ; en wee de vrouw ! die van dit vermogen op haren tijd geen gebruik weet te maken, zonder dat zij zich daarom ooit veroorloven zal te treden in de werkkring des mans ; of te eischen, wat zij slechts door vriendelijke woorden of blikken moest. En nog grooter

---

²¹⁹ Van Meerten-Schilperoort, ‘Martha en Maria’, 321.

²²⁰ Ibidem , 325-326.

wee over haar, die haar vermogen misbruikt, om het vuur van een opkomenden twist aan te blazen of te ontbranden. O, zij verdient geen vrouw te zijn!”²²¹

Het artikel vervolgt door vrouwen als Catharina II, Maria Theresia en ‘eene Elisabeth’ uitzonderingen op de regel te noemen. Het blijft, volgens het artikel, een gegeven dat de vrouw een ondergeschikte positie heeft ten opzichte van de man:

“Geloof echter niet, mijne vriendinnen ! dat ik, door de belangrijkheid van onzen werkkring te verdedigen, de beide seksen eene gelijke plaats in de schepping wil toegekend hebben. Blijkbaar vormde de Natuur, en plaatste de inrigting in iedere maatschappij, de zwakkere vrouw beneden den sterkeren man. En deze inrigting is volstrekt niet ongelukkig voor haar. Leert de ondervinding toch niet, dat twee vorsten op éénen troon, twee bevelhebbers in één leger of op ééne vloot, twee hoofden in één huis met gelijk gezag bekleed, zelfde of nooit gelukkig regeren, en dat er gedurig botsingen ontstaan. Maar is het bestuur verstandig verdeeld, heeft ieder zijnen werkkring, waarin hij met eene zekere onafhankelijkheid werkt, dan gaat alles, met eenen stillen gang, geregeld voort. Zoo ook in het huisselijke leven. De vrouw voert een onbepaald en onafhankelijk gebied in alles, wat tot haren kring behoort, maar mogt in de groote, algemeene belangen haar gevoelen met dat des mans verschillen, zoo trachte zij door rede en overtuiging, haren echtgenoot tot haar gevoelen over te halen; maar gelukt haar dit niet, wel nu, dan wete zij, dat de natuur en de wetten haar beneden den man plaatsten, en zij volge zijne begeerte; ten minste zoo dezelfde niet tegen Godsdienst of deugd of moederpligt strijdt.”²²²

In bovengenoemde tekst spreekt de auteur zich duidelijk uit voor het huiselijk leven als werkkring van de vrouw en wordt de ondergeschikte positie ten opzichte van de man benadrukt. Mocht zij van mening verschillen met de man en kan zij hem niet overtuigen met haar argumenten, dan zal zij zich moeten schikken naar de mening van de man. Of dit artikel afkomstig is van Van Meerten-Schilperoort is niet geheel duidelijk aangezien zij in een nawoord de anonieme schrijfster van dit artikel bedankt voor de toezending van dit artikel. Wel geeft zij aan dat zij het artikel heeft ‘aangepast en uitgebreid’ alvorens het te publiceren.

Ook de christelijke waarden die aan de vrouw werden toegeschreven, paste Van Meerten-

---

²²¹ A.B. van Meerten-Schilperoort, ‘Is de werkkring des mans belangrijker dan die der vrouw?’, *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1821) 176-190, aldaar 183.

²²² Van Meerten-Schilperoort, ‘Is de werkkring des mans belangrijker’, 189-190.

Schilperoort in haar teksten toe. In 1833 verscheen het artikel 'De twee zusters' waarin de auteur de zussen Zeraphine en Aurora aan een kritische blik onderwierp. Aurora, "schoon als Venus, schitterend als Juno, bevallig als Hebé", lieveling van haar moeder, levendig en goed gekleed, trouwde met Ferdinand, een man van de wereld, vrolijk, vermogend, gek op de vrouwen maar met weinig achting voor hen. In tegenstelling tot haar zuster was Zeraphine 'net en zindelijk', niet onderscheidend, liefvallig, achtergesteld door haar moeder, trouwde met Eduard, een ernstige en bedachtzame man met een burgerlijke positie.

Helaas sloeg het noodlot voor Zeraphine toe en verloor haar man zijn baan en enkele van zijn landerijen waardoor het gezinsinkomen drastisch verminderde. Door de goede inborst van Zeraphine wist zij haar dagen goed en nuttig te besteden, haar kinderen op een juiste manier op te voeden en haar man liefdevol bij te staan. Haar zuster Aurora bracht haar dagen echter nutteloos door, bleef door de nachtelijke feestpartijen lang in bed, haar kinderen werden verzorgd door gouvernantes en de vele bediendes verrichtten alle voorkomende huishoudelijke werkzaamheden. Het gevoel van ijdelheid en nutteloosheid werd Aurora fataal toen zij tijdens een gemaskerd bal een man wilde verleiden die bij het ontmaskeren werd herkend als haar eigen man Ferdinand. Van Meerten-Schilperoort gaf dit beschamen van het vertrouwen als volgt weer:

"Wee, wee, o Aurora! Weg is voor u alle rust des levens, voor eeuwig is zij weg. Nooit wordt het vertrouwen of de liefde hersteld. IJdelheid was uw morgengebed en vertwijfeling uw avondoffer!"²²³

In het artikel 'De vrouw zoals zij behoort te zijn' in *Penélopé* nummer 3 uit 1829, gebruikte Van Meerten-Schilperoort 'De woorden van Lemuel' uit Salomons' spreukenboek om haar lezers te informeren hoe men de achting van de man kon krijgen en bewaren.²²⁴ In de tekst sprak een bezorgde moeder haar zojuist getrouwde dochter aan en informeerde haar over de verschillende regels die Lemuel, een koninklijke wijsgeer uit het Oosten, over het ideaalbeeld van de vrouw had geschreven. Volgens de bezorgde moeder kon met inspanning en vlijt de eisen die Lemuel aan de vrouw stelde eigen worden gemaakt. De eerste algemene eis die de moeder besprak is het hebben van wijsheid en het tonen van liefdadigheid:

"De eerste, algemeene trek, onder welke deze Lemuel ons de deugdzame vrouw schetst, is (vs. 26) **"zij opent haren mond met wijsheid, en de leer der liefdadigheid is op hare tong."** Zie daar eene aller gelukkigste vereeniging van hoedanigheden van geest en hart : wijsheid en zachtmoedigheid. En inderdaad

---

²²³ A.B. van Meerten-Schilperoort, 'De twee zusters', *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1833) 1-32, aldaar 29.

²²⁴ A.B. van Meerten-Schilperoort, 'De vrouw zoals zij behoort te zijn', *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1829) 61-88.

zonder de vereeniging van deze twee beminnelijke deugden, zullen man of vrouw te vergeefs op geluk bogen. Of neem maar eens eene vrouw, uitmuntende in gezond, natuurlijk verstand, toegerust met veel verkregene wijsheid, ja met allerhande gaven des geestes ; maar die het daarbij aan zachtmoedigheid ontbreekt, die zich op die gaven verheft, die haren Echtgenoot bits bejegt ; die ongeduldig omtrent hare kinderen, hard omtrent hare dienstbaren is ; zal zulk eene vrouw, al onderscheidde zij zich boven al hare zusters in wijsheid en verstand, wel ooit aanspraak kunnen maken op den eertitel van **de vrouw zoo als zij behoort te zijn** ; zou men van haar kunnen verwachten , dat zij vreugde en geluk verspreiden zou in haar huisgezin?"²²⁵

Het artikel ging verder in op het vertrouwen van de man in de vrouw en dat zij dit vertrouwen kon bemachtigen als zij zich hield aan de eisen die Lemuel stelde. Verzaakte zij echter de haar opgelegde plichten 'als die van de huisvrouw', dan zou het huishouden niet meer goed functioneren en de man ontevreden maken.

Dat het goed functioneren van het vrouw-zijn was gebonden aan een strak tijdsregime blijkt uit de volgende regels:

"... houd u aan de overtuiging . welke gij reeds jaren lang hadt, dat een slaap van vijf, desnoods van zes uren, genoegzaam is voor een jong, gezond mensch, ..." ²²⁶

En verderop in de tekst worden de specifieke activiteiten besproken die bijdragen aan het nuttig besteden van de tijd:

"Bepaal dan, in overeenstemming met uwen man, het uur van uw ontbijt. Dit zij, bijvoorbeeld, des zomers te zeven, des winters te acht uren. Sta geregeld in den zomer te vijf, in den winter te zes uren op , en gebruik in volle vrijheid die twee uren, tot al zulke zaken of uitspanningen , welke u het liefst zijn , maar tot welke gij bij een gemoedelijke besteden van uw uren, op den dag, geen tijd zoudt weten te vinden. Wandel dan in uwen tuin, of kweek bloemen aan, of verzorg vogels, of lees, of musicceer, of doe een handwerk, bereid eene verrassing voor eenen verjaardag; in één woord, leef geheel voor uw vermaak ...." ²²⁷

---

²²⁵ Van Meerten-Schilperoort, 'De vrouw zoals zij behoort te zijn', 204.

²²⁶ Ibidem, 72.

²²⁷ Ibidem, 73.

Deze tekst was geheel conform de leefwijze van Van Meerten-Schilperoort en zij beval deze dan ook aan haar lezers aan. Ook Van Meerten-Schilperoort hield, zoals in het voorgaande hoofdstuk is besproken, een tijdsregime aan om in alle vroegte te werken aan haar geschriften.

Het artikel 'Tabitha of de edele weduwe' start met een gedicht van Jacob Cats. Zoals eerder aangegeven gebruikte Van Meerten-Schilperoort geen bijdragen in het tijdschrift van de mannen. Een uitzondering maakte zij echter voor Cats en Feith en in voornoemd artikel komen dan ook gedichten voor van beide auteurs.²²⁸ De leidraad in *Tabitha* is het propaganderen van liefdadigheidswerk, voornamelijk verricht door vrouwen, dat in Nederland in die tijd begon op te komen (o.a. in het gevangeniswezen). Het artikel begint met een gedicht van Cats:

"Als 't hart u angstig klopt, gaat dan naar den armen;
Gaat waar benaauwdheid is, gaat waar de zieken karmen.
Gaat daar men niet en hoort, dan druk en tegenspoed
Of daar een bange ziel, de laatste reize doet.

...

Wil liever, 't arme volk, met baai en laken dekken,
Dan met het somber zwart, uw muren te overdekken.
Bouw voor behoeftigen een huis van slechten steen,
Eer dan een rijk gebouw voor ongevoelig heen."²²⁹

In het artikel vertelt de auteur over Tabitha, een weduwe in Klein-Azië 'vol van goede werken en aalmoezen'.²³⁰ De weduwe wist haar lot te dragen door haar geloof in God hetgeen in het artikel wordt verwoord door een gedicht van Feith. Door zich sterk te maken in het liefdadigheidswerk kon Tabitha een invulling geven aan haar bestaan. Vervolgens opteert Van Meerten-Schilperoort als vorm van liefdadigheid voor het daadwerkelijk bezoeken van de armen en behoeftigen in plaats van het financieel steunen van deze groep. 'Rechte weldadigheid' kan alleen gevonden worden, net zoals Tabitha in het verhaal, door steun te geven in de vorm van het maken van kleding door naald- en handwerk:

"Zie, lieve Vriendinnen! Dat is ware weldadigheid. Niet slechts geld, maar ook tijd en moeite voor den armen over te hebben. Geliefkoosde bezigheden, uitoefening van talenten, ter zijde te stellen, om zich met den groven arbeid van kleedingstukken voor de behoeftigen bezig te houden; de vingers die anders

---

²²⁸ A.B. van Meerten-Schilperoort, 'Tabitha of de edele weduwe', *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1833) 33-56.

²²⁹ Van Meerten-Schilperoort, 'Tabitha of de edele weduwe', 33.

²³⁰ Ibidem, 34.

slechts gewoon waren zijde en fluweel te hanteren, of die zich slechts bezig hielden, met bloeiende rozen op het papier te tooveren, of leende bloemkransen door de borduurnaald te vervaardigen, die vingers nu te buigen, tot het naaijen van grove, harde stoffen, dat is braaf, dat is navolgenswaardig; dat doet ons TABITHA vereeren als eene voortreffelijke vrouw, die de lessen des christendoms in beoefening bragt en voor wie iedereen zal gebeden hebben, dat haar weldadig leven tot den versten ouderdom gerekt wierde."²³¹

Van Meerten-Schilperoort activeert hiermee de vrouw om zich niet alleen te richten op het handwerk voor eigen gewin maar zich ook te richten op het liefdadigheidswerk. Al in 1825 had de redactrice het eerdergenoemde artikel 'De Droom' gepubliceerd waarin zij het liefdadigheidswerk in het gevangeniswezen besprak. In het artikel over Tabitha werd een andere vorm van sociaal activisme besproken: de armenzorg. Geheel conform de denkbeelden van 't Nut benadrukte Van Meerten-Schilperoort de taak van de vrouw als weldoenster van de armenzorg.²³²

Uitgedragen vrouwbeeld

In het bovenstaande zijn enkele voorbeelden gegeven van de onderwerpen van de artikelen die in *Penélopé* aan bod zijn gekomen. Niet alle artikelen konden worden besproken, maar de voorbeelden geven een representatief beeld van hetgeen werd gepubliceerd. Uit titels als: 'Iets aan moeders over de eerste ligchaamsvorming harer kinderen', 'Iets over de voordeelen van een geregelde werkzaamheid' en 'Moet een meisje trachten te behagen? Zoo ja; door welke middelen?' wordt duidelijk dat de nadruk werd gelegd op de bestemming van de vrouw. Deze bestemming werd in het licht van het contemporaine discours van de huiselijkheids-ideologie door Van Meerten-Schilperoort in iedere aflevering van *Penélopé* uitgedragen. Uit beide onderdelen komen de huishoudelijke taken en plichten als voornaamste werkzaamheden van de vrouw naar voren. Van 's morgens vroeg tot 's avonds laat stond zij paraat om het huishouden, het opvoeden en de echtelijke taken op een correcte manier uit te voeren. Wanorde zou gaan heersen als dit veronachtzaamd zou worden, blijkt uit diverse publicaties van Meerten-Schilperoort. Voortdurend zette zij een ideaalbeeld van de vrouw neer en gaf zij adviezen om aan dit ideaalbeeld te gaan voldoen. Uitgebreid besprak zij de gevolgen voor de vrouw als er geen gehoor werd gegeven aan haar advies. Soms trok zij behoorlijk van leer en bestookte zij haar lezers met regels uit de Oudheid en vanuit haar geloofsovertuiging zette zij met Bijbelse uitlatingen haar adviezen kracht bij. Tevens gaf Van Meerten-Schilperoort vaak in bedekte termen aan dat de vrouw niet gelukkig kon zijn en zich nuttig kon voelen, als niet aan

²³¹ Van Meerten-Schilperoort, 'Tabitha of de edele weduwe', 41.

²³² Jensen, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt*, 112.

de hoofdtak, gericht op het gezin en het huishouden, van het vrouw-zijn kon worden voldaan.

4.3 Onderzochte werken

In het bovenstaande is het tijdschrift *Penélope* onderzocht op het vrouwbeeld dat door Van Meerten-Schilperoort werd neergezet. Om te onderzoeken of dit vrouwbeeld overeenstemt met het gedachtengoed van Meerten-Schilperoort, zijn uit het oeuvre van de auteur twee werken gekozen. In het kort zullen beide werken worden besproken en zal de nadruk worden gelegd op genderspecifieke uitlatingen in beide werken.

Gids voor Jonge Lieden van beschaafden stand

Het eerste werk dat wordt besproken, getiteld *Gids voor jonge lieden van beschaafde stand; tot regeling van hun gedrag, bij hunne eerste intrede in de wereld, zoo wel als in hunne huisselijke betrekkingen*, werd uitgegeven in 1821. Het vertelt het verhaal van vier families in de tweede helft van de achttiende eeuw die voor het Franse regime in Nederland uit de steden zijn vertrokken en zich hadden gehuisvest op het platteland. In het voorwoord draagt Van Meerten-Schilperoort dit werk op aan haar kinderen waarbij de Gids hen “op regte paden van godsvrucht en deugd geleidt”. Voorts richt zij zich specifiek tot haar oudste zoon die een voorbeeld moest nemen aan de edele en grote mannen die hij in zijn studie zou tegenkomen en geeft zij aan dat hij dankbaar gebruik moest maken van de mogelijkheid om zijn goddelijke bestemming te bereiken.²³³

In vijf hoofdstukken, ‘voorlezingen’ genoemd, legt Van Meerten-Schilperoort de grondbeginselen uit van de opvoeding vanaf de puberleef tijd die was gegrond op ‘godsdienst, deugd en Christendom’. In deze voorlezingen komen verschillende leden van de vier families aan het woord die ieder op hun eigen gebied raad en advies geven aan de opgroeiende kinderen.

In de eerste voorlezing worden de plichten aan God, de ouders, broers en zusters van zowel de jongen als het meisje besproken. Hoewel in de eerste twaalf levensjaren de opvoeding voor beide seksen gelijk is, komt op de puberleef tijd (volgens Van Meerten-Schilperoort is dat rond het twaalfde levensjaar) verandering in de manier van opvoeden. Meisjes werden geacht te helpen bij het huishouden, te handwerken en te lezen, terwijl de jongens vervolgonderwijs kregen. De reden dat de bestemming voor beiden vanaf dat moment anders was werd door Van Meerten-Schilperoort als volgt verwoord:

---

²³³ A.B. van Meerten-Schilperoort, *Gids voor jonge lieden van beschaafde stand; tot regeling van hun gedrag, bij hunne eerste intrede in de wereld, zoo wel als in hunne huisselijke betrekkingen* (Amsterdam 1821), V-X

“...of verbeeldt u maar eens, het hoofd van het teedere meisje buigend onder den zwaren krijgsmans helm, of het hoofd van den fieren jongeling bedekt met een vrouwelijk kapsel; welk een tegenstrijdigheid!”²³⁴

Vervolgens komt in de volgende vertelling de oudste der moeders aan het woord en bespreekt zij de vrouwelijke staat waarin de jonge meisjes zijn getreden. In de natuur worden de verschillen van de seksen door de bouw van het lichaam getoond: de man sterk en gespierd met een meer omvattende geest en beschermer van de vrouw, terwijl de vrouw een teer en week lichaam krijgt met rondingen, molliger is en gevoeliger voor smart. Zij moet zich de zachtmoedigheid, vriendelijkheid en hulpvaardigheid nog eigen maken: “Hoe schoon, hoe heerlijk is de bestemming der vrouw! Welk een voortreffelijk wezen in Gods schepping is zij, wanneer zij is, wat zij wezen moet: geheel vrouw!” volgens de schrijfster.²³⁵ Zij gaat verder in op de bestemming van de meisjes als tweede persoon in het huishouden waarbij zij is bestemd tot volgen en niet tot heersen. Zij moet haar wil overgeven aan haar echtgenoot zelfs als deze onredelijk is en Van Meerten-Schilperoort benadrukt dit met de woorden: “Volgen meisjes! Volgen is altijd pligt”.²³⁶

Omdat de vrouw is geroepen om het menselijk geslacht te vermenigvuldigen, moet zij rein zijn in lichaam en geest. Van Meerten-Schilperoort wijst in dit verband op het belang van een eenvoudig en geregeld leven: niet te lang slapen, vroeg opstaan en veel en geregeld bewegen in de frisse lucht (á twee uur per dag). De gedragen kleding dient bevallig te zijn maar moet ook beschermen tegen de kou en het volgen van de mode is toegestaan, zolang deze maar niet in strijd is met de goede smaak of de gezondheid kan schaden. Voorts dient het verstand te worden ontwikkeld om met de man te kunnen converseren en om de kinderen een behoorlijke opvoeding te geven. Wellicht werkt de man veel buitenshuis, dan kan de vrouw de eenzame uren opvullen door de geest bij te schaven door het lezen van zedenkundige en wetenschappelijke lectuur. Hoewel het volgens Van Meerten-Schilperoort zeldzaam is dat vrouwen “... zoo bijzonder veel behagen in letteroefeningen stellen, dat zij daarvan behoeven afgemaand te worden; ...”, zijn er enkele vrouwen die de schrijfkunst beoefenen. Deze vrouwen worden door Van Meerten-Schilperoort gewaarschuwd dat 'letterarbeid' voor de vrouw altijd bijwerk moet zijn en niet de hoofdzaak.²³⁷ De vrouw kan zich het beste houden bij het handwerken, muziek spelen en het tekenen om de lege uren op te vullen, vooropgesteld dat het de andere huiselijke plichten niet in de weg staat. Vooral het handwerken is geschikt om het

---

²³⁴ Van Meerten-Schilperoort, *Gids voor jonge lieden*, 8.

²³⁵ Ibidem, 27.

²³⁶ Ibidem, 28.

²³⁷ Ibidem, 34.

nuttige met het aangename te verenigen; een belangrijke leefregel van Van Meerten-Schilperoort.

Opvoedings-leer voor beschaafde, christelijke moeders

Het tweede boek dat is onderzocht is getiteld *Opvoedings-leer voor beschaafde, christelijke moeders, in voorlezingen van Dr. G.A.F. Sickel, schoolopziener te Maagdenburg* (uit het Duits vertaald) uit 1838. Dit specifieke boek is gekozen omdat het een werk betreft dat in de laatste werkende jaren van het leven van Van Meerten-Schilperoort is uitgekomen. Belangrijk hierbij is dat er een verandering is waar te nemen in het vrouwbeeld dat de schrijfster in het latere werk uitdroeg.

Het werk is opgedragen aan de oudste zoon van de schrijfster D.K. van Meerten en zijn vrouw E. La Lau. Het bevat de grondstellingen in de opvoeding waar Van Meerten-Schilperoort en haar echtgenoot achter stonden en die zij hadden gehanteerd bij de opvoeding van hun kinderen. In tien hoofdstukken, net als in het vorige besproken werk 'voorlezingen' genoemd, geeft zij een vertaling van het werk van dr. G.A.F. Sickel, een Duitse schoolopziener. Uit *Opvoedings-leer* blijkt de voorkeur van Van Meerten-Schilperoort voor de ideeën van de eerdergenoemde Pestalozzi en de Nederlandse pedagoog A.H. Niemeyer (1754-1828).²³⁸ In de voorlezingen wordt voornamelijk de rol van de vrouw als moeder besproken en de importantie van de moeder bij de opvoeding van de kinderen. De lezers worden voortdurend aangesproken als 'lieve moeders' en krijgen advies van de manier waarop men een zuigeling het beste in de armen kan dragen, tot het uitzoeken van een geschikte school voor de jonge kinderen. De ontwikkeling van de geest is het onderwerp van verschillende voorlezingen en zorgvuldigheid moet worden getracht op alles wat de ziel van het kind negatief kan beïnvloeden. Rode draad in de voorlezingen is het verschil in de opvoeding van de opgroeiende jongen en het opgroeiende meisje. De zoon is voorbestemd om tot arts of veldheer te worden opgeleid terwijl het meisje geen grotere aanbevelingsbrief kan krijgen dan het hebben van een 'goede smaak'. Het inrichten van het huis, het verzorgen van de kleding, de omgang met anderen, alles is gericht op de 'goede smaak'. Bij veel vrouwen is deze gedragseigenschap al aangeboren, bij andere jonge meisjes dient deze alleen verder ontwikkeld te worden. De verstandige huisvrouw is spaarzaam en zij let op haar uitgaven, zij is vriendelijk voor de bediendes en let er goed op dat zij niet wordt bedrogen, op partijen en feesten gedraagt zij zich op een correcte manier dat wil zeggen volgens de christelijke zedenleer.

Uit de analyse van zowel de teksten uit *Gids voor jonge lieden van beschaafde stand*,

---

²³⁸ A.B. Schilperoort, wed. van Meerten, *Opvoedingsleer voor beschaafde, christelijke moeders, in voorlezingen van Dr. G.A.F. Sickel, schoolopziener te Maagdenburg* (Rotterdam 1838) 6.

Opvoedings-leer voor beschaafde, christelijke moeders en het tijdschrift *Penélopé*, kan worden geconcludeerd dat Van Meerten-Schilperoort zich conformeerde aan de vrouwelijke stereotypering. Deze vrouwelijke stereotypering werd door de huiselijkheidsideologie bekrachtigd.

In het volgende hoofdstuk zal het uitgedragen vrouwbeeld dat in het tijdschrift en de beide werken naar voren kwam worden besproken en zal een antwoord worden gegeven op mijn onderzoeksvraag.

HOOFDSTUK 5

Conclusie

In deze scriptie is onderzocht welk vrouwbeeld werd uitgedragen in het vrouwentijdschrift *Penélopé* dat was uitgegeven tussen 1821 en 1835 en in hoeverre dit vrouwbeeld overeen kwam met de levenswijze en overige publicaties van de redactrice Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853). Hierbij is in eerste instantie ingegaan op de maatschappelijke ontwikkelingen die vanaf eind achttiende eeuw in Nederland plaatsvonden. Nieuwe inzichten kwamen tot stand op het gebied van onderwijs en opvoeding en het verkondigde beschavingsideaal vond zijn plaats in de samenleving. Was de positie van de vrouw onder het Franse regime enigszins meer vrijer van aard, na de Bataafse revolutionaire jaren werd een achteruitgang geconstateerd. Dit had vooral te maken met de opkomst van de huiselijkheids-ideologie die, mede onder leiding van de Maatschappij tot Nut van het algemeen, een positie van de vrouw in het gezin als moeder en opvoeder voorstond. Deze achteruitgang in de maatschappelijke positie had ook gevolgen voor vrouwelijke schrijvers die niet meer werden geacht hun schrijverscapaciteiten te benutten. Zij hadden zich te houden aan de heersende opvatting dat de vrouw werd gezien als middelpunt van het gezin. De schrijvende negentiende-eeuwse vrouw stond dan ook ver af van het gangbare ideale vrouwbeeld.

In deze maatschappelijke omgeving redigeerde Anna Barbara van Meerten-Schilperoort haar tijdschrift *Penélopé*. Uit het onderzoek naar het ontstaan van het vrouwentijdschrift en vervolgens het onderzoek naar genderspecifieke publicaties in het tijdschrift *Penélopé*, blijkt dat het tijdschrift *Penélopé* een grote rol speelde in het bestendigen van het contemporaine vrouwbeeld in de Nederlandse samenleving aan het begin van de negentiende eeuw. De achttiende-eeuwse huiselijkheidsideologie werd in het tijdschrift *Penélopé* in stand gehouden en door Van Meerten-Schilperoort in de onderdelen *Handwerken* en *Lektuur* zelfs verder ontwikkeld.

Deze houding van Van Meerten-Schilperoort lijkt tegenstrijdig te zijn met haar leefstijl. Zij publiceerde verschillende werken en het gros van de publicaties in het tijdschrift *Penélopé* vloeiden uit haar pen. Uit haar werk komt naar voren dat Van Meerten-Schilperoort geen voorstander was van het ontwikkelen van vrouwelijke schrijverscapaciteiten. In verschillende werken verkondigt zij haar mening dat het schrijven voor enkele vrouwen was bestemd. Had de vrouw toch de behoefte om zich het schrijven machtig te maken, dan diende het praktiseren hiervan als bijzaak en niet als hoofdtaak te worden beschouwd. Sommige vrouwelijke schrijvers bevonden zich echter wel in een uitzonderingspositie, volgens Van Meerten-Schilperoort. Moens werd gewaardeerd om haar schrijverskwaliteiten en deze schrijfster werd dan ook meerdere malen genoemd in *Penélopé*. Moens schonk in haar werk veel aandacht aan de maatschappelijke positie van de vrouw en bovendien had zij het moederschap hoog in het vaandel staan. Als opvoedster had de vrouw, volgens Moens, een cruciale invloed op het

welzijn van de nieuwe generatie. Van Meerten-Schilperoort kon zich hier helemaal in vinden en deelde deze standpunten dan ook met haar tijdgenoot.

Door Van Meerten-Schilperoorts aspiratie om vrouwen en meisjes te onderrichten was haar leven volledig ingericht op het schrijven van specifiek voor kinderen en vrouwen bestemde werken. Via de categorische verdeling die Van der Zwaluw in zijn biografie van Van Meerten-Schilperoort hanteert zijn in hoofdstuk 3 enkele geschriften onderzocht. Uit dit onderzoek blijkt dat een groot deel van Van Meerten-Schilperoorts werk was gericht op het verstrekken van kennis. Zij was overtuigd van de positieve resultaten die de verbetering van het onderwijs voor meisjes en vrouwen zouden opleveren. De gedrevenheid van Van Meerten-Schilperoort vloeide waarschijnlijk voort uit het gebrekkige onderwijs dat zij zelf had genoten en de problemen waar zij tegenaan liep toen zij het besluit nam om het onderwijs van haar kinderen zelf ter hand te nemen. Via het onderwijs kregen de moeders in spe de juiste kennis om hun nageslacht op een correcte manier op te voeden. In haar overtuiging stond Van Meerten-Schilperoort niet alleen en nam zij een voorbeeld aan de activiteiten van Moens en Wolff. Deze auteurs waren haar voorgedaan in een streven om de positie van de vrouw, door vernieuwing in het onderwijs, te verbeteren. Ook het uitgeven van een tijdschrift en een poging daartoe door Wolff kon Van Meerten-Schilperoort hebben gestimuleerd om het tijdschrift *Penélopé* te starten. Allen waren van mening dat een betere scholing voor meisjes en vrouwen belangrijk was in de overtuiging dat een betere wereld begint bij een juiste opvoeding.

De ontwikkeling van het medium tijdschrift is in dit onderzoek meegenomen waarbij de aandacht hoofdzakelijk lag op het vrouwentijdschrift. Hoewel het vrouwentijdschrift in de tweede helft van de achttiende eeuw al zijn opwachting maakte, was het tijdschrift *Penélopé* echter het eerste tijdschrift dat geheel bestemd was voor vrouwen en gemaakt werd door vrouwen. Uit het onderzoek blijkt het contrast tussen de leefwijze van Van Meerten-Schilperoort en hetgeen zij publiceerde in *Penélopé*. Haar conformistische houding in het tijdschrift kan worden verklaard door de machtspositie van de literaire kritiek. Zoals in de veldtheorie van Bourdieu besproken, bestaat het literaire veld uit verschillende actoren in een veld van macht. Eén van die actoren met macht was de literaire kritiek die zodanig belangrijk was dat het succes of de ondergang van een tijdschrift afhankelijk was van die kritiek. Van Meerten-Schilperoort was hiervan goed op de hoogte en zij paste de inhoud in *Penélopé* aan om haar tijdschrift veilig te stellen. Op deze manier kon zij haar doelgroep blijven bereiken en kon zij de kennisontwikkeling van vrouwen blijven aanmoedigen. Aan de andere kant bleven de recensenten tevreden omdat via de inhoud van het tijdschrift de heersende normen en waarden werden nageleefd.

Uit het onderzoek naar de rubricering van tijdschriften komt naar voren dat het vrouwentijdschrift kan worden aangeduid als een algemeen-cultureel tijdschrift. In de studie *De barometer van de smaak* van Johannes worden de voorwaarden gegeven waaraan dit type

tijdschrift dient te voldoen. De inhoud in het algemeen-culturele tijdschrift is informatief, opiniërend en amusant en draagt bij aan de vorming van de menselijke cultuur.

Het tijdschrift *Penélopé* sluit goed aan bij deze voorwaarden: informatief door de artikelen in het onderdeel *Lektuur*, opiniërend door de nadruk op het contemporaine ideaalbeeld van de vrouw en amusant door de luchtige verhalen die in het onderdeel *Lektuur* af en toe werden gepubliceerd. Bovendien werd de vorming van het vrouwelijk ideaalbeeld door de artikelen in zowel het onderdeel *Handwerken* als *Lektuur* geconsolideerd, zoals in de voorgaande hoofdstukken is onderzocht.

Het onderdeel *Handwerken* had tot doel de vrouw te onderrichten in de verschillende vormen van handwerk waarvan de eindproducten nuttig konden zijn in het huishouden. Ieder moment van de dag moest nuttig worden besteed door bijvoorbeeld het maken van een rieten broodmandje dat kon worden gebruikt bij de broodmaaltijden of een sieraad van écht haar als een herinnering aan een overleden persoon.

Het onderdeel *Lektuur* gaf de vrouw adviezen omtrent haar positie in het gezin en in de maatschappij. Uit verschillende teksten blijkt dat het woord van de man wet was en altijd diende te worden opgevolgd. Vooropgesteld stond dat de positie van de vrouw gelegen was in het gezin als opvoedster en echtgenote en dat de vrouw deze 'dankbare taak' vol overgave moest vervullen. Om deze taak naar behoren uit te voeren kon kennis worden verkregen door het lezen van moralistisch proza en andere educatieve werken. In dit onderdeel werd in fictieve briefwisselingen, verhalen of toneelstukken ingegaan op de educatie van de vrouw. Ieder artikel, of het nu een dialoog was of een verhaal, werd voorzien van een onderliggend thema dat de vrouw moest helpen om haar positie in het gezin te verbeteren of aan te vullen. Van Meerten-Schilperoort bestendigde op deze manier de normen en begrippen die in deze periode aan het vrouwbeeld waren opgelegd. Uit haar teksten blijkt wel haar voorkeur voor beter onderwijs voor meisjes en vrouwen, hoewel de focus in het gegeven onderwijs altijd moest liggen op de vrouwelijke positie binnen het gezin. Zoals eerder in dit hoofdstuk al besproken werden in het tijdschrift *Penélopé* diverse artikelen met informatie en instructies opgenomen om de kennis van de 'leergierige' vrouw aan te vullen. Hoewel *Penélopé* niet kan worden gezien als een tijdschrift dat de basis was van de latere emancipatorische beweging, kan Van Meerten-Schilperoort wel als voorloopster worden gezien in de ontwikkeling van het medium vrouwentijdschrift. Uit het feit dat zij zich via een nieuw medium richtte tot een specifieke doelgroep, kan worden afgeleid dat Van Meerten-Schilperoort een eerste aanzet heeft gegeven in de verdere ontwikkeling van het vrouwentijdschrift.

Tot slot kan, in antwoord op de onderzoeksvraag in hoeverre het uitgedragen vrouwbeeld in het tijdschrift *Penélopé* overeenkomt met de levenswijze en publicaties van de redactrice Anna Barbara Van Meerten-Schilperoort, geconcludeerd worden dat Van Meerten-Schilperoort in het tijdschrift de heersende normen en waarden bestendigde en dat zij geen aspiraties had om deze normen en waarden te wijzigen. In *Penélopé* wordt het contemporaine vrouwbeeld

voortgezet conform de heersende ideologie. Haar levenswijze staat in schril contrast met hetgeen zij in het tijdschrift publiceerde. In tegenstelling tot hetgeen zij uitdraagt in het tijdschrift was Van Meerten-Schilperoort een pragmatische vrouw en benutte zij voortdurend haar talenten. In haar overtuiging dat de verdere ontwikkeling van de kennis van vrouwen een verbetering van de maatschappij zou behelzen, was zij bevestigd om via haar schrijverskwaliteiten een positieve bijdrage te leveren aan deze ontwikkeling. Om haar doelgroep te kunnen blijven bereiken in het heersende discours paste zij de inhoud van het tijdschrift *Penélopé* zodanig aan dat de voortgang van het tijdschrift werd gewaarborgd. Uit de twee geanalyseerde werken en publicaties in het tijdschrift *Penélopé* kan worden geconstateerd dat Van Meerten-Schilperoort in haar werk geen radicale verandering van de positie van de vrouw nastreefde. Met haar standpunt dat vrouwen het middelpunt hoorden te zijn van het patriarchale gezin en dat de kennis van vrouwen ten gunste diende te komen van dat gezin, hield zij zich verre van een wijziging in de maatschappelijke positie van de vrouw. Zij droeg echter wel bij aan het ontwikkelen van de kennis van vrouwen, maar hield vast aan de heersende normen en waarden conform de huiselijkheidsideologie. Wellicht dat de publicaties in het tijdschrift *Penélopé* en de daaruit voortvloeiende ontwikkeling van kennis bij vrouwen, in enige mate invloedrijk zijn geweest voor de totstandkoming van het emancipatieproces dat in de tweede helft van de negentiende eeuw ontstond. Een antwoord op deze vraag past niet binnen het onderzoekskader van deze scriptie, maar nodigt echter wel uit tot een nader onderzoek.

LITERATUURLIJST

- Aa, J. van der, 'Cornelis Borsteegh', in: *Biographisch woordenboek der Nederlanden. Deel 2. Derde en vierde stuk* (1885) 968.
- Aerts, Remieg, 'Het tijdschrift als culturele factor en als historische bron', *Groniek, Historisch Tijdschrift*, 135 (1996) 171-182.
- Bakker, Nelleke e.a., *Tot burgerschap en deugd. Volksoopvoeding in de negentiende eeuw* (Hilversum 2006).
- Bots, Hans, 'De Journeaux de Hollande en hun functie als forum voor wetenschappelijk debat tussen de leden van de Republiek der Letteren', *Ts. Tijdschrift voor tijdschriftstudies. Jaargang 1997* (nrs 1-2) 15-21.
- Bots, Hans en Sophie Levie, 'Inleiding. Een adequate nieuwsvoorziening' in: Bots, Hans en Levie, Sophie, *Periodieken en hun kringen. Een verkenning en netwerken in de laatste drie eeuwen* (Nijmegen 2006) 7-17.
- Bourdieu, Pierre, *De regels van de kunst* (Amsterdam 1994). Vertaling Rokus Hofstede.
- Buijnsters, P.J., *Wolff en Deken* (Leiden 1984).
- Dongelmans, Berry, 'Wat mochten vrouwen lezen in de negentiende eeuw? Niet geschikt voor vrouwen', *Literatuur. Jaargang 13* (1996) 326-334.
- Dongelmans, Berry en Boudien de Vries, 'Het zoeklicht op de lezeres. Bronnen voor het onderzoek naar negentiende-eeuwse leescultuur', *De Negentiende Eeuw* 25 (2001) 2, 64-100.
- Dorleijn, G en K. Rees ed., 'Het Nederlandse literaire veld 1800-2000' in: Kloek, J.J. en Mijnhardt, W.W., *De productie, distributie en consumptie van cultuur* (Amsterdam/Atlanta 1991) 15-37.
- Dijk, Suzan van en Dini Helmers, 'Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende eeuw' in: Kloek, J.J. en Mijnhardt, W.W., *Balans & perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De productie, distributie en consumptie van cultuur* (Amsterdam/Atlanta 1991) 71-88.
- Essen, Mineke van, 'Anna Barbara van Meerten-Schilperoort (1778-1853): Feminist Pioneer?', *Revue belge de philologie et d'histoire*, tome 77, fasc. 2 (1999) 383-401.
Doi: <https://doi.org/10.3406/rbph.1999.4364>, laatst geraadpleegd op 3 augustus 2019.
- Gelderblom, Arie Jan, 'Wolff en Deken als liedjesfabriek', in: A.J. Gelderblom, *Mannen en maagden in Hollands tuin. Interpretatieve studies van Nederlandse letterkunde 1575-1781* (Amsterdam 1991) 137-160.
- Gelderblom, A.J., 'Schrijvende leidsvrouw en kindervriendin: Anna Barbara van Meerten-Schilperoort', *Nederlandse Letterkunde* (1997) 29-41.
- Gemert, Lia van en Ans J. Veltman-van de Bos, 'Schrijfsters in de literaire kritiek tussen 1770 en 1850' in: W.J. van den Akker et al. (red.), *Vrouwen en de canon. Speciaal nummer van Nederlandse Letterkunde* 2 (1997) 258-270.
- Haks, D., 'Continuïteit en verandering in het gezin in de vroegmoderne tijd' in: H. Peeters (red) e.a., *Vijf eeuwen gezinsleven, Liefde, huwelijk en opvoeding in Nederland* (Nijmegen 1988) 31-56.
- Hausen, K., 'Die Polarisierung der "Geschlechtscharaktere". Eine Spiegelung der Dissoziation von Erwerbs- und Familienleben' in: Conze W., *Sozialgeschichte der Familie in der Neuzeit Europas* (Stuttgart 1976) 363-393.
- Hemels, Joan en Renée Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland. Deel 1 1840-1945* (Amsterdam 1993).

Helmers, Dini, 'Tweedragt in hun huisselijk koninkrijk. Scheidende paren en huwelijkse deugden (1753-1810)' in: *Deugd en Ondeugd. Jaarboek voor vrouwengeschiedenis* 13 (Amsterdam 1993) 61-84.

Hogeweg-De Haart, H.P., *Anna Barbara van Meerten-Schilperoort* (Amsterdam 1956).

Jensen, Lotte, 'Van Dames-post tot Onze Roeping. Nederlandse vrouwentijdschriften in de achttiende en negentiende eeuw', *Literatuur*. Jaargang 16 (1999) 11-18.

Jensen, Lotte, *Bij uitsluiting voor de vrouwelijke sekse geschikt. Vrouwentijdschriften en journalistes in Nederland in de achttiende en negentiende eeuw* (Hilversum 2001).

Jensen, Lotte, 'Een tijdschrift voor Vaderlandsche Jonge Juffers: de gestrande poging van Betje Wolff en Aagje Deken om een vrouwentijdschrift op te richten', *Ts Tijdschrift voor Tijdschriftstudies*, nr. 10 (2001) 29-38.

Johannes, G.J., *De barometer van de smaak. Tijdschriften in Nederland 1770-1830* (Den Haag 1995).

Kloek, J.J. en W.W. Mijnhardt, *Balans & perspectief van de Nederlandse cultuurgeschiedenis. De productie, distributie en consumptie van cultuur* (Amsterdam/Atlanta 1991).

Kloek, Joost en Wijnand Mijnhardt, *1800. Blauwdrukken voor een samenleving* (Den Haag 2001).

Krol Ellen, *De smaak der natie* (Hilversum 1977).

Krol, Ellen, 'De vrouw is erop gebouwd om zonder bezwaar binnenshuis te kunnen leven', *Tijdschrift voor Nederlandse Taal- en Letterkunde*. Jaargang 128 (2012) 365-388.

Leemans, Inger en Viktoria Franke, 'De Boekzaal der Geleerde wereld: spin of vlieg in eigen netwerk?' in: Bots, Hans en Levie, Sophie, *Periodieken en hun kringen. Een verkenning van tijdschriften en netwerken in de laatste drie eeuwen* (Nijmegen 2006) 107-124.

Meerten-Schilperoort, A.B. van, *Gids voor jonge lieden van beschaafde stand; tot regeling van hun gedrag, bij hunne eerste intrede in de wereld, zoo wel als in hunne huisselijke betrekkingen* (Amsterdam 1821).

Meerten-Schilperoort, A.B. van, *Is de werkkring des mans belangrijker dan die der vrouw?, Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1821) 176-190.

Meerten-Schilperoort, A.B. van, 'De Droom' in: *Penélopé of Maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1825) 29-56.

Meerten-Schilperoort, A.B. van, 'Martha en Maria, of het verband tusschen zin voor huisselijkheid en geestbeschaving', *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1825) 309-336.

Meerten-Schilperoort, A.B. van, 'De vrouw zoals zij behoort te zijn', *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1829) 61-68.

Meerten-Schilperoort, A.B. van, *Reis door het Koninkrijk. Vijfde en laatste deel* (Amsterdam 1829).

Meerten-Schilperoort, A.B. van, *Reis door het Koninkrijk der Nederlanden en het Groothertogdom Luxemburg, voor Jonge Lieden* (Amsterdam 1829).

Meerten-Schilperoort, A.B. van, 'De twee zusters', *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1833) 1-32.

Meerten-Schilperoort, A.B. van, 'Tabitha of de edele weduwe', *Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijke geslacht toegewijd* (Amsterdam 1833) 33-56.

Meerten-Schilperoort, A.B. van, *Tafereelen uit den buidsstaat en het huwelijksleven van jonge bruiden, vrouwen en moeders* (Amsterdam 1834).

Meerten-Schilperoort, A.B. van, *Almanak voor Dienstboden* (Schoonhoven 1844).

Meerten-Schilperoort, A.B. van, *Een vriendelijk woord van raad, troost en opbeuring voor mijne arme medemenschen. Uitg. ten voordeel van het Protest. Landbouwk. Gesticht* (Montfoort 1853).

Meerten, C.C. van, 'Iets over mevrouw van Meerten, geb. Schilperoort, vooral over hare laatste dagen, medegedeeld aan hare vriendinnen, door hare oudste dochter' in: bew. A.B. van Meerten-Schilperoort *De geschiedenis der Apostelen voor meergevorderde jongelieden* (Amsterdam 1853) IX-XLI.

Meijer, Maaïke, 'Vrome en geleerde hartsvriendinnen in de achttiende eeuw in Nederland' in: Duyves, M., Hekma, G. en Koelemij, P. red., *Onder mannen, onder vrouwen. Studies van homosociale emancipatie* (Amsterdam 1984) 167-178.

Mijnhardt, W.W., 'Belle van Zuylen, Etta Palm en Betje Wolff: drie Nederlandse vrouwen en de Europese Verlichting' in: *Jaarboek van de Maatschappij der Nederlandse Letterkunde* (2017) 18-30.

Naber, Johanna W.A., *Wegbereidsters: Elizabeth Fry, Florence Nightingale, Josephine Butler, Priscilla Bright MacLaren* (Utrecht 1928).

'Penélopé. Door Wed. a.b. van meerten, geb. Schilperoort', *Vaderlandsche letteroefeningen. Jaargang 1832* (1832) 184.

Petiet, Francien, 'Een onbeduidend wezen? De vrouw in de negentiende-eeuwse Nederlandse literatuur', *Vooys Jaargang* 21 (2003) 155-161.

Rees, C.J. van en G.J. Dorleijn, 'De impact van literatuuropvattingen in het literaire veld. Aandachtsgebied literaire opvattingen van de Stichting Literatuurwetenschap' (Den Haag 1993).

Rietveld-van Wingerden, Marjoke, *Voor de lieve kleinen. Het jeugdtijdschrift in Nederland 1757-1942* (Den Haag 1992).

Rooij, Rein van, 'Zot genoeg om deze wisjewasjes te kopen...' in: Joan Hemels en Renée Vegt, *Het Geïllustreerde Tijdschrift in Nederland. Deel 1 1840-1945* (Amsterdam, 1993) 9-12.

Schenkeveld-van der Dussen, Riet, Karel Porteman, Piet Couttenier, *Met en zonder lauwerkrans. Schrijvende vrouwen uit de vroegmoderne tijd 1550-1850 van Anna Bijns tot Elise van Calcar* (Amsterdam 1997).

Schilperoort, A.B. wed. van Meerten, *Opvoedingsleer voor beschaafde, christelijke moeders, in voorlezingen van Dr. G.A.F. Sickel, schoolopziener te Maagdenburg* (Rotterdam 1838).

Streng, Toos, *Geschapen om te scheppen?* (Amsterdam 1997).

Wollstonecraft, Mary, *Pleidooi voor de rechten van de vrouw* (Amsterdam 2017). Vertaling Willem Visser.

Veltman-van den Bos, Ans. J., *Petronella Moens (1762-1843). De vriendin van 't Vaderland*. (Nijmegen 2000).

Wolf, H.C. de, *Betje Wolff, Proeve over de opvoeding* (Meppel/Amsterdam 1977).

J.L. van Zanden, 'Lonen en arbeidsmarkt in Amsterdam, 1800-1865' in: *Tijdschrift voor Sociale Geschiedenis*, negende jaargang (1983) 3-27.

Zwaluw, Jean-Philippe van der, *De Kroon van Gouda. Veelzijdig voorloopster van de vrouwenbeweging. Anna Barbara van Meerten-Schilperoort* (Leeuwarden 2016).

Websites

<https://iisg.amsterdam/nl>
<https://www.nutalgemeen.nl/over-t-nut/historie>
<https://www.literatuurgeschiedenis.nl>
<https://www.tijdschriftstudies.nl>
<https://dbnl.org>
<https://nl.wikipedia.org>
<http://resources.huygens.knaw.nl>

Archief

Koninklijke Bibliotheek, Den Haag. Afdeling Beeldende kunsten en nijverheid.

Penélopé, of maandwerk aan het vrouwelijk geslacht toegewijd: bevattende, de beschrijving en afbeelding van allerhande soorten van vrouwelijke handwerken, benevens eenige lektuur over onderwerpen uit den vrouwelijken kring [uitg.] door A.B. van Meerten-Schilperoort. Jaar: 1821-1835. Nummering: Dl. 1 (1821) – dl. 8 (1835). Code KB: 0309 bbh. Invent. Nr.: KW TM0226.

VERKLARING EIGEN WERK

Faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen

Open Universiteit

Verklaring

1. Ik heb kennisgenomen van onderstaande tekst uit het examenreglement 2018-2019 van de Commissie voor de examens van de faculteit Cultuur- en rechtswetenschappen (CenR) over plagiaat en andere vormen van fraude.

Artikel 2.3.2 Definitie fraude

1. Onder fraude wordt verstaan het handelen of nalaten van een tentamenkandidaat met het oogmerk het vormen van een juist oordeel over zijn kennis, inzicht en vaardigheden geheel of gedeeltelijk onmogelijk te maken. Voorgaande zin is eveneens van toepassing op het aanzetten tot fraude van andere studenten.
2. [...]

Artikel 2.3.3 Definitie plagiaat

1. Plagiaat is een vorm van fraude als bedoeld in artikel 7.12b WHW en doet zich voor als een tentamenkandidaat het werk van anderen als eigen werk presenteert.
2. In ieder geval worden de volgende gedragingen als plagiaat aangemerkt:
  - a. Het gebruikmaken van dan wel overnemen van andermans teksten, gegevens of ideeën zonder volledige en correcte bronvermelding.
  - b. Het parafraseren van andermans teksten zonder voldoende bronvermelding.
  - c. Het indienen van een eerder ingediende of daarmee vergelijkbare tekst voor opdrachten van andere examenonderdelen.
  - d. Het overnemen van werk van andere studenten en dit laten doorgaan voor eigen werk.
  - e. Het indienen van werkstukken of afstudeeropdrachten die (al dan niet tegen betaling) door een derde zijn geschreven.

Conform het bepaalde in het Toetskader Open Universiteit vindt bij schriftelijke werkstukken altijd controle plaats op plagiaat en fraude.

2. Bij het onderzoek voor en het schrijven van mijn werkstuk zal ik geen plagiaat plegen, anderszins frauderen of in strijd handelen van de voor het onderwijs en de tentamens geldende regelingen. Wat ik inlever, zal eigen werk zijn. Als ik informatie en ideeën aan andere bronnen heb ontleend, heb ik hiervan expliciet melding gemaakt in de tekst en de noten.

Naam: S.M. Ram

Studentnummer: 837280169

Plaats: Arnhem

Datum: 11 september 2019

Handtekening:

